

Volume-XLV

Number - 1

A Biannual Journal

January-June 2021

Studies in Sikhism and Comparative Religion



GURU NANAK FOUNDATION, NEW DELHI

(Registered Under Societies Registration Act XXI of 1860)

EDITORIAL ADVISORY BOARD

S. HARPREET SINGH

S. RANJIT SINGH

DR. (BHAJ) HARBANS LAL, USA

HONARARY EDITOR : S. PARTAP SINGH

EDITOR : DR. ASPREET KAUR

Views expressed in the articles/reviews are those of the authors/reviewers and are not be attributed to the Guru Nanak Foundation.

The Journal is a publication of the Guru Nanak Foundation and contains articles and reviews of books dealing with Sikh Studies and Comparative Religion. Contributions are invited from scholars the world ever. Books for review may be sent to the Honorary Editor. Remittances of subscriptions by crossed cheques/bank drafts in favour of Guru Nanak Foundation may please be sent to:

Hony. General Secretary

Guru Nanak Foundation

Near Qutab Hotel,

New Delhi - 110 067

Subscription Rates

Single Copy	Rs. 100	3.00	\$ 7
Yearly	Rs. 200	6.00	\$ 14
5 Yearly	Rs. 1000	30.00	\$ 70
10 Yearly	Rs. 2000	60.00	\$ 140

CONTENTS

ਸੰਪਾਦਕੀ Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee Centennial <i>Dr. Bhai Harbans Lal</i>	1-8
Martyrdom of Balbir Kaur in Jaito Morcha <i>Dr. Bhai Harbans Lal</i>	9-13
Miri-Piri: Perspective and Position <i>Dr. Balkar Singh</i>	14-25
Bibi Veero & Guru Teg Bahadur Ji <i>Dr. Gursangatpal Singh</i>	26-31
Truthful Being (Sachiara) - Concept and its Relevance in The Global Context <i>Dr. Devinder Pal Singh</i>	32-48
Bhagat Namdev: Life and Legacy <i>S. Bhupinder 'Bo' Singh</i>	49-58
Saka Gurdwara Sri Nankana Sahib <i>Dr. Harpreet Kaur</i>	59-67
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ, ਬਾਣੀ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ <i>ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਕਾਂਗ</i>	68-80

ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ
ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ

ਸ. ਜਗਰਾਜ ਸਿੰਘ

81-98

Books Reviews

Dr. Bhai Harbans Lal

99-105

Contributors and Publications

106-107



ਸੰਪਾਦਕੀ

ਗੁਰਮਤਿ ਅੰਦਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ ਦੇ ਹਲਤ ਅਤੇ ਪਲਤ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਉਦਾਰ ਵੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਰਾਜ-ਜੋਗ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪ ਜੁੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਸਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਦੇ ਦਸ ਸਰੂਪਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਆਨੰਦ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਸਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਗਤਿ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਲਈ 'ਪਤਿ ਸੇਤੀ' ਜਿਓਣ ਦੀ ਜਾਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਜਲ ਮੁਖ ਰੁਖਸਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਕੋਤਿਆਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਪ੍ਰਸਾਰ ਹਿੱਤ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਯੋਜਨਾਮਈ ਢੰਗ ਅਪਣਾਏ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਧਿਕਾਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮੰਜੀ, ਮਸੰਦ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ। ਇਸੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਨਵੇਂ ਨਗਰ ਵਸਾਉਣਾ ਅਤੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖੀ ਕੇਂਦਰਾਂ ਵੱਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਲੰਗਰ, ਸਰਾਂ, ਵਿਦਿਆਲਾ, ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਫਾਖਾਨਾ ਖੋਲਣੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਰਬਪੱਖੀ ਉਧਾਰ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਲਈ ਬੇਸ਼ਕ ਸਮੁੱਚੀ ਧਰਤੀ ਹੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਸੋਮਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਨਮੋਲ ਵਿਰਾਸਤੀ ਖਜਾਨਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤਿ, ਮਤਿ, ਮਨ ਅਤੇ ਬੁਧ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ, ਦੂਜੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਪਿੰਡਾਂ-ਨਗਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਜੁੜਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਸਾਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਰੇਕ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਇਕੱਤਰ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਰਮ ਦੀ ਅਧਿਅਤਮਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਪ੍ਰਭੂਸਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਜਿਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਾਮੱਤੀ ਯੋਗਦਾਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ

ਹੋਈਆਂ ਕੁਝ ਖਾਮੀਆਂ ਵੀ ਦਿਸ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਲ ਕਾਲ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਗੀਰਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹਾਂ ਮੁਖੀ ਨਤੀਜੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਧੰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੇ ਲੋਭੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਇਹਨਾਂ ਜਗੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹੰਤਾਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਮਲਕੀਅਤਾਂ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਅੰਦਰ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨਮੱਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਜਦੋਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਗਈਆਂ ਤਾਂ 'ਜਥੈ ਬਾਣ ਲਾਗਯੋ ਤਥੈ ਰੋਸ ਜਾਗਯੋ' ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਵਲੂੰਧਰੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਪਤਿ ਸੇਤੀ' ਜਿਓਣ ਦੀ ਗੁੜ੍ਹਤੀ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਿੰਨੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਾਮੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੀ ਲੋਅ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਪਈ ਭੀੜ ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੀ ਫੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਅਜਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਹਿੱਤ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਸਮੂਹ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਹਥਲੇ ਅੰਕ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਪਰਚੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੋਜ ਪਰਚੇ ਭੇਜਣ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੰਕ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦਾ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਖੋਜ-ਪੌਤਕਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਹਤਰ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅੰਕ ਸੰਗਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ

SHIROMANI GURDWARA PARBANDHAK COMMITTEE CENTENNIAL

*Dr. Bhai Harbans Lal**

Abstract

The year 2021 is the Centennial year of establishing the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC), the organization often named as the mini parliament of the Sikhs. The events leading to the formation of SGPC are described with the suggestion to celebrate the sacrifices and the wisdom of the Sikh nation in founding SGPC.

Introduction

The SGPC, Akali Dal, and many other organizations worldwide are celebrating the auspicious centennial of the SGPC this year. This year is the opportunity to observe many achievements that SGPC made in the past century and reflect on this organization's potential role in the future of the Sikh Nation.

The SGPC, despite some shortcomings, is the Sikh Parliament of the 20th century. Its headquarters and secretariats are physically situated in Amritsar. Still, it wields influence over the historic gurdwaras directly in northern India and indirectly on gurdwaras across India and globally.

The scope of SGPC is undoubtedly not limited to the maintenance of the Sikh historical shrines but also to address the needs and problems of the worldwide Sikh communities in providing them with religious, social, and political guidance, and above all, to connect them spiritually to their roots in the SABD guru. It is also about fulfilling the responsibility of keeping the historical gurdwaras in India well managed, even though its legal authority is limited to Punjab's presently truncated state. However, the moral influence of the SGPC is felt worldwide.

Antecedents of the Formation

To learn why a century ago the Sikh leadership felt the necessity of

**Emeritus Professor and Chairman, Department of Pharmacology and Neuroscience, the University of North Texas Health Science Center at Fort Worth Texas.*

establishing SGPC, you must go back to the days when its inevitability seemed to have been felt. In 1849, the British annexed the Northern Indian subcontinent. The Sikhs considered this country as their kingdom and their homeland. That annexation became a visible embarrassment among Sikhs. Being a deeply committed religious community, they tended to easily succumb to religiosity available elsewhere for their identity and spiritual practices. Hindu clerics or pujaris who were freely promoting Hindu religiosity in the Sikh places of worship visibly realized a new opportunity and began to take advantage of the emerging situation. They started to engage in exploitation of the Sikhs' recession actively. Hindu fanatics found the chance to suck Sikh religious practices into their religious practices by taking over the management of their gurdwaras and dharmsalas.

For illustration, in 1897, in a large public meeting at Lahore, the Sanatanist Hindus passed a resolution that the Sikhs were a part of the Hindu community. The Bharat Dharm Mahamandal took notice of this issue and passed a resolution in a meeting at Delhi, asserting that the ten Gurus of the Sikhs from Guru Nanak to Guru Gobind Singh were revivalists of Hindu Dharma and Hindu religious practices.

Further, Hindu statutes, including a Shivling and others, began to reappear in the circumambulatory passage (parikrama) of the Golden Temple, Sri Darbar Sahib. Similarly, a painting showing Guru Gobind Singh standing with folded hands before the Hindu Goddess asking for Amrit, an elixir of life, began to appear in the historical Sikh Gurudwaras. Guru Gobind Singh was projected to be an avatar of Hindu deity Ram. The Puranic verses began to be sung as kirtan in Punjab's historic gurdwaras and elsewhere in India.

Before SGPC, there was a period of struggle for the Sikh community to protect its way of life and capture and expand the political power for its distinctiveness. During the conquest of Delhi to Jamrud, Leh, Ladakh, etc., whenever the opportunity arose or prevailed, the Sikhs paid particular attention to the construction of historical shrines and increased their role in the future of the community. It is a testament to the devotion and love of the Sikhs towards their history. However, these Sikh historical places began to look like Hindu temples and places of history.

The Colonial Powers Clash with Sikhs

The devotion and creed of the Sikhs towards their shrines after the fall of

the Khalsa Raj made the British government realize that the Sikh shrines were not just temples for worship but were seats of existence for the Sikhs concerning their religious, social, and political strengths. They provided a place for the Sikhs to sit together in congregations to think and plan. From where the Sikhs take organizational form, and they long for political power.

Thus, the British government began to pay special attention to the Sikh religious places and practices and keeping their management under their control, particularly Sikhs' central shrines like Sri Darbar Sahib and the adjoining complex. They visibly began to encourage the mahants (chief priest/head of temple) and associated Hindu priests who considered the Guru's property as their personal property.

The British formulated even a straightforward document, Dastur al'-amal, for this purpose. The document included:

1. Guru Ram Das was the sole undisputed owner of these Gurdwaras. Everyone was equally entitled to serve him. The Pujaris in service was to work on fixed daily allowances according to their duties, as heretofore.
2. The Granthis and Pujaris could pass on their shares to their progeny or chelas as they wished.
3. In addition to these allowances from the Golden Temple Treasury, they were also permitted to receive personal gifts from the visitors as well...
6. The manager was not to interfere in the questions relating to religion; he was to look after the character and conduct of the people in the temple, to supervise the payments made in his presence, to see that all works were carried out peacefully... The government would appoint the managers.¹

Dastur al'-amal laid out each functionary's responsibilities of the Gurdwara and how it was managed, including which resources were available for which particular works. Sardar Sodhi Hazara Singh, writing in 1938, says that this document's motivation was for the British officials to gain better footing in the gurdwara management, for there were concerns that the gurdwaras could potentially become breeding grounds for dissent.²

It added fuel to the fire. During this period, anti-Gurmat activities of bringing mahants and pujaris came to their peak, then discrimination with untouchability began to prevail in the places of universal communion. They saw the deteriorating state of the religious system hurt the hearts of the Sikhs and increased their anxiety.

The Sikh Awakening

The Panthic situation being deteriorating was a cause of the awakening among the Sikhs at that time. As a result, it gave birth to the Singh Sabha movement and Chief Khalsa Diwan's formation. On October 12, 1920, a group led by Bhai Mehtab Singh Bir visited Sri Darbar Sahib and Sri Akal Takht to protest the refusal of Sikhs. They were considered untouchables to visit or offer prasad at Sri Darbar Sahib.

After a meeting with the administration, a nine-member committee was formed to follow up the questions related to offering Karah Prasad at the Darbar Sahib. They were also selected on a 17-member committee by the Sikhs to look after the Gurdwara of Akal Bunga.

After the above incidents, the community leaders felt that a Panthic committee need to be selected for Gurdwara Sahib's management, for which a Sarbat Khalsa meeting should be convened. Although the government had announced a 36-member committee for the management of Sri Darbar Sahib and some other Gurdwaras before the Sarbat Khalsa meeting, the Sarbat Khalsa convened on November 15, 1920. It elected a 150-member committee. The committee members who had been announced by the government earlier and who were not elected on that day were also included. The total number of the committee members reached 175. The next day, Sardar Sundar Singh Majithia was elected President. After the election, the British government withdrew. That was essentially the formation of the SGPC.

Gurdwara Reform Movement in Brief

The Gurdwara Reform Movement started to liberate the Sikh shrines from the mahants. To spread the news of the Sikh problems and the resulting struggles, the Akali Akhbar was launched. It further united the Sikh community against the religious onslaughts. That became dear to every heart of the Sikhs. The champions of this movement came to be called Akalis, and the unannounced Akali movement began.

Sikh leaders waged a bloody struggle to bring the historical gurdwaras under Panthic control. There were rallies, massacres, beatings, and shootings. More than 500 martyrs, thousands of disabled people, 30,000 arrests, and millions of casualties resulted. Thus, because of the Sikh struggle and Sikh sacrifices, the Gurdwara Act was enacted on November 1, 1925, under which

the management of the historical Gurdwaras was handed over to the elected representatives. The name of this committee was first "Central Board which later became Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee".

The Sikh struggle to liberate gurdwaras began its impetus with a campaign to rebuild Gurdwara Rakab Ganj's demolished wall in 1914, although it reached its peak in July-August 1920. When the demand arose to form a martyrdom procession of 100 Sikhs to build the wall, 800 Sikhs signed up, which was a warning of time for India's British Government. Despite government conspiracies, the government had to bow to the Sikhs, and the Sikhs rebuilt the wall.

Similarly, Gurdwara Chumala Sahib, Patshahi VI, Lahore, was taken over by the Sikh Sangat on September 27, 1920, which was the first occupation of the Gurdwara Reform movement. Similarly, the Sikh Sangat came to the front to capture Gurdwara Baba Di Ber, Sialkot. After a heavy struggle, on October 6, 1920, the shrine was taken over by the Sikhs.

Gurdwara Panja Sahib was liberated on November 19, 1920, under the leadership of Sardar Kartar Singh Jhabbar, and a managing committee was constituted on November 26, 1920, for its management. During this movement, the first martyrs contributed to the struggle for possession of Gurdwara Tarn Taran. Sardar Teja Singh Bhuchar went to Tarn Taran Sahib on January 25, 1921, with his Jatha to get rid of Gurdwara's mahants.

When they went to negotiate a settlement, the mahants conspired to a scheme. They left the Sikh volunteers in the negotiating room, closed the doors, and started dropping bombs from above, plus attaching the Sikh leaders with the lethal weapons. Many Sikhs were injured. There Balwant Singh, who was bowing before Guru Sahib, was struck on the shoulder with a sword, and Bhai Hazara Singh Aladdin Pur was stabbed in the stomach. Hukam Singh Wajau was also hit on the head.

The mahants made a similar case by injuring some of their men. The court case continued, and on July 9, 1921, the case was dismissed. The matter was referred to the Shiromani Committee. Unable to bear the brunt of the mahants' attack on Tarn Taran Sahib's capture, Bhai Hazara Singh passed away in Aladdin Pur on January 27, 1921, and Bhai Hukam Singh of Vajao Kot took his last breath on February 24.

The unparalleled martyrdom for Gurdwara Janam Asthan Nankana Sahib's liberation drew the attention of the whole world. Gurdwara Nankana Sahib's mahant Narainu Das had become corrupt and an adulteress. His questionable deeds were being talked about throughout the community.

Lachhman Singh Dharovali announced the formation of Shahidi Jatha to liberate Gurdwara Nankana Sahib. The mahant, in response, mobilized 400 men with weapons over the threat of the Gurdwara being freed from his possession.

On the morning of February 20, 1920, when the martyrdom convoy of Dharovali reached Nankana Sahib and entered the gurdwara courtyard, the mahant closed the gurdwara gates and ordered a massacre of the entrapped volunteers. In an instant, many Sikh volunteers were martyred. There were more than 60 dead bodies gathered for cremation after the massacre. Those who were martyred outside the Gurdwara were thrown into a nearby potter's kiln and burnt. According to a report, the total number of martyrs reached 168.

On February 21, the British authorities, realizing the Sikhs' ultimate determination regarding the freedom of the important Gurdwara, handed over the keys to the shrine to a committee of Sikhs. The martyrs were cremated on February 23. The selfless and fearless sacrifices of the Sikhs even moved Indian leader Mahatma Gandhi who was so impacted that he described the Sikh sacrifices by using the phrase saying "Sikhs won India's first war of independence." He said so when he witnessed the British authorities handing over the keys to the Gurdwara to the Sikhs.

On November 7, 1921, the government took back the keys to the Golden Temple treasury, saying that the Shiromani Committee was not representative of Sikhs. As a consequence, resentment among the Sikhs increased, and the Sikh volunteers formed another front. As a result of the struggle, in January 1922, a District Judge representative returned the keys to Baba Kharak Singh at Sri Akal Takht Sahib. Baba jee accepted the keys only after he obtained the approval of the Sangat.

Those were the Sikhs who valued the Peaceful Struggle despite the extreme provocations of the time. It is the Sikh nation that brought peace during the Guru ka Bagh Morcha. Another example of the struggle is the construction of gurdwaras in Guru Arjan and Guru Tegh Bahadur's memory at the village of

Ghukewali, about 20 km from Amritsar. These gurdwaras had a sizable land attached to them. A morcha was organized to liberate these gurdwaras from the mahants. The Sikh volunteers conducted a peaceful morcha.

Beginning from August 31, a group of 100 Singhs left Sri Akal Takht Sahib daily. The police stopped them by beating them up. Some died of the brutal beatings. Reports of police beatings and torture began to appear in newspapers around the world. The violence and oppression against the peacefully agitating Sikhs were being mourned all over the world. According to an investigation committee report, 1656 Sikhs were injured. Bhagat Singh and Tara Singh were martyred. In the end, the Sikhs won the morcha on this front too.

Speaking of Saka Panja Sahib, while the Guru ka Bagh Morcha was going on, the arrested Singhs from Rawalpindi were being sent to distant jails, one of the jathas was being sent to Attock Jail. When the Sikh congregations received the news, they resolved to stop the railway train at Hasan Abdal or Panja Sahib's railway station. The purpose was to serve meals or langar to the prisoners.

On October 30, 1922, Sikh volunteers laid down on the railway line to stop the train. The train did stop but not before fatally injuring some volunteers. On this occasion, Bhai Partap Singh and Bhai Karam Singh were martyred, and many others were mutilated.

Jaito da Morcha is forever to remember. Jaito is the name of the place where this episode took place, and the word "morcha" means a "demonstration" or "agitation." Jaito Morcha is the title given to the Akali agitation in February 1924 for the restoration to his throne of Maharaja Ripudaman Singh of Nabha, a Sikh princely state in Punjab.

The Maharaja had strong pro-Akali leanings, and he had openly supported the Guru-ka-Bagh Morcha. He wore a black turban as a mark of protest against the reformists' massacre at Nankana Sahib. That and his interactions with the Indian nationalist leaders and involvement in prevalent causes of Indian independence had irked the British government.

On July 9, 1923, the Maharaja was forced to abdicate in favor of his minor son, Partap Singh. Although the British officials pronounced his abdication to be voluntary, the Akalis and other nationalist sections condemned it as an act of high-handedness on the government's part.

The Sikh leader Master Tara Singh denounced the measure equivalent to

Maharaja Duleep Singh's removal from the throne of Punjab. The committee set up to have the Maharaja of Nabha restored to the gaddi (throne) declared July 29, 1923, to be observed in all the principal towns of Punjab as a day of prayer on his behalf.

Finally, on July 21, 1925, the government accepted defeat. Although the front was won, the question of the restoration of the Maharaja was left unanswered. Hundreds were martyred, and thousands were injured during the agitation. Many were given life imprisonment. Many were deported as their estates were confiscated.

As a result of this struggle and sacrifices, several gurdwaras were liberated. They included, Bhai Joga Singh's Gurdwara, Guru Baba Avinash Singh, Teje District Wazirabad, Guru Arjan Sahib Hothian, Gurdaspur, Gurdwara Baba Ki Ber Sultanpur, Gurdwara of Faridkot State, Guru Kamalia, Guru Sir Satlani, Gurdwara Ker Sahib, Machhi Ke, Sheikhupura and Khadur Sahib, Muktsar Sahib and Anandpur Sahib were liberated.

The purpose of the above elaboration is to give an account of the sacrifices made from time to time by the Sikh Sangat and the leadership to establish the Panthic body, the Shiromani Committee. During the centenary celebrations, a meeting will be held at the places dedicated to the said struggle. The Sikh communities will hold ceremonies dedicated to the memory of the warriors who were instrumental in liberating the gurdwaras and the formation of SGPC.

Efforts should also be made to commemorate this Foundation Day in chronological order in Pakistan's remaining shrines. Jathas should be sent for their participation and celebration in Pakistan.

References:

1. Sodhi Hazara Singh, *A History and Guide to the Golden Temple*, Amritsar, 1938, p. 108-110.
2. Ibid.



MARTYRDOM OF BALBIR KAUR IN JAITO MORCHA

*Dr. Bhai Harbans Lal**

Sikh women were among the brave Sikhs who sacrificed for the freeing of their Gurdwaras from under the control of corrupt mahants of the time. The level of commitment and self-sacrifice of Sikhs deeply impacted the British. They sensed a potential threat to India's rule from this small community of lions, as the Sikhs were known then. Expectedly, the British directed their terror machinery against the Sikhs. The British forces arrested and confined thousands of Akalis and their sympathizers in the jails.

The Maharaja of Nabha, Ripudaman Singh, was an independent-minded ruler of the Indian state. He never considered himself disjoint from his community. When Guru Khalsa Panth observed Nankana Sahib martyrdom's eve, the Maharaja conducted continuous recitation of Sri Guru Granth Sahib in Nabha. He wore a black turban to participate in this Panthic observance. Maharaja visited Harimandir Sahib at Amritsar and consulted with Akali leaders still not in jails. Maharaja's activities deeply troubled the British. They could not tolerate such activities as they smelled a rebellion through such participation. The British action was swift. They initiated legal steps to seize control of Nabha rule and expelled Maharaja Ripudaman Singh.

The news of Maharaja Ripudaman Singh's expulsion spread through Sikh masses like a lightning rod. It shook the very core of the Sikh psyche. The British's excesses became unbearable for the Sikhs, and the whole Sikh nation galvanized to fight against this injustice. The Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee (SGPC), working in collaboration with the Shiromani Akali Dal, openly expressed their outrage at this injustice and demanded reinstatement of Maharaja.

Sikhs initiated an Akhand Paath of Sri Guru Granth Sahib at the Jaito Gurdwara to express their outrage against this injustice. The British did allow

**Emeritus Professor and Chairman, Department of Pharmacology and Neuroscience, the University of North Texas Health Science Center at Fort Worth Texas.*

them to complete Paath. However, the British agents, operating under British instructions, dragged and arrested the ones reciting the Paath. As a result, the Akhand Paath was forcibly interrupted. This incident was equivalent to pouring salt over open Sikh wounds. The expulsion of Maharaja was a political affair that the Panth was still struggling to grapple. They had not yet resolved on how to best deal with this issue when the forced interruption of Akhand Paath served a deep blow from the rulers to the Sikhs' religious sentiments. This incident was an open challenge to Guru Khalsa Panth's freedom and honor.

Akali leaders decided to accept this challenge. They immediately announced a non-violent opposition in the form of a *morcha*, a gathering of like-minded people protesting for the cause. They resumed the interrupted Akhand Paath. Thousands of Sikh men and women, children, and elders started flocking in Amritsar, ready to shed their lives for this spiritual battle. They were all eager to reach Jaito. However, the Akali committee decided to send a Jatha of 500 Sikhs. It asked the remaining Sikhs to await the schedule for the next Jatha.

Everyone was eager to march to Jaito, and they eagerly awaited their Jathedar's instructions. When their turn came, under Jaikarta's echoes, "*Jo Bolay So Nihal, Sat Sri Akal,*" the Jatha left Amritsar after having sought the Hukam from Sri Akal Takhat and pledging to remain non-violent. Thousands of supporters were present on this occasion. The Sikh women called *singhnias* were not allowed to proceed in this Jatha. But how could they remain behind and not participate in such a holy endeavor? They successfully sought permission to accompany the Jatha for managing and providing langar or the community meals along the way.

The non-violent march of this Jatha was a unique event and a spectacle for the whole world. Organized in rows of four, these Saint-Soldiers proceeded bare-foot from Amritsar while reciting "Satnam Vaheguru." Soon they reached their first rest-stop. The dedication and volunteer service of the local Sikhs testified to the whole world that the Sikh nation not only understood non-violence, how to die, and how to honor its martyrs.

It became evident from the first rest-stop that the services of Sikh women, who had accompanied the Jatha for organizing langar, were not desired as their participation was not safe. Jathedar asked those with them to return. Many did.

However, several wanted to continue with their brave men, and they did not return. Balbir Kaur was among this group.

When Jathedar asked Balbir Kaur to return, her eyes filled with tears. She said, “Veer! Please do not stop me from serving the living martyrs of Guru Gobind Singh. *Sewa* or Sikh service is the only essence of this life. Besides, we never know when death will come upon us. I plead for permission to continue for Guru’s sake. Let me proceed.” Jathedar could not break Balbir’s heart. He was reluctant to give permission, especially when faced with the utter display of self-sacrifice.

Balbir Kaur was 22 years old, full of youth, and utterly beautiful. Guru’s faith and feelings of selfless service for humanity had generated such a glow on her face that she seemed like a goddess of purity or an angel. She was not alone. A year-old beautiful son accompanied her. The playful happy face of this child was not only Balbir Kaur’s joy but the source of amusement for many in the Jatha. He played with everyone in the Jatha along the way. The journey was nearing completion. Jatha prepared to depart from its final rest-stop. Jathedar stood on a high spot and pleaded the accompanying congregation not to continue accompanying the marching group. Instead, they would wait for their turn.

British forces had dug-in with machine guns. Jathedar learned this and let everyone know of it. He told the volunteers that “only those Sikhs, who have Sri Akal Takhat’s Hukam, should proceed further. Others should return until their turn comes.

The general congregation stopped and let the Jatha proceed. However, not everyone obeyed the Jathedar’s instructions. Several Sikhs, eager to seek martyrdom, found hidden routes parallel to the Jatha’s established path. They advanced in hiding, with the view that when the whole martyrdom program unveiled, they too will participate in seeking martyrdom. Bibi Balbir Kaur did not seek any hidden routes. She continued marching with men while her son enjoyed the sight, simply watching people on either side.

When Jathedar learned of Balbir Kaur’s insistence to march with the Jatha, he left his leading position and caught up with her. “Bibi, there is a potential of firing ahead. You should not continue any further.” Jathedar pleaded. “My Brother! Please do not stop me. My quest for sacrifice has not been quenched yet. Allow me to relish this sacrifice. Do you tell me of the dangers from the potential firing

ahead? Five hundred fellow-Sikhs are with me. Since they are continuing for sure death, why should a woman not accompany them? I, too, have partaken *khande-de-pahul*. I shall consider myself blessed if I, too, could accept martyrdom along with my brothers and reach Guru Gobind Singh's congregation. Here my quest has not been quenched by serving my Veers."

Balbir Kaur again pleaded with tears in her eyes. "But..." Jathedar was about to say something when he was interrupted by Balbir Kaur saying, "My child, this is what you wanted to point out. He, too, is Guru's blessing. If he too serves the Panth, what greater deeds could be than this." Saying this, Balbir Kaur again hugged her child, who burst out laughing. Jathedar pressured Balbir Kaur to return. Others pressured her too, but she did not budge from her decision to continue her march to death sacrifice with her menfolk. She insisted that the "non-inclusion of a woman along with 500 men in the pending martyrdom is an insult to the brave daughters of Tenth Guru. How could the Guru, whose teachings turned women into brave persons who bestowed equality to women, tolerate that not even a single woman participates in his holy war? This scenario is sacrilegious that Balbir Kaur could not allow in any event."

The power of her persuasive arguments forced her male companions to accept her position. Even the Jathedar had to bow against her spirit of sacrifice and courage. Who so ever talked with her was perplexed and could not raise a convincing counter-argument? Jathedar, having been forced to accept her decision, returned to his leadership position in the march. Khalsa's flag was freely fluttering in the winds. The Jatha exhibited a unique presence, while the accompanying band's performance portrayed purity. Under the guidance of their deeply held faith in Sri Guru Granth Sahib and their Jathedar's command, the brave force of Sant-soldiers marched toward the Jaito Gurdwara. They were chanting "Satnaam WaahGuru." Every Sikh in the Jatha was projecting calmness.

Hindu, Muslims, and Sikhs welcomed the Jatha all along the way from Amritsar to Jaito. They served the volunteers abundant amounts of milk, kheer (milk and rice pudding), and other food. They showered flowers upon these living martyrs along the way. They donated outstands of rupees to help the volunteers. Now it was the turn for people serving the British to extend their welcome. They, too, welcomed these braves Sikhs with rifles and gunfire. They showered them with the rain of bullets. The Sikhs' non-violent force was

prepared for such a welcome. They accepted this welcome with “Sikhs slogans of peace and freedom.” and continued the bold walk towards their goal without any interruptions.

Witnessing the scene, it appeared that the Jatha was playing *Holi* (festival of colors). After all, martyr’s *Holi* is a *Holi* of blood. If blood covered someone’s face, someone else’s head, chest, or thigh were colored. Blessed were the Sikhs, for no one’s back was visibly colored. Many fell to the ground but would rise immediately to continue their march. The bullets would hit their chest only to fall again. With courage, they would either rise again or accept death to reach the Guru’s lap. The volunteers were experiencing martyrdom. It was the same experience that Balbir Kaur had insisted on sharing and accept. Let us focus our attention on her condition.

Balbir Kaur continued her march while hugging her child. She loved the rain of bullets that she had eagerly awaited. By now, her face was glowing with a unique glow. Suddenly, a bullet hit Balbir in her forehead. A blood spring burst open and covered her whole face, including her eyes. However, this did not affect her march. She continued with the chanting of hymns while her child played with the flowing blood on her face. It was all a game for the child.

Suddenly another bullet hit Balbir Kaur’s child. The bullet pierced the child through his ear and then hit Balbir Kaur’s chest. The child died immediately. Balbir Kaur kissed his forehead and placed his body on a nearby platform, saying, “Oh God, you may look after your gift entrusted to me for safe custody.” However, she did not stop. Her face had turned yellow from the loss of blood. She had no strength left to continue. Her walk was wobbly by now, yet her heart’s quest remained unquenched. Chanting verses from the Guru Granth, she kept her pace with others. On the other hand, the bullets had not stopped raining. They continued showering as if their thirst for blood had not yet mellowed.

Soon, another bullet came hissing her way. It hit straight in Balbir Kaur’s chest, pierced her body, and left from the other side. This bullet was the message of death, the one Balbir Kaur had been eagerly awaiting. With this bullet, her beautiful body fell to the ground. Her soul departed to join her child in God’s protection. This bullet finally fulfilled Balbir’s most profound quest. She died, but her blood-filled face continued to exhibit courage, peace, and love for Guru Gobind Singh.



MIRI-PIRI: PERSPECTIVE AND POSITION

*Dr. Balkar Singh**

- 1.1 Miri-Piri and Akal Takhat Sahib are twin concepts and are closely connected with the name of Guru Hargobind Sahib ji (1595-1644). The declaration of Miri-Piri is related to the time of 6th Nanak's Gurgaddi (1606). Basically, a combination of two words Miri (empirical reality) and Piri (transcendental reality). Taking up as one word in Sikh spirit it represents harmonized-mystical-unity of bio-realities. With this it becomes a Sikh concept of social action along with spiritual values through constructive behavior and balanced living. Spiritual and temporal extremes are supposed to be resolved in it. Rightly observed about it in 'The Encyclopedia of Sikhism' - "The term represents for the Sikhs a basic principle which has influenced their religious and political thought and governed their social structure and behavior" (p 89, 2002). Roots of this concept can be traced in Bani. The discussion can be started from the point that the Sikh-institutions are supposed to be conceived and expressed in the light of Bani (Sabd-Guru). It is why all Sikh-concerns relating to social values are considered subordinate to spiritual power. So, the divine sanctity for all Sikh-issues remained in perceiving these in the light of Bani. Right from Guru Nanak Dev ji (1469-1539) the same spirit (joti) and same methodology (jugati) prevailed through ten Gurus (1539-1708). So, it will not be easy to understand the Sikh-concerns if scholars opt for tenable historical facts sans spirit in the postmodern sense. Miri-Piri as concept can be traced back to the beginning period of Sikhism (15th century) though it was expressed in the present form at the times of Guru Hargobind Sahib. The references are there in Bani regarding the tension between religion and politics during the contemporary period of Gurus. The terrifying invasion of Babar (1578) was not only noticed but duly taken up by Guru Nanak and he boldly recorded in Bani about the contemporary politics that the

**Director, World Punjabi Center, Punjabi University, Patiala.*

dogs have laid waste the priceless country (Sri Guru Granth Sahib, 360)¹. The reasons for the happenings are also recorded by opining that the rulers of the time had wasted their conscience in marry-making (rang tamashe). It was not easy to opine that when Babar's rule was proclaimed then eating or living with honor became impossible (Sri Guru Granth Sahib, 417)². Guru Nanak counted sovereignty, wealth, beauty, high cast and youth as cheaters (thug) (Sri Guru Granth Sahib, 1288)³. Sikhism being a whole life religion politics no doubt is a part of it. Political terminology was frequently used in Bani when veneration of Gurus was needed such as true king (sacha patshah), king of kings (sir sahan de sahu) and Emperor (takhat baitha sodhi patshah). This became handy to the anti-Guru elements for instigating the rulers of the time. No doubt Amritsar was becoming a power center for the Sikhs though in spiritual sense but this too was used against the Sikh movement. But the emerging fearless temper, consciousness of self-respect and ready to fight for dignity among the Sikhs became real irritancy for the rulers. In spite of all this politics of religion was never allowed by the Gurus. The often-quoted couplet that the survival of religion is not possible without political power is a half-truth because the operative part of the statement lies in the later half that the politics sans religion ends in chaos.⁴ This indicates towards the problems of institutionalized religion. Now in the present circumstances it can be understood as politics of management which will be discussed later. At the time when the apparent contradictions between sacred and profane was being resolved by Sikh Gurus then at the same time contrary to this the contemporary rulers of Guru-period were caught between infidels or unbelievers (Dar-UL-Harab) and faithful or believers (Dar-UL-Islam). The onslaught in the name of Islam for the prevalence of Holy Law (Shariat) started by emperor Jahangir ended in the martyrdom of Guru Arjan Dev ji (1606). This was purely a politics of religion and detail of it is not possible here. But the issues being taken up often are directly related to it. It is easy to perceive that donning two swords (Miri-Piri) and followed by the creation of Akal Takhat was in reaction to the martyrdom of Guru Arjan Dev ji. But the contextual approach of Sikhism remained proactive from the very beginning and the reactive behavior was not approved of even in history.⁵ Miri-Piri is in the continuity

of the Sikh spirit and in no way is one time happening limited to cause and effect.⁶ Not contesting the concepts like Miri-Piri in given Sikh perspective is the weakness of the custodians of Sikhism. It is why the relevance of Miri-Piri today is threatened more from inside (communitarian politics) and less from outside (contesting religions). Reducing Miri-Piri to the combination of politics and religion is ill-perceived and ill-advised. Sikhs are suffering it and from this can be concluded that politics in religious context is proved for practical purposes, a befooling game supported by innocent majority and there is no place for a man of God in it. No doubt a man of God is apparently a minority always. But in Sikh spirit a man with God is always a majority (sava Lac). How this can be digested in politics. It proves that power of politics lies in sincere ignorance and conscientious stupidity around, leading to a space for satanic assertions of a leader. From here the present relevance of Miri-Piri is needed to be understood.

- 1.2 Miri-Piri in theoretical perspective is not a problem and the same was translated in history also. In Sikh literature mostly Miri-Piri has been presented in dhadhi-style or a history-specific presentation. It has been a source of emotional inspiration for the Sikhs for political purposes. But its continuous presentation in spiritual perspective is not possible and due to this its translation in history is also lacking. The reason is the domination of Miri over the Piri. Banda Bahadur (d. 1716) performed in the spirit of Miri-Piri and continued to be a source of inspiration for the Panth even after his death. In his footsteps theocratic feudalism (1717-1765) was there and Khalsa fought for Panthic honor in the guidance of Sabd-Guru. From the Miri-Piri angle it was a role model period of Sikh struggle. Out of it emerged feudal-chief-ships (misals) within the community (1766-1798). But after it Sikh-monarchy was established under the leadership of Maharaja Ranjit Singh (1799-1849). With this Miri started dominating Piri and this resulted in creating a space for colonial rule in Punjab. After annexation of Punjab (1849) Sikh community by and large was not happy with new rulers. Within two decades Singh Sabha Amritsar (1873) was established for the betterment of the Sikhs. Purpose was to reform the Sikh institutions. Among Sikh institutions, Gurdwara is a primary Sikh institution and in crisis Gurdwara is supposed to be the guiding center for the Sikhs. Gurdwara by definition is “a school for

students, guide for the seekers, hospital for patients, food-provider for hungry, fort for keeping the honor and a temporary stay for travelers” (Mahan Kosh, p 416, 1999)⁷. In the times of Sikh monarchy this institution started lapsing and mahant-system was the result of it. Sikhs paid the price for this with sacrifices during the Gurdwara reform movement. Victory of the Panth is considered to be a winning of third Anglo-Sikh war. The contemporary colonial rulers were convinced after the peaceful movement of the Sikhs that the real custodians of Gurdwaras are Khalsa-Panth. In order to end forever the enmity between the Sikhs and the Britishers the governor of Punjab at that time Sir Malcolm Hailey started consulting the Sikhs for the solution of the management problems on the Gurdwaras. Gurdwara Act 1925 was mutually agreed among the Sikhs and the colonial rulers. But with it passing a legally constituted committee of the Sikhs (SGPC) came into existence. No doubt that SGPC is a unique and the only one management model for religious institutions in the world perhaps but the possibilities of its political hijacking were/are always there. For example, the act 1925 is silent about the role of Akal Takhat Sahib but in practice this spirit is violated by the SGPC. From here start all the ills of institutional management. Supremacy within the framework of the act 1925 lies in the politics of counting the heads. This allowed the dominance of Miri over Piri. At present situation is this that SGPC works under the fear of Akali Dal and Akal Takhat works under the fear of SGPC. SGPC is supposed to work in the guidance of Akali Dal. It does not end here. Sikhs fear Akal Takhat and again Akali Dal is fearing from the Sikhs as voters of SGPC. The tragedy is that on one hand Sikhs are supposed to be fearless but on the other hand the community is trapped in the dark tunnel of mutual fearing of Akal Takhat, SGPC and Akali Dal. In such situation, go on boasting as fearless in a *dhadi* style suits not Sikhs but suits Sikh politicians only.

- 2.1 The sort of challenges is thrown by modernity, the Sikhs as community are not prepared to face it. The role of the Sikh leadership in this situation is not even worthy to lead in a needed manner. The question arises here that why leadership is helpless? In the spiritual sense it is divine curse which is being suffered by the community on behalf of their leadership. I am saying this on the authority of Bani that Akal Purakh never takes blame on Him
-

and somebody is deputed to punish in a manner possible at a given time⁸. Though exceptions are there and the achievements by individuals in different fields are exemplary. But the way we are failing each other should not be overlooked. For example, the ratio of apostasy and addiction in the community is much more than expected. Who should be blamed for all this? Everybody is worried about one's own future even at the cost of communitarian welfare. It is why the communitarian concerns are neglected. Values are replaced by individual pains and pleasures. Basic concerns like Miri-Piri are part of value based theocratic culture but it has been replaced by specific consumerist concerns. The politics of personal welfare is consuming all the Sikh sources along with value system. Politics these days is considered to be the short cut to prosperity but the same becomes unable to solve the problems of the community. Instead of planning and programming to care for the problems of Sikh youth, the marbalisation of Gurdwaras is almost emerges as industry in the hands of vested interests and the Gurdwara management is a willing party to it. With the open help of politicians, space for mafia culture is being created for reaping the possibilities of unholy alliances. Even the Bani is being allowed to be used for media market and cultural industry. All these are serious issues because money minting technologies are supposed to treat all the sacred things as commercial items. In this context the fate of Miri-Piri is not difficult to understand. This sacred concept is being exploited for profane political purposes also. Liberal politics of Akalis in particular and Sikh politicians in general resulting in liberal trade or commercialization of religion is a problem to be faced by the collective psyche of the Sikhs. Sikh psyche is trapped in domineering liberal urge around for individual betterment. The opportunities for prosperity in Punjab are in descending order and the Punjabi youth either is desperate for haunting greener pastures available anywhere in alien lands or contesting the phantoms of neo rich Sikh politicians for becoming rich. It is becoming difficult to decide with each passing day that among Sikhs who failed whom? Let us take the case of Akali Dal and SGPC. Both are failing each other. Akali Dal being a democratic political party in a secular system cannot be Panthic in spirit and thrust as was envisaged in 1920. There is no doubt that Akali politics is being played at

the cost of SGPC. Reason is that SGPC can neither be secular in assertion, nor can be democratic in a political manner like Akalis. Now the situation is that both SGPC and Akali Dal under their inherited compulsions are failing each other. From here starts the degeneration of Panthic institutions, of which Miri- Piri is one.

- 2.2 It is natural to think that crisis of a community is supposed to generate a space for new movement. In eighties of 20th century, a movement for Akali alternative was there. Akalis went for political hibernation. Election boycott of 1992 assembly elections in Punjab was not a decision of Akalis. For this apparent victory of the radical Sikh leadership proved costly to the community. Sikhs paid a heavy price for five years and this created a political space for Akalis again. We all know that in 1997 Akali Dal Badal stepped in for easy victory with the support of the Sikhs of Punjab and the radical forces was marginalized. Now again a movement under the name of ‘Gurdwara reform movement second’ is being started against Akali Dal Badal by the splinter Akali groups. Agenda of the movement which is still at launching stage looks more political and less Panthic at present. Even at the time of SGPC elections in 2004 opposition of Badal group was there but that ended with the election results in favour of Badal. Need was and is of educating the Sikhs at grass root level but Sikhs for this are depending upon SGPC which has been completely hijacked by SAD and becomes the real problem with self-defeating situations. The basic structure of SGPC succumbs to all sorts of pressures except the spiritual and religious ones. At community level as indicated earlier problem is of tension between individual betterment and communitarian welfare. Volunteering Sikh spirit is misdirected under the political and social pressures around. Even the Panthic concerns are hijacked to the extent that everything looks blurred. We are to understand that Panth is not limited to an ideal social set up. It is an unending struggle for unending possibilities (Khalsa soi kare nit jang). Continuous struggle is also for reconciling welfare of all (sarbat da bhala) and Khalsa spirit will rule (raj karega Khalsa). It is in continuity of devotion (bhagati) and power (shakati) which later on developed into Miri and Piri. This is the spirit of sacrificing for others aspirations and conflicting dreams around. Role model for this is 9th Nanak but Sikhs lived this spirit in history
-

also. The way Akali politicians muddled the sacred religious concerns with political profane is a challenge to be faced. Still, they are trying to mislead the Sikhs again with vested politics of religion. They have successfully created the impression among the innocent Sikhs that Akali victory is a Panthic victory (Panth ki jeet) and political crisis of Akalis is a crisis of Panth (Panth khatre vich).

- 3.1 It is not difficult to understand that preaching is not education and the Sikhs are to be educated that the struggle for democratizing the socio-economic concerns of contemporary Sikh community and the values related to it are the need of the day. The change around has affected us and we cannot wish away the fast-emerging consumerist culture in Sikh families. For example, the cursing phrase 'to be destitute' (chulleh ag na balni) is no more a curse now because neither hearth is there nor woods are used for cooking. So, re-reading of basic concepts like Miri-Piri should be a part of agenda with the Sikhs. The over dependence on a particular section of the society will be relapsing into the caste system again. Have you ever reviewed your over dependence on ardasia, kirtania and pathhi? This attitude is leading to immunity for dependence, which is not Sikh like. So, we are in for suffering the failures of others because of over depending temper. At the same time even, the academic institutions are also not serving the Sikh cause on expected lines. Reasons are there but reviewing approach by the community is lacking. The space created in this situation is a challenging problem because we are immune to depend upon whatever is available. Dr. Hew McLeod observes with reference to Bhai Gurdas (26/24) and Bhai Kahan Singh Nabha (MK, p 198) that 'donning of two symbolic swords attracted criticism'. Further he terms Piri a continuing spiritual authority which he (6th Nanak) inherited from his five predecessors. But Miri for him is 'newly assumed temporal power'. This is misleading as he jumps to the conclusion that 'the Panth was to become a more than an assembly of the devout, and its Guru was thereafter to wield an authority more than expansive than that of his predecessors' (Who is Sikh? page, 24). Keeping in view the authorities quoted, it is difficult to agree with him. Var 26 of Bhai Gurdas is about Guru in Sikh context and the 24th pauri is about the immediate and apparent perception of Miri-Piri around. This is
-

duly answered in the last two lines of the same 24th pauri. McLeod perhaps deliberately overlooked this part. It is clearly said there that truth cannot be shadowed for long, Sikh's love for Guru finds the truth like flower sucking black bee (bhaur) and bearing the unbarred is the secret of Guru⁹. Context of this pauri is needed to be understood along with next 25th pauri. In it the doubts about Miri-Piri are cleared by equating Miri with fencing/hedging. It is also said that rare or priceless things are to be guarded and obstacles can be crossed with the strength of love¹⁰. It becomes clear that McLeod is out to prove his theses which he perceived in his contemporary compulsions, deliberately ignoring the perspective in which Miri-Piri and Akal Takhat was expressed in history. It is why for him Akal Takhat represented the same ideal as the doctrine of Miri-Piri. This he is doing for proving that 'Akal Takhat also serves to represent the growing militancy of the Panth and reflect a transformed Panth' (ibid, p24). There is no need of saying that Bhai Gurdas and Bhai Kahan Singh Nabha either are not understood in the context or misquoted deliberately. Here I humbly submit that innocent ignorance of *dhadis* with their tilted assertions often played havoc with the Sikh perspectives. The same is being repeated with reference to Bani by the newly emerged kirtan-class among the Sikhs. Have you ever heard within past decade any head of a Sikh institution talking Sikh-perspective? Better we leave it here and try to grapple with the concept of Miri-Piri further.

- 3.2 Through Sabad-technology (Sabad-Guru), in the field of religion, the captive-psyche of pre-Guru-period was first transformed into Sikh-temper and then the same was translated in history in a continuous manner. It worked well up to the formation of SGPC and Akali Dal in third millennium of 21st century (1925). Both the organizations are boasting for managing the earnings and assets of Gurdwaras without caring for the spirit and legacy of Granth, Panth and institutions. The control is limited to the management of sources and labor which is less in Khalsa spirit and more in left technique (if lefts have no objection to it and is Okayed by RSS also). I want to say with this that the management through SGPC at present is not participatory because the effected Sikhs are neither consulted nor heard before reaching the decisions directly concerning them. Now the crying need is to prepare the fast-emerging

captive psyche of the Sikhs, for liberal and democratic participation at sangat level in the beginning, aiming at assertion of collective consciousness of the Sikhs. No doubt the present Sikh leadership is responsible for our slippery present which is bound to be followed by blind future. But if we try to think that who allowed them to do all this then none of us will be able to escape the responsibility. Thank God that SGPC is limited to Punjab only and the Sikhs even from Haryana and Himachal defeated the present group in power in 2004. DSGMC at Delhi is already slipped from the hands of Punjab Akalis. Sikhs are now a global community and Punjab (jeenda Guru de naam te) is there where Sikhs are. But unfortunate part is this that Akalis are in position and can affect the global Sikh psyche through Akal Takhat. So, there is a need of liberating the Sikhs from becoming the captive vote bank of politicians in Punjab, without which Akal Takhat cannot be operative in the spirit it was perceived by Guru Hargobind Sahib. Let me allow to say that politics at present (Miri specificity) is a cancer of religion for the Sikhs in particular and all the believers in general. Politics is destined to reach the political fiefdom or a syndicate of the few. It can easily be understood with reference to Akalis of any hew. Begging in politics does not work. In this situation Akalis will have to be forced to allow the Sikhs to go for a movement. Like proverbial parrot story the power of Sikh politicians lie in SGPC or mismanagement of the Sikh institutions, through which they have converted the institutions for their convenience into an institution for satisfying the political hunger of limited Sikhs. So, the need of the day is redeeming the primary Sikh institutions from political and commercial exploitations through politics. If we go on talking once a while for a political alternative then the SGPC will be bound to remain a tool for political exploitation regularly of Akal Takhat, Sikh heritage and Sikh history, along with the Khalsa traditions and also Sri Guru Granth Sahib (Granth and Panth) through the commercialization of Bani. All sorts of fights among Sikh polity result in the damage of Akal Takhat ultimately. Jathedar Akal Takhat in person should not be confused with Akal Takhat here as institution. It is not a matter of thinking only though it can be a starting step. But we will have to struggle for redemption of the Sikhs and Sikh institutions from the Sikh politicians because the redemption of these lies in the redemption of the Akal Takhat.

4.1 Miri-Piri is in continuity of devotion (bhakti) and power (shakti). Through this has resolved the dichotomy of asceticism in spiritual context and withdrawal from empirical life which is still basic to Indian religions. It was a new thesis given by the Sikh Gurus for the betterment of the mankind. Unfortunately, it is still to be perceived as harmonized model for prevalence of spirituality in the needed areas (jagat jalanda rakh lai apni kirpa dhaar, M3/853). It is neither Miri specificity nor Piri specificity. Miri specificity will be limiting to the politics of religion and Aurangzeb is the role model for this. Piri specificity will be relapsing into asceticism and Rishi tradition is the role model for this. So, Miri and Piri in Khalsa spirit are the two shores of the flowing river of Sikhism. Role model for Piri is Harimander Sahib and role model for Miri is Akal Takhat Sahib. In theoretical perspective both are in the continuity of joti (spirit) and jugati (system) which was common factor among the ten Gurus¹¹. With this supporting evidence from Bani it is proved that right from the advent of Sikhism, organizational structure was built on these lines (joti and jugati). This is Granth and Panth expressed through representative institutions of the Sikhs. Both are supportive to each other but priority is of Piri always. Thus, Miri becomes the translation of Piri in history. So, history in Sikh spirit can only be perceived in the light of Bani as the inspirational source of history. History devoid of spirit is history-specificity or history of the past which results in dogmatism. History is an ongoing need of the religion and its past and future lies in affecting the present. Religions are to be judged from the sort of human they have created. The uniqueness of Sikhism is also this that it has established the religion of present for the first time in the history of religions. All religions even now are rooted either in past or in future. Sikhism is for contesting present even at the cost of life. It is a game of love and for this lover should be ready to die for it (sir deejay kaan naa keejai). It is total surrender to the commitment in an unending manner (vakhtai ooper larh marai). This is what Guru taught through Miri-Piri. The spiritual source for it is Harimander Sahib and through Akal Takhat sahib its ongoing translation in history is assured. There are situations in which it looks that Khalsa concerns and institutional needs of the Sikhs are not in harmony due to the politicization of Khalsa concerns. But it should be clear that failure of the

Sikh/Sikhs should not be taken as the failure of Sikhi. Failure of the Sikhs is an independent issue which needs to be debated by the collective consciousness of the community. After this discussion Miri-Piri can now be termed as Akal Takhat followed and Akal Takhat is Miri-Piri respected. It is now perceived by the Sikhs as supplementing institutions. The heir custodian of this spirit is Khalsa-Panth, which should not be confused with any hue of Sikh politicians. Placing Miri in Sikh perspective sirdar Kapur Singh rightly observed, "Why must Sikhs be such simpletons as to recommend for themselves renunciation of political power, against all canons of common sense, against all lessons of history, against the historical experience of Sikh community, against the traditions set by their ancestors and against the teaching of the Guru." This paper is a step towards understanding Miri-Piri in perspective aimed at understanding where we are? But much more is there as a challenge for the Sikh community which needs proactive approach.

ਹਵਾਲੇ:

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 360.
ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ ਪਰਸਾਈ ॥
ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀਂ ਮੁਇਆਂ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ ॥
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 417.
ਅਗੋਦੇ ਜੇ ਚੇਤੀਐ ਤਾਂ ਕਾਇਤ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ ॥
ਸਾਹਾਂ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸੈ ਚਾਇ ॥
ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 1288.
ਰਾਜੁ ਮਾਲੁ ਰੂਪੁ ਜਾਤਿ ਜੋਬਨੁ ਪੰਜੇ ਠਗ ॥
ਏਨੀ ਠਗੀਂ ਜਗੁ ਠਗਿਆ ਕਿਨੈ ਨ ਰਖੀ ਲਜ ॥
4. ਰਾਜ ਬਿਨਾਂ ਨਹਿ ਧਰਮ ਚਲਹਿ ਹਹਿ । ਧਰਮ ਬਿਨਾ ਸਭ ਦਲ ਮਲ ਜੈ ਹਹਿ ।
5. ਹਮ ਲੇ ਜਾਨੋ ਪੰਥ ਉਚੇਰੇ ॥ ਨਹੀ ਅਧੋਗਤਿ ਬਿਖੈ ਪਹੁੰਚਾਵਹੁ ॥
ਤਾ ਤੇ ਕਲਮਲ ਕਰਨ ਹਟਾਵਉ ॥
6. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਸੰਪਾ.), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, 2004, ਪੰਨਾ 76-77.
ਫਿਰ ਅਰਜਨ ਗੁਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ । ਖੜਗ ਚਕਿਯੋ ਜਿਨ ਮਾਰ ਪੈਇੰਦ ।
ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੋਉ ਦਿਖਈ । ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਕੋ ਹਾਰ ਸੁ ਦਈ ।

7. ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼*, ਪਟਿਆਲਾ: ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, 1999, ਪੰਨਾ 416.
“ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਵਿਦਯਾਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸਕੂਲ, ਆਤਮ ਜਗਯਾਸਾ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਆਚਾਰੀਯ, ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਫਾਖਾਨਾ, ਭੁਖਿਆਂ ਲਈ ਅੰਨਪੂਰਣਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤਿ ਦੀ ਪਤ ਰਖਣ ਲਈ ਲੋਹਮਈ ਦੁਰਗ ਅਤੇ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ਾਮ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ”।
8. *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ*, 360.
ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਡਰਾਇਆ ॥
ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥
9. *ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ*, ਵਾਰ 26, ਪੌੜੀ 24.
ਮੰਜੀ ਬਹਿ ਸੰਤੋਖਦਾ ਕੁਤੇ ਰਖਿ ਸਿਕਾਰੁ ਖਿਲਾਇਆ।
ਬਾਣੀ ਕਰਿ ਸੁਣਿ ਗਾਂਵਦਾ ਕਥੈ ਨ ਸੁਣੈ ਨ ਗਾਵਿ ਸੁਣਾਇਆ।
ਸੇਵਕ ਪਾਸ ਨ ਰਖੀਅਨਿ ਦੋਖੀ ਦੁਸਟ ਆਗੂ ਮੁਹਿ ਲਾਇਆ।
ਸਚੁ ਨ ਲੁਕੈ ਲੁਕਾਇਆ ਚਰਣ ਕਵਲ ਸਿਖ ਭਵਰ ਲੁਭਾਇਆ।
ਅਜਰੁ ਜਰੈ ਨ ਆਪੁ ਜਣਾਇਆ।
10. *ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ*, ਵਾਰ 26, ਪੌੜੀ 25.
ਖੇਤੀ ਵਾੜਿ ਸੁ ਢਿੰਗਰੀ ਕਿਕਰ ਆਸ ਪਾਸ ਜਿਉ ਬਾਗੈ ।
ਸਪ ਪਲੇਟੇ ਚੰਨਣੈ ਬੂਹੈ ਜੰਦਾ ਕੁਤਾ ਜਾਗੈ।
ਕਵਲੈ ਕੰਡੇ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸਿਆਣਾ ਇਕੁ ਕੋਈ ਵਿਚਿ ਫਾਗੈ।
ਜਿਉ ਪਾਰਸੁ ਵਿਚਿ ਪਥਰਾਂ ਮਣਿ ਮਸਤਕਿ ਜਿਉ ਕਾਲੈ ਨਾਗੈ।
ਰਤਨੁ ਸੋਹੈ ਗਲਿ ਪੋਤ ਵਿਚਿ ਮੈਗਲੁ ਬਧਾ ਕਚੈ ਧਾਗੈ।
ਭਾਵ ਭਗਤਿ ਭੁਖ ਜਾਇ ਘਰਿ ਬਿਦਰੁ ਖਵਾਲੈ ਪਿੰਨੀ ਸਾਗੈ।
ਚਰਣ ਕਵਲ ਗੁਰੁ ਸਿਖ ਭਉਰ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਸਹਲੰਗੁ ਸਭਾਗੈ।
ਪਿਰਮ ਪਿਆਲੇ ਦੁਤਰੁ ਝਾਗੈ।
11. *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ*, 966.
ਲਹਣੇ ਦੀ ਫੇਰਾਈਐ ਨਾਨਕਾ ਦੋਹੀ ਖਟੀਐ ॥
ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ ॥

BIBI VEERO & GURU TEG BAHADUR JI

(Eternal Love of a Sister with her Brother)

*Dr. Gursangat Pal Singh**

An inspiring tale of affectionate brother-sister bonding is that of Guru Teg Bahadur ji and his elder sister Bibi Veero. This facet of brother sister relationship has not received adequate attention from historians, though. Birth of youngest son was indeed a joy for holy mother Nanki. As Bhai Gurdas ji puts it in his verses (vaar)

ਜੈਸੇ ਏਕ ਜਨਨੀ ਕੈ ਹੋਤ ਹੈ ਅਨੇਕ ਸੁਤ
ਸਬ ਹੀ ਮੈ ਅਧਿਕ ਪਿਆਰੋ ਸੁਤ ਗੋਦ ਕੋ ॥
ਸਿਆਨੇ ਸੁਤ ਬਨਜ ਬਿਉਹਾਰ ਕੇ ਬੀਚਾਰ ਬਿਖੈ
ਗੋਦ ਮੈ ਅਚੇਤੁ ਹੇਤੁ ਸੰਪੈ ਨ ਸਹੋਦ ਕੋ ॥¹

Just as a mother has many sons but one in her lap is the dearest to her; The elder sons remain engrossed in their commercial activities but one in lap is ignorant of all allurements of wealth, commodities and love of brothers and sisters.

All the family members were overwhelmed. The happiest however was ‘Veero’ the elder sister of the Ninth Guru and the only daughter of Guru Hargobind Sahib and Mata Damodri. She was about 6 years at the time of birth of her youngest brother who was named ‘Teg Bahadur’.

ਸੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇਗ ਕਰੇ ਹੈ ॥ ਸ਼ੜ੍ਹ ਕ੍ਰਿੰਦ ਕੋ ਜੰਗ ਖਪੈ ਹੈ ॥
ਯਾਂ ਤੇ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ-ਨਾਮ ॥ ਧਰਯੋ ਬਿਚਾਰ ਗੁਰੂ ਅਭਿਰਾਮ ॥43॥²

Historical evidence suggests deep connect between Guru Teg Bahadur and Bibi Veero. The elder sister of Guru Teg Bahadur Sahib was prominent amongst the people who influenced his early childhood. Bibi Veero, young Baba Guru Teg Bahadur and other siblings would travel together with father Guru Hargobind Sahib to places of pilgrimage. They visited Tarn Tarn where they would listen to stories of their grandfather Guru Arjan Dev ji from his living contemporaries.

*Sikh Scholar & Veterinary Doctor, Ludhiana.

Next was Khadur Sahib, the place where second Guru Nanak, Guru Angad spent his Guruship days. The family paid reverence there, before reaching Goindwal, their ancestral town. Anticipating trouble with the empire, Guru Hargobind Sahib left his family at Goindwal, while he went on to confront the Mughal forces. Guru's family had a good time together at their ancestral village. They were told anecdotes of Guru Amar Das ji by none other than Baba Sundar ji, great grandson of the third Guru whose hymns find place in the Adi Granth. Time spent together developed shared feelings in the family.

Bibi Veero was not only a daughter, but also a devout Sikh of her Guru father, Guru Hargobind Sahib. As Bibi Veero matured, Guru Hargobind Sahib decided to engage her to Bhai Sadhu a commoner from village Malla in Faridkot district of Punjab. Bhai Sadhu Ji, a young poet and his father, Bhai Dharam Chand Khosla were visiting Harmandir Sahib once. Guru Hargobind ji recognised the talent in the budding poet. He called them and proposed to marry his daughter, Veero with Bhai Sadhu. Both of them were incredibly humbled at the proposal. Bibi Veero's mother Mata Damodri was little disappointed because the groom's family was worldly poor, Bibi Veero, however was happy to accept whatever Guru thought was right for her. She had imbibed the doctrines of her grandfather Guru Arjan Dev ji in letter and spirit:

ਜਿਤੁ ਘਰਿ ਪਿਰਿ ਸੋਗਾਗੁ ਬਣਾਇਆ ॥ ਤਿਤੁ ਘਰਿ ਸਖੀਏ ਮੰਗਲੁ ਗਾਇਆ ॥
 ਅਨਦ ਬਿਨੋਦ ਤਿਤੈ ਘਰਿ ਸੋਹਿ ਜੋ ਧਨ ਕੰਤਿ ਸਿਗਾਰੀ ਜੀਉ ॥
 ਸਾ ਗੁਣਵੰਤੀ ਸਾ ਵਡਭਾਗਣਿ ॥ ਪੁਤ੍ਰਵੰਤੀ ਸੀਲਵੰਤਿ ਸੋਗਾਗਣਿ ॥
 ਰੂਪਵੰਤਿ ਸਾ ਸੁਘੜਿ ਬਿਚਖਣਿ ਜੋ ਧਨ ਕੰਤ ਪਿਆਰੀ ਜੀਉ ॥
 ਅਚਾਰਵੰਤਿ ਸਾਈ ਪਰਧਾਨੇ ॥ ਸਭ ਸਿੰਗਾਰ ਬਣੇ ਤਿਸੁ ਗਿਆਨੇ ॥
 ਸਾ ਕੁਲਵੰਤੀ ਸਾ ਸਭਰਾਈ ਜੋ ਪਿਰਿ ਕੈ ਰੰਗਿ ਸਵਾਰੀ ਜੀਉ ॥
 ਮਹਿਮਾ ਤਿਸ ਕੀ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਏ ॥ ਜੋ ਪਿਰਿ ਮੇਲਿ ਲਈ ਅੰਗਿ ਲਾਏ ॥
 ਬਿਰੁ ਸੁਹਾਗੁ ਵਰੁ ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਜਨ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੇਮ ਸਾਧਾਰੀ ਜੀਉ ॥³

The house, in which the soul-bride has married her Husband Lord in that house, O my companions, sing the songs of rejoicing. Joy and celebrations fill up the place, in which the Husband Lord has adorned His soul-bride. She is virtuous, and she is very fortunate; she is blessed with sons and tender-hearted. The happy soul-bride is loved by her Husband. She is beautiful, wise, and intelligent. That soul-bride is the

beloved of her Husband Lord. She is well-mannered, noble and distinguished. She is decorated and adorned with wisdom. She is from a most respected family; she is the queen, adorned with the Love of her Husband Lord. Her glory cannot be described; she melts in the Embrace of her Husband Lord. Her marriage is eternal; her Husband is Inaccessible and Incomprehensible. O Servant Nanak, His Love is her only Support.

Guru Hargobind had raised an army with his trusted Sikhs at command. The powers that be, did not tolerate this. Skirmishes every now and then were keeping the Sikhs busy. Sensing some peace after his first conflict with Mughal reign, Guru Hargobind fixed marriage of Bibi Veero. "Baba Teg Bahadur and other children were unusually happy."⁴ Just when the 'Barat', wedding party, was about to reach Amritsar the enemy attacked. Families were evacuated from Amritsar to a safer place. In the turmoil that ensued, Bibi Veero inadvertently, was left behind at home on the upper floor. She exhibited great deal of perseverance and remained undaunted, calm and composed. When the family realised that Bibi Veero was missing Bhai Babak, the ragi and his accomplice were dispatched to extract her. Kavi Santokh Singh writes the story in Suraj Prakash Granth:

ਬਾਬਕ ਅਰ ਸਿੰਘਾ ਰਿਸ ਪੂਰੇ ।
ਬੀਬੀ ਕੇਰਿ ਮਹਿਲ ਤਰ ਗਏ । ਜੋ ਸੋਚਤਿ ਬੈਠੀ ਦੁਖ ਮਏ ॥
ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਚਿਤਵਹਿ ਰਿਦੇ ਬਿਚਾਰੀ । ਤਰੇ ਥਿਰੇ ਲੇ ਨਾਮ ਪੁਕਾਰੀ ।
'ਆਵਹੁ ਸ਼ੀਘ੍ਰ ਗੁਰੂ ਸਿਮਰੰਤੇ । ਕਜੋਂ ਕਰਿ ਬੈਠੀ ਹੋਇ ਨਿਚਿੰਤੇ' ॥
ਨਹਿ ਪਤਿਯਾਵਤਿ ਪਤਾ ਨ ਪਾਵੈ । ਸ਼ੱਤੁ ਸੈਨ ਨਹਿ ਗਹਿ ਲਾ ਜਾਵੈ-।
'ਹੋ ਤੁਮ ਕੌਨ?' ਬੂਝਨਾ ਕੀਨੀ । 'ਜਬਿ ਲੋਂ ਨਹਕੇ ਲੇਉਂ ਨ ਚੀਨੀ ॥
ਤਬਿ ਲੋਂ ਨਹੀਂ ਕਿਵਾਰ ਉਘਾਰੋਂ । ਬੈਠੀ ਇਹਾਂ ਪ੍ਰਾਨ ਹਨਿ ਡਾਰੋਂ ।
'ਸਿੰਘੇ ਤਬਹਿ ਸਿਮਰਨੀ ਦੀਨਿ । 'ਇਹੁ ਗੁਰੁ ਕਰ ਕੀ ਲੇਵਹੁ ਚਹਨਿ' ॥
ਦੀਪਕ ਕੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਨਿਹਾਰੀ । ਭਈ ਰਿਦੇ ਮਹਿ ਆਨੰਦ ਭਾਰੀ ।⁵

Babak⁶ reached there in disguise. Veero won't open the door. Babak then showed her the 'Rosary' of her father Guru Hargobind Sahib which she immediately recognised. Satisfied, she accompanied the Sikhs. When the battle was won, and dead cremated, the nuptials were performed. Pleasure and sorrow were alike. A Gurdwara is now situated in her memory at Jhabal, 15 km southwest of Amritsar where the marriage of Bibi Veero was solemnised.⁷

Guru Teg Bahadur was inspired by his sister's perseverance. The courage shown by a young 'soon to be bride' in the turmoil of battle had an influence on Baba Teg Bahadur who was maturing into a serene and tranquil personality. This well reflects from his hymns that he revealed later during the period of Guruship. One example is:

ਹਰਖੁ ਸੋਗੁ ਜਾ ਕੈ ਨਹੀ ਬੈਰੀ ਮੀਤ ਸਮਾਨਿ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ ਮੁਕਤਿ ਤਾਹਿ ਤੈ ਜਾਨਿ ॥⁸

One who is not affected by pleasure or pain, who looks upon friend and enemy alike-says Nanak, listen, mind: know that such a person is liberated.

Be it any occasion, Sister Veero always stood by his brother's side. This time it was wedding of her charming brother Sri Tegh Bahadur. There was rejoicing in the family.

ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੂਲੋ । ਸਭਿ ਆਗੇ ਗੁ ਅਨਕੂਲੋ ।
ਘਰ ਲਾਲਚੰਦ ਕਾ ਚਾਲੇ । ਗਨ ਬਾਦਤ ਧੁਨੀ ਉਠਾਲੇ ॥
ਤਬਿ ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਛੋਰੇ । ਚਢਿ ਜਾਤਿ ਗਗਨ ਕੀ ਓਰੇ ।
ਬਹੁ ਝਾਰ ਮਤਾਬੀ ਬਾਰੀ । ਜਨੁ ਫੂਲ ਰਹੀ ਫੁਲਵਾਰੀ ॥⁹

Bibi veero was very happy. Her 'Bharjai' to be was Gujar the daughter of Lal Chand and Bishen Kaur a pious couple, native of Kartarpur. She performed all the ceremonies that a sister does, in punjabi cultural tradition like 'vagan pharai', 'surma pauna' etc. "After his sister Bibi Veero had embraced him, kissed him, blessed him, and put the collyrium in his eyes she led him to the bridal horse, which was to lead the wedding procession." ¹⁰

Guru Hargobind Sahib now had to renounce the world. Guruship had been passed on to Guru Har Rai. He called his family and loved ones. Bibi Veero and Baba Teg Bahadur stood there in a state of pain of separation. Separation from their beloved father. He blessed them and proceeded for the heavenly abode. Sri Teg Bahadur was deeply moved. He left Kiratpur for Bakala with his family. Guru Hargobind had advised him so. He spent twenty-year meditating in the elected solitude under the tender care of his maternal grandparents and Bhai Mehra, a Sikh of sixth Guru.

Guru Gobind Singh ji testifies

ਤਾਤ ਮਾਤ ਮੁਰ ਅਲਖ ਅਰਾਧਾ ॥ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਸਾਧਾ ॥¹¹

Even during the period of elected silence and meditation Bibi Veero

kept in touch with her youngest brother. Bibi Veero was prominent amongst family members who visited him at Bakala. After attaining Guru ship Guru Teg Bahadur visited Amritsar. The wicked priests 'Masands' shut the doors of Harmandir Sahib on him and violated the daily routine, 'Maryada' of Kirtan at the sanctum sanctorum. Guru Teg Bahadur did not use any force rather choose to stay at Mata Hariyan's place. From here he planned to go to his ancestral home Goindwal. They were to reach Kiratpur after visiting Bakala and other places. Guru Teg Bahadur was supposed to visit her sister at her in law's house in Malla. However, the long touring plan had its time constraints. Mata Nanki, therefore requested Bibi Veero to join them at Amritsar and the family trekked their way together. On the way they stopped at Khadur Sahib, this rekindled the memories of their earlier visit there during the childhood.

In early 1671 AD, Guru Teg Bahadur came to Anandpur with his young prophet son Gobind Rai. He wanted to provide him best of education and weapon training. Bibi Veero was there again. She herself was a mother of five sons now. Bibi Veero came to Anandpur with all five of them. Her eldest son Sango Shah taught swordsmanship and archery to young Gobind Rai. He later was appointed commander in chief of Guru Gobind Singh's army.

Guru Teg Bahadur attained Martyrdom in 1675 AD protecting the right to religious freedom. There was grief in the world, the divine beings showered praises.

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ ਭਯੋ ਜਗਤ ਕੋ ਸੋਕ ॥

ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਭਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ ॥¹²

Bibi Veero's brother was gone but the family carried on the legacy. All the five sons of Bibi Veero namely Sango Shah, Jit Mall, Gulab Chand, Mahri Chand and Ganga Ram fought alongside Guru Gobind Singh in his tirade against tyranny and fanaticism. In the battle of Bhangani, a place 11 km from Paonta, in the present Sirmour district of Himachal Pradesh, the brave warrior Sango Shah fell down after killing Najbat Khan. There were lamentations in this world and rejoicing in heaven.

ਮਾਰਿ ਨਜਾਬਤ ਖਾਨ ਕੋ ਸੰਗੋ ਜੁਝੈ ਜੁਝਾਰ ॥

ਹਾ ਹਾ ਇਹ ਲੋਕੈ ਭਇਓ ਸੁਰਗ ਲੋਕ ਜੈਕਾਰ ॥¹³

Sango Shah and Jit Mall attained martyrdom¹⁴ in the battlefield and

personified what their Master sought from Almighty

ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੋ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ
ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੋ ॥
ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ
ਅਤਿ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੁਝ ਮਰੋ ॥¹⁵

How and when Bibi Veero died could not be ascertained. The devotion and dedication she showed towards ‘Guru Ghar’ shall always illuminate the minds of seekers. Bibi Veero’s love for her brother Guru Tegh Bahadur shall remain eternal, forever.

References:

1. *Bhai Gurdas ji*, Kabbit 392.
2. Santokh Singh, *Sri Gur Partap Suraj Granth*, Ras 5, Ansu 63.
3. *Sri Guru Granth Sahib*, 97.
4. Dr. Tirlochan Singh, *Guru Tegh Bahadur: prophet and martyr*, p 46.
5. Santokh Singh, *Sri Gur Partap Suraj Granth*, Ras 6, Ansu 8.
6. Babak was a ‘Kirtan’ performer
7. https://www.sikhiwiki.org/index.php/Bibi_Viro
8. *Sri Guru Granth Sahib*, 1427.
9. Santokh Singh, *Gur Partap Suraj Granth*, Ras 8, Ansu 6.
10. Dr. Tirlochan Singh, *Guru Tegh Bahadur: prophet and martyr*, p 73.
11. *Sri Dasam Granth*, Bachitar Natak 6/3.
12. *Sri Dasam Granth*, Bachitar Natak 5/16.
13. *Sri Dasam Granth*, Bachitar Natak 8/23.
14. Kahn Singh Nabha, *Mahan Kosh*. @@@phph ih d/ ;otr[D Gog {o Xotho gzi g[sq (;zr’Fkj, r[bkpuzd, ihswZb, rzrk okw ns/ wkjoh uzd) ;B. fiBQK B/ GzrkDh d/ :[ZX ftu tZvh thosk fdykJh. d/y’, ftfusq BkNe nL 8, SZd 4-5, fJ; izr ftu ;zr’Fkj ns/ ihswZb ih Fjhd j’J/ .##
15. *Sri Dasam Granth*, Ukat Bilas 8/231.



TRUTHFUL BEING (*SACHIARA*) - CONCEPT AND ITS RELEVANCE IN THE GLOBAL CONTEXT

*Dr. Devinder Pal Singh**

Abstract

Truth (*sach*), a fundamental concept in Sikhism, has different meanings depending on its context. Truth stands for God, the Eternal Existence. It also means virtue and includes qualities such as humility, compassion, honesty, righteousness, justice, equality. Another meaning of Truth is something pure, holy, sacred, correct, and appropriate. It also means eternal happiness or bliss. Guru Nanak, in his hymns, enunciates about the Truth and the way to live a truthful life in harmony with the hukam (Divine Will). He declares that a holy congregation is the place for the realization of Truth. A disciple realizes the Truth by leading a virtuous life in the community's service. The Guru articulates that the Truth cures all-maladies and washes all sins from the disciple's mind. The embellishment of Truth reveals itself in the excellent character and personality of the disciple. Such a person is called *Sachiara* (Truthful being) in Gurbani. Thus, *Sachiara* is a person who is imbued with the Eternal Truth (God). After achieving the Eternal Truth's realization through reflection, contemplation, intuition and action, such a person ultimately merges in it. In this article, the concept of *Sachiara*, its various representations in Gurbani, its role in the Global Context and the way to be a *Sachiara* (Truthful being) is described.

Introduction

All of us want to live a fulfilled life, and all our actions are directed towards this purpose. There is always a nagging feeling in our hearts as if there is some need, and we wish to fulfill it in manifold ways. Some accumulate wealth, property, beget children, acquire physical, financial, political or spiritual powers. Though all such efforts provide some short-lived happiness, but in the long run, these attainments either create other desires or only unhappiness on their loss. Thus, all people are engaged in a continuous process of acquisitions,

**Director, Center for Understanding Sikhism, Mississauga, ON, Canada.*

losses, temporary happiness, followed by sorrow. Since ancient times, countless enlightened souls have been involved in finding and promulgating a permanent solution to this problem of sorrow. Many of them have suggested various resolutions and guidelines for our benefit. “*Jap*” composition [1-3] of Guru Nanak is one such guideline.

Sachiara

According to the Guru Nanak, life’s purpose is to become an enlightened being and enlighten others. At the beginning of his *Jap* composition, Guru Nanak calls Ultimate Reality (God) as *Sach* meaning Truth:

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ...॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1)

Ultimate Reality (God) is One. Its name is Truth.

He further elaborates it as;

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1)

Truth is primordial. It existed during the ages. Nanak says: It exists now, and It shall exist forever.

In the first stanza of *Jap* composition, Guru Nanak talks about the purpose of human life. He raises a fundamental question of how to become a *sachiara* (Truthful being). And to be so, how to remove the veil of illusion, which is hiding the Ultimate Reality?

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1)

How can one become truthful? And how can the wall of the veil of illusion be removed?

After that, in the stanza’s final lines, He provides the answer- submit to the *hukam*. Walk in its way.

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1)

Nanak says, in tune yourself with the hukam (Divine Order), embedded in the human soul.

The *hukam* is accordingly an all-embracing principle [5], the total of all divinely instituted laws, and it is a revelation of Ultimate Reality’s nature. Harmony with *hukam* means [6] concern for the ecosystem, treating all beings

with kindness and regard for the environment. It is knowledge of Truth that destroys ignorance, falsehood, superstition and doubt. *Sabd* in Sri Guru Granth Sahib means [6] Truth, God, Guru's teachings and Knowledge. So, it is the knowledge of Truth (God) that is needed to understand *hukam* (Cosmic Law). An individual, who understands the *hukam* and conducts himself/herself accordingly, is a *sachiara*. Elaborating on the attributes of a *sachiara* (truthful being), Guru Nanak Dev ji proclaims:

ਸਚਿਆਰੀ ਸਚੁ ਸੰਚਿਆ ਸਾਚਉ ਨਾਮੁ ਅਮੋਲੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 937)

The truthful ones imbibe the truthfulness and the precious love of God (Naam) in their life.

Guru Nanak Dev ji asserts that by leading a truthful way of life, a *sachiara* attains a state of tranquillity.

ਸਚੀ ਰਹਤ ਸਚਾ ਸੁਖੁ ਪਾਏ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1343)

By living a truthful way of life, one finds true peace.

Guru Amar Das ji enunciates the characteristics of a *sachiara* as:

ਸੋ ਜਨੁ ਸਾਚਾ ਜਿ ਹਉਮੈ ਮਾਰੈ॥ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਪੰਚ ਸੰਘਾਰੈ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 230)

Those beings are true, who conquer their ego. Following Guru's teachings (Sabd), they defeat the five thieves (lust, anger, greed, attachment, ego).

Gurmukh, Brahm gyani, Sadu, Sant, Jivan mukta, Panch parvan are used interchangeably for *sachiara* in Sri Guru Granth Sahib.

Gurmukh

According to Guru Nanak Dev ji, there are two types [6-10] people, Gurmukhs (God-conscious beings) and Manmukhs (self-centred beings). A Gurmukh dwells on God's attributes always and does everything according to Divine Order (*hukam*), whereas a Manmukh does everything according to the dictates of his/her ego (*haumai*). Sri Guru Granth Sahib emphasizes that one should not be a slave to one's ego and its five drives - lust, anger, greed, attachment and egotistical pride. Instead, one should subdue one's ego and make the five drives subservient by exercising restraint. Thereby one's energy and talent be directed to creative activities and positive thinking. A person who

achieves this objective conquers the corrupting influence of worldly temptations. Egotism is a severe disorder, but the hope is not lost for a Manmukh since God is gracious, loving and forgiving. The door to Truth is always open. Contemplation of Word (Sabd) and constant focus on divine virtues help inculcate humility, love, and compassion, leading to a truthful living. This process provides an individual with the inner strength to control his or her passions and ego. Slowly and steadily, a devotee succeeds in restraining ego and its five derives. Thus, the devotee becomes a Gurmukh. Guru Nanak elaborates on Gurmukh's characteristics in detail in his Sidh Gosht composition. He says;

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ॥॥

(Sri Guru Granth Sahib, 942)

Gurmukh practices Truth in action.

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ॥॥

(Sri Guru Granth Sahib, 942)

Gurmukh practices contemplation, charity and cleansing of body and mind.

ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਗਵਾਵੈ॥॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਗਲੀ ਗਣਤ ਮਿਟਾਵੈ॥॥

(Sri Guru Granth Sahib, 942)

Gurmukh is free from enmity and hostility. Gurmukh gets rid of ill will completely.

Guru Nanak elaborates that Gurmukh always reflects on divine attributes, practices charity, and cleansing body and mind. Gurmukh is exalted and fearless. Gurmukh does good deeds and inspires others to do so.

ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ॥॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ॥॥

(Sri Guru Granth Sahib, 939)

We (the Gurmukh's) are the merchants of Truth. Nanak says that in this way, a Gurmukh crosses the ocean of corrupting influences of worldly temptations.

ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਅਸੰਖ ਉਧਾਰੇ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1024)

The Gurmukh saves countless millions (from worldly illusion).

In contrast, a Manmukh [6-7] (egoistic or self-centred being) is deluded under the corrupting influence of worldly temptations. Manmukh, blinded by ego, commits evil deeds and suffers moral death. Ultimately, a Manmukh

wastes away his/her life as such an individual cannot liberate himself/herself from the delusion of worldly entanglements.

Although “physical death” is the fate of all living beings, as decreed by cosmic law (*hukam*), but “moral death” (moral depravity) is avoidable. This point has been emphasized in the Sri Guru Granth Sahib repeatedly. Gurmukh doesn’t suffer a moral death, whereas a Manmukh endures it in his/her life. *Gurbani* emphasizes that one must be afraid of moral death rather than physical death and must strive to overcome it by following truthful living. *Gurmukh* [7-8] lives for truth and righteousness. Truth pervades his speech; Truth bedecks his vision; Truth fills his actions, too. To a *Gurmukh* alone is Truth revealed, for the person is rid of doubt, delusion and pride. Gurmukh has an illumined mind—free from ignorance and dubiety. While a *Manmukh*, even at his/her best, practises only deception, but a *Gurmukh* is a serene follower of *truth*. Thus, Sikh Gurus assert that life’s purpose is to become a Gurmukh (God-conscious being), nee *sachiara* (truthful being) and help others achieve this goal.

Brahm Giani

Brahmgiani lit. means a knower of Brahman or one possessing the knowledge of Brahman (Universal Self). The Universal Self’s knowledge consists not in the mere recognition of its existence but being in constant awareness of it. The realization of the unity of individual self with the Universal Self makes the former transcend joy and sorrow and life and death. Sikhism enunciates that a *sachiara* (truthful being), with his/her divine virtues like truthfulness, compassion, contentment, and nobility, attains the ultimate status of a Brahm Giani (God Conscious being). Guru Arjun Dev, in his verses of Sukhmani (Psalm of Peace), dwelling on the qualities and virtues of a Brahm Giani, elaborates:

ਮਨਿ ਸਾਚਾ ਮੁਖਿ ਸਾਚਾ ਸੋਇ॥
ਅਵਰੁ ਨ ਪੇਖੈ ਏਕਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਇਹ ਲਛਣ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਇ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 272)

He thinks about the True One, talks about the True One, and sees nothing but the True One everywhere. Nanak says: these are the characteristics of the God-conscious being.

The characteristics of a God-conscious being [6-7] (Sachiara, Brahm Giani) have been elaborated in detail by Guru Arjan Dev in canto 8 of Sukhmani, wherein he emphasizes that a *sachiara*: while encountering evil, always keeps himself/herself unblemished. Such a person treats all with the same benevolence. *Sachiara* possesses patience. It is, in his/her nature, like the fire that warms all without discrimination. Guru Arjan Dev emphasizes that a God-conscious being, being the epitome of a virtuous life, becomes the synonym of Universal Self (God).

ਨਾਨਕ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਪਰਮੇਸੁਰ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 273)

Nanak says: A God-conscious being is himself the Supreme Self (God).

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਪਿ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 274)

The God-conscious being is himself the Formless One.

Sadhu / Sant

Sadhu/Sadh/Sant means [10] saint; just or pious person who is free from all faults. In Gurbani, it means a holy person and is often used to designate the Guru. A true saint always remains attuned to God. Such a person possesses divine knowledge and is always in harmony with God's will. Guru Amar Das describes the attributes of a saint as;

ਸੋ ਸਾਧੂ ਬੈਰਾਗੀ ਸੋਈ ਹਿਰਦੈ ਨਾਮੁ ਵਸਾਏ॥

ਅੰਤਰਿ ਲਾਗਿ ਨ ਤਾਮਸੁ ਮੂਲੇ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਏ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 29)

That person is a holy saint and a real renouncer of the world, whose heart is filled with the love of God. He is immune to anger or evil tendencies; he has lost his selfishness and conceit.

Guru Arjan Dev emphasizes the qualities of a saint as;

ਸੰਸੈ ਭਰਮੁ ਨਹੀ ਕਛੁ ਬਿਆਪਤੁ ॥

ਪ੍ਰਗਟ ਪ੍ਰਤਾਪੁ ਤਾਹੁ ਕੋ ਜਾਪਤੁ ॥

ਸੋ ਸਾਧੂ ਇਹ ਪਹੁਚਨਹਾਰਾ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 250)

Doubt and skepticism do not affect him at all. He beholds the manifest glory of God. He is the Holy Saint - he reaches this destination (of union with God).

ਸਾਧ ਕੀ ਸੋਭਾ ਸਾਧ ਬਨਿ ਆਈ ॥ ਨਾਨਕ ਸਾਧ ਪ੍ਰਭ ਭੇਦੁ ਨ ਭਾਈ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 272)

The glory of a saint has no parallel. Nanak says: there is no difference between a saint and God.

Guru Arjan Dev enunciates on the benefits of keeping the company of holy persons as;

ਨਾਨਕ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਜਾਗੇ ਗਿਆਨ ਰੰਗਿ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 380)

Nanak says, in the company of the Holy, divine knowledge and wisdom are obtained.

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਮਹਿ ਮਨੁ ਪਰਬੋਧਾ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1298)

The human mind is awakened and enlightened only in the company of the Holy.

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਕੈ ਬਾਸਬੈ ਕਲਮਲ ਸਭਿ ਨਸਨਾ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 811)

Dwelling in the company of the Holy, all sins are erased.

Jivan Mukta (Liberated One)

Jivan mukta is the ultimate stage of a *sachiar* (truthful being). *Jivan mukta* means [10-11] one who has attained liberation from human bondage or attained the highest spiritual state of being in tune with the Eternal Truth (God) while still living. In Sikhism, it is the ideal and aim of man's spiritual life.

A *jivan mukta* is a realized soul identified [11] as Gurmukh. Such a person leads the life of a typical householder enriched by the experience of spiritual harmony within. In the 7th stanza of the 9th canto of his composition of *Sukhmani*, Guru Arjan Dev elaborates on the characteristics of a *jivan mukta* person.

ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਆਗਿਆ ਆਤਮ ਹਿਤਾਵੈ ॥ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਸੋਊ ਕਹਾਵੈ ॥

ਤੈਸਾ ਹਰਖੁ ਤੈਸਾ ਉਸੁ ਸੋਗੁ ॥ ਸਦਾ ਅਨੰਦੁ ਤਹ ਨਹੀ ਬਿਓਗੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 274)

One who follows the Will of God is jivan Mukta (liberated in this life). To him, Joy and sorrow are the same. He is in eternal bliss and is always aware of God.

Rather than the differentiating ego, the all-encompassing Divine Spirit

resides in such a person. Existentially such a person belongs to the world; essentially, the person transcends the world. Thus, *Jivan mukta* is a person who has realized the essence of human life - the essential nature, concealed under the sheaths of egoism, of ignorance, passion, avarice, pride and infatuation.

The ideal state of *jivan mukta* is, notionally, within reach of every human being, since any individual following an ethical and spiritual course faithfully may receive the nadar (God's grace). Yet, as the Gurus indicate, rare are the individuals who reach the summit.

The blessed ones, fulfilled by the experience of supreme realization, set out to serve their fellows. They strive for the total welfare of their fellow beings in all spheres of existence. The success of a *jivan mukta* (in heralding the order of enlightened persons) is not to be determined apropos the number of "converts" to his/her way of life, but regarding the model of humane and enlightened living, he/she presents for emulation.

Panch Parvan

Interpreters [12] of Gurbani have ascribed various meanings to the word 'panch,' including the number 'five,' the five elements and the mind. But the overwhelming opinion is that 'panch' denotes an exemplar or an iconic figure (someone worthy of being held up as an example). In Gurbani, too, 'panch' refers to those who are not caught up in the web of "*parpanch*" (*maya* - worldly entanglements). Guru Nanak points out the '*panch*' as exemplars, those who have scaled the spiritual summit. For the individual on the path of truthful living, the "*panch*" holds the hope that the divine is accessible, even though it is invisible. According to English-Punjabi Dictionary [13], *ParvâG(u)* means acceptable, approved. In SGGS, a *sachiara* (Truthful being) reaching the *Jivan mukta* stage joins the galaxy of *panch parvan*. Guru Nanak proclaims it as;

ਜੀਵਤ ਮਰਤ ਰਹੈ ਪਰਵਾਣੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1289)

Remaining dead while yet alive, he is accepted and approved.

Guru Arjan Dev asserts that *panch parvan* (approved exemplars) live in harmony with divine Order.

ਹੁਕਮੁ ਬੁਝੈ ਸੋਈ ਪਰਵਾਣੁ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 386)

He alone is approved, who understands the divine Order.

The exalted status of exemplars is described by Guru Nanak in his *Jap* composition as;

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ ॥ ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ ॥

ਪੰਚੇ ਸੋਹਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ॥ ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ; ਧਿਆਨੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 3)

The chosen ones, the self-elect, are approved and accepted. They are honoured in the divine court of dharma (righteousness). They look beautiful as kings in the divine court. They meditate single-mindedly on the Enlightener.

Prof. Teja Singh, a noted Sikh theologian, describes [14] that *Panch Parvan* conveys the idea that such human beings are the people's best representatives. They have been raised above the crowd, not because God has appointed them as His elects or representatives, but because due to the fact that they have worked themselves up with the same material and the same chances as other people around them. Thereby they have acquired commanding personalities (by attaining spiritual, moral and social leadership). They are not avatars working as men; for then, their ideals would be beyond our capabilities. Instead, they are men of the world, working themselves into God-like beings and serving as practical examples to the rest of humanity. They are true *Jivan Muktas* (self-realized persons).

A few examples of such exalted persons are; Sikh Gurus and prophets of various religions. Even among the masses, several human beings lived up to the ideal of *jivan muktas* by leading the life of truthfulness. A few examples can act as a beacon to us all. From the Sikh history, the life descriptions of several Sikh men and women, such as Baba Buddha Ji, Bhai Mati Das Ji, Bhai Gurditta Ji, Bhai Diala Ji, Bhai Jetta Ji, Bhai Daya Singh Ji, Bhai Dharam Singh Ji, Bhai Mohakam Singh Ji, Bhai Sahib Singh Ji, Bhai Himmat Singh Ji, Bhai Mani Singh Ji, Bhai Ghanaya Ji, Bhai Vir Singh Ji, Bhagat Puran Singh Ji, Bibi Nanaki Ji, Mata Khivi Ji, Bibi Bhani Ji, Mata Gujari Ji, Mata Sahib Kaur Ji, Bhai Randhir Singh Ji, Bhai Nand Singh Ji, Bhai Attar Singh Ji, confirm to such an ideal.

Sachiara in Global Context

Guru Nanak's teachings [15] aim to help us make the most of our lives. An individual should make the best use of his/her ability and capacity with which he/she is endowed. We can do it only by maintaining a genuine relationship with

God, who is the embodiment of all virtues. Guru Nanak describes [16] a way to establish a relationship with God, a joint progenitor of all beings. The energy that emanated from It is called the primal force, which is instrumental in creating this world. The most significant emphasis has been laid down in the Sikh scriptures on the cultivation of the attitude of creativity. Each person must employ all the energies and potentialities one is endowed with into useful, productive channels to become a valuable member of society. Engaging oneself in creative and productive work and giving one's worthwhile contribution to the community, one becomes conscious of one's inner potentialities and can derive satisfaction out of it. Thus, in this way, one transcends oneself and can genuinely feel one's purposefulness and freedom. To be puzzled and to wonder at things is to begin to be wise, and this is the creative attitude of the human mind.

It is through God one can establish a meaningful relationship with one's fellow beings. Having defined God's nature and human beings' goal, Guru Nanak outlined five specific duties of a truthful being. The first is accepting the equality between men and women (Gender equality).

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 473)

From woman, a woman is born; Why downgrade women when without women there would be none.

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 473)

She (a woman) who gives birth to great persons, so why call her bad?

Guru Amar Das set an example of the principle of honouring women as equivalent to men. While creating districts of religious administration (Manjis), he appointed some women in-charge of these [16]. The second responsibility of a truthful being is of maintaining equality between all human beings, without the consideration of class, colour or creed. Guru Nanak set an example for such a principle when he demonstrated the primary importance of treating all as equal by taking Mardana, a low caste Muslim, as his life companion in all his travels. Thereby breaking the shackles of existing religious and caste prejudices. Guru Nanak proclaims;

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੁਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 349)

Recognize God's essence within all, do not eulogize social class or status; there are no classes or castes in the world hereafter.

By establishing the institutions of *langar*, *pangat* and *sangat*, he further fortified this movement. The third point of social responsibility for an individual on the path of truthful living, as Guru Nanak emphasized, was the importance of work. Breaking the prevalent religious practices of Nath Yogis, *sanyasis*, and ascetics, and monastics, who took a vow never to take part in any job or business, Guru Nanak emphasized: "*Kirat Karo*" (engagement in creative and constructive work). He took to the role of a householder and a peasant for the last 18 years of his life. Therein Guru Nanak himself set an example of the righteous living and doing honest earning (*Kirat Karo*). Guru Nanak says:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1245)

Nanak says One who works hard to make an honest living and practices charity finds the righteous path.

Guru Nanak stressed that the fourth social responsibility was about sharing our earnings (be it wealth, materials or wisdom). Guru Nanak proclaims that God's bounty belongs to all, although several ego-centric beings try to grab it.

ਸਾਹੁਰੜੀ ਵਧੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸਾਝੀ ਪੇਵਕੜੈ ਧਨ ਵਖੇ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 1171)

God's bounty belongs to all, but (selfish) men grab it for themselves.

Through the altruistic principle of "*Vand Chhako*," Guru Nanak emphasizes that one can transcend such selfish behaviour. By establishing the institutions of *langar* (sharing food etc.) and *sangat* (sharing knowledge and wisdom) at Kartarpur, Guru Nanak set a unique example for his principle of "*Vand Chhako*."

Thus, his twin ideas of the fellowship of human beings and the sharing of material gains and knowledge with all, were not only the key points to eliminate poverty and maintain equality in his contemporary society but are still relevant in the 21st century.

The fifth point of social responsibility for a truthful living, where Guru Nanak radically differed from all contemporary religious systems, was his approach towards injustice and oppression of all kinds in the society. By

pointing out the greed and hypocrisy of Brahmin priests and Mullahs, the bloodthirsty corruption and injustice of officials, the misrule, oppression and irresponsibility of the local rulers, their inability to provide safety, fair play and peace to people, he raised a voice for the need of change in the prevailing situation. Another significant fact is Guru Nanak's criticism of the brutalities and massacres perpetrated and misery caused by the invaders. Guru Nanak condemns that in the strongest terms. He asserts;

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 722)

Bringing the marriage party of sin, Babar has invaded from Kabul, demanding our land as his wedding gift, O Lalo!

Thus, Sikh Guru's ideology of Sant-Sipahi, emphasizes that a truthful being's sphere of activity and responsibility is wide. It is the spiritual obligation and responsibility of a truthful being to confront all kinds of injustice and resist all oppression. Thus, in Guru Nanak's system, to ensure equality and fair play and react against injustice and aggression, it becomes the religious duty and responsibility of a truthful being. The Sikh Gurus' concept [16] of just rulers and administrators is encapsulated in the word *Panch*. A *panch* is a genuinely religious, God-fearing person who is secular in his official dealings with people. Plato had called such people "Guardians" and had recommended strict, rigid discipline to build up their character. People like Thomas Carlyle, Nietzsche and Hegel have all supported this idea. The concept of *panch* preached by Guru Nanak was for an individual following the path of truthful living. Guru Ramdas describes the glorious attributes of a truthful being (*sachiara*) as;

ਸਚਿਆਰਾ ਦੇਇ ਵਡਿਆਈ ਹਰਿ ਧਰਮ ਨਿਆਉ ਕੀਓਇ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 89)

A truthful being praises the glorious glories of the Eternal Truth. He administers righteous justice.

In his hymns, Guru Nanak proclaims that *haumai* (self-centeredness) is the root of human suffering and misery. Even in this age of enlightenment with scientific and industrial development [6] that has brought relative prosperity and freedom to a small section of our human family, our actions are still guided by *haumai*. "It is my interest, my family's interest, my tribe/group's interest and my country's interest" that is the cause of individual, family, ethnic and

international conflicts with devastating results we witness every day. Each country, big or small, has its own “strategic policy” and “strategic interests” and is willing to exercise anything within its means to protect its “strategic interests.” We currently have several nations possessing “weapons of mass destruction (WMDs),” and many others are trying to acquire them. Wrong judgment or calculation by any government or head of state possessing WMDs could blow up our world. For the well-being of our human family and our environment, it is time that we change our tribal mindset and self-centred policies.

Guru Nanak’s ideal of *sachiarā* (God-conscious truthful being) is free from *haumai* (self-centeredness) and vices, conflicts and problems, the ego creates. Such a person has shed duality; his/her ego has been eliminated. Such a person is not a conditioned or rationalized practice of virtue, but he/she practices good spontaneously. *Sachiarā* is a fountain of benevolence. The emergence of a race of *sachiaras* is a prescription that makes us aware of our weaknesses and at the same time guides us to promote *sarbat da bhala* (universal well-being): liberty, equality, justice, and peace for all and harmony with our natural environment. Thus, to be a truthful being (*sachiarā*), a paragon of the ideals (such as universal fellowship, gender equality, honest living, leading a righteous life, having altruistic behaviour, having compassion, actively resisting aggression and oppression) is an aim worth emulation. Such virtues are universal and are worth pursuing by individuals irrespective of their geographical, cultural or nationalistic distinctions. Thereby the idea of *sachiarā* (truthful being), as envisaged by Guru Nanak, has universal relevance, with an essential role in the global context.

How to be a Sachiarā?

It is an admitted [17-18] fact and a stark reality that an overwhelming majority of people do not use their full potential and fritter away their energies in wasteful pursuits. They may be well versed in their vocation, but they may fail in life as a whole. The significant obstacle to being successful in life is our defective approaches to the problems due to ignorance. Many people cannot adjust themselves to the circumstances or develop their personalities, as they do not know how to do the things or are misled by false beliefs. The art of truthful living is the art of entering into the right relationship with whom we have to deal. To master this art, we need all the understanding we can gain about ourselves and

our place in the universe. To lead a truthful life, one need not shun society. Sikh Gurus' philosophy (Gurmat) categorically rejects life-negating doctrines. It advocates and emphasizes householder life as the right way to realize Ultimate Truth and positively contribute to society.

ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 522)

One could attain liberation (from worldly entanglements) while enjoying life (laughing, playing, eating good food and wearing the right clothes).

Gurmat encourages us to follow a righteous path of life as virtuous is the affirmation of human life, the unfolding of man's powers. Evil is the negation of life, the frustration of human needs and capacities. In this sense, ethical life is geared to forming a *sachiar* (truthful being), that is, one attuned to Truth, a spiritually emancipated individual. In his hymns, Guru Nanak describes the required virtues, which are needed to be learnt in one's life to attain the status of a *sachiara* (truthful being).

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ ਹੋਇ ॥

ਕੂੜ ਕੀ ਮਲੁ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ ਹਛਾ ਧੋਇ ॥

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥

ਨਾਉ ਸੁਣਿ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਤਾ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਜੁਗਤਿ ਜਾਣੈ ਜੀਉ ॥

ਧਰਤਿ ਕਾਇਆ ਸਾਧਿ ਕੈ ਵਿਚਿ ਦੇਇ ਕਰਤਾ ਬੀਉ ॥

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਿਖ ਸਚੀ ਲੇਇ ॥

ਦਇਆ ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਕੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨੁ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ ॥

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਆਤਮ ਤੀਰਥਿ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੋ ਪੁਛਿ ਕੈ ਬਹਿ ਰਹੈ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥

ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 468)

The Truth is known only when one's mind is endowed with the Truth. Thereby, the filth of falsehood departs, and the body and mind are washed clean. One knows the Truth only when one inculcates the love of God in one's life. Hearing the Word (Sabd), the mind is enraptured; then, one attains salvation. A person knows the Truth only when he/she knows the righteous way of life. Preparing the field of the body, he plants the seed of

the love of Eternal Truth. A person knows the Truth only when he/she receives proper instructions. Showing mercy to other beings, the person makes donations to charities. A person knows the Truth only when the Truth dwells in the sacred shrine of his/her soul. Receiving instructions from the True Guru, one lives by divine Will. Truth is a panacea for all; it removes and washes away our sins.

Guru Nanak emphasizes that a truthful person follows an ethical life - free from sin and worldly entanglements, but full of love for God and its creation. Such a person shows compassion for all living beings and practices charity. Guru Nanak's philosophy places more emphasis on leading a truthful living than just knowing the truth. It says;

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 62)

Truth is higher than everything, but higher still is truthful living.

Guru Nanak proclaims the five cardinal virtues for truthful living: truthfulness, uprightness, altruism, benevolence and love for God.

ਪਹਿਲਾ ਸਚੁ ਹਲਾਲ ਦੁਇ ਤੀਜਾ ਖੈਰ ਖੁਦਾਇ ॥

ਚਉਥੀ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਮਨੁ ਪੰਜਵੀ ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਇ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 141)

Let the first virtues be truthfulness, the second honest living, and the third charity in the love of God. Let the fourth virtue be goodwill to all, and the fifth the love of God.

Using a Socratic method of inquiry, Guru Nanak, in his *Jap* verses, raises a question about how to imbibe the love of God in one's life. He asks:

ਮੁਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 2)

What words can we speak to evoke the love of God?

In the next verse, he answers it as;

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 2)

In the ambrosial hours before dawn, contemplate on the Truth Eternal and its Glorious Greatness.

To lead a truthful life, Guru Nanak emphasizes self-discipline, benevolence and purity of mind through contemplation of Word (sabd).

ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਕਰਣੀ ਕਾਰਾ ਨਾਵਣੁ ਨਾਉ ਜਪੇਹੀ ॥

(Sri Guru Granth Sahib, 91)

Let Truth be your self-discipline, good deeds be your intent, and contemplation be your cleansing bath.

It is a fact that Guru Nanak undertook to reform and remodel the social and communal relations among diverse societies and cultures of his contemporary times. But the relevance of his universal humanistic values such as universal brotherhood, egalitarianism, altruism, compassion, love, respect and justice for all, without any distinction, cannot be underestimated in the present age too.

Conclusion

According to Sikh Gurus, *sachiara* is a person who is imbued with the Eternal Truth (God). After achieving the Eternal Truth's realization through reflection, contemplation, intuition and action, such a person ultimately merges in it. *Gurmukh, Braham gyani, Sadu, Sant, Jivan mukta, Panch parvan* are used interchangeably for *sachiara* in Sri Guru Granth Sahib. *Sachiara*, a paragon of the ideals (such as universal fellowship, gender equality, honest living, leading a righteous life, having altruistic behaviour, having compassion, actively resisting aggression and oppression) is an aim worth emulation. Such virtues are universal and are worth pursuing by humans irrespective of their geographical, cultural or nationalistic distinctions. Thereby the idea of *sachiara* (truthful being), as envisaged by Guru Nanak, has universal relevance, with an essential role in the global context.

References:

1. *Sri Guru Granth Sahib*, 1983, SGPC, Amritsar, India
2. Sant Singh Khalsa, *English translation of Sri Guru Granth Sahib*, www.srigranth.org/servlet/gurbani.gurbani?S=y
3. Sahib Singh, *Guru Granth Darpan*, <http://www.gurugranthdarpan.net/darpan.html>
4. Teja Singh, *Japji Sahib - A Translation*, Baru Sahib: The Kalgidhar Trust, 2001.
5. Harbans Singh, *The Encyclopedia of Sikhism*, Patiala: Punjabi University, 1996, pp. 286-289.

6. Baldev Singh, *Nanakian Philosophy (Gurmat): The Path of Enlightenment*, 2035 Tres Picos Drive, Yuba City, CA, USA
7. Hardit Singh, *Recognising God's Will*, Abstracts of Sikh Studies, Vol IX, Issue 3, July - Sept. 2007.
8. J.S. Neki, 'Gurmukh', *Concepts in Sikhism*, J. S. Mann and S. S. Sodhi (Edi.), Halifax, Nova Scotia, Canada, p 166-168.
9. H. S. Singha, *The Encyclopedia of Sikhism*, New Delhi: Hemkunt Publishers (P) Ltd., 2005, p 110.
10. R. C. Dogra and G. S. Mansukhani, *Encyclopaedia of Sikh Religion and Culture*, pp. 188, 303-04, 402-03
11. Wazir Singh, *Concepts in Sikhism*, J. S. Mann and S. S. Sodhi (Edi.), Halifax, Nova Scotia, Canada, pp. 228-231.
12. Ravinder Singh Taneja, *Panch*, 2014, <http://www.khojgurbani.org/blog/view/18>
13. <https://www.shabdkosh.com/pa/translate?e=%E0%A8%AA%E0%A8%B0%E0%A8%B5%E0%A8%BE%E0%A8%A8&l=pa>
14. Teja Singh, *Japuji or Guru Nanak's Meditations*, digitized by Punjab Digital Library, www.panjabdigilib.org, 1930, p 59-60.
15. Sahib Singh, *Guru Nanak Dev and His Teachings*, Dalip Singh (transl.), Amritsar: Lok Sahit Prakashan, 2002, p 189-90.
16. Daljit Singh, *Essentials of Sikhism*, Amritsar: Singh Brothers, 1994, p 86-90.
17. <http://www.sikhnet.com/discussion/viewtopic.php?f=8&t=1514>
18. *Shri Guru Nanak Dev's Japji*, G.S. Chauhan (transl.), Amritsar: All India Pingalwara Charitable Society, 2013.



BHAGAT NAMDEV: LIFE AND LEGACY

*S. Bhupinder 'Bo' Singh**

Abstract

Sri Guru Granth Sahib has recognized and honored fifteen saints including Bhagat Namdev of the Bhakti movement from medieval India by including their compositions. Bhagat Namdev was a dedicated devotee known as “Shromani Bhagat,” from a low caste calico printer’s family who became one with God. This year marks his 750th birth anniversary, so let us explore snippets from his life and his lasting legacy in his honor.

Introduction

Guru Nanak Dev Ji collected the Bani or verses of Bhagat Namdev from his birthplace during his second *Udassi* (Long Journey) in the south. When the Fifth Guru, Guru Arjan Dev Ji, compiled Guru Granth Sahib, he included his compositions along with those of fourteen other Bhagats. So even today, when a Sikh bows to Guru Granth Sahib Ji, s/he is bowing to all of these fifteen saints as well. As most of these Bhagats came from lower castes, which were discriminated against, Guru Ji erased that by giving them a place along with the Gurus. He had thus elevated them, and they done the same throne along with all the Gurus in the scripture, garnering the same reverence.

Life

Bhagat Namdev was born on 26th October 1270 in Narsi Bahamni in the Satara district in Maharashtra. This place is quite close to Nanded, where Guru Gobind Singh Ji spent his last years and breathed his last. His ancestry begins with Yadushet, who was a tailor by caste. His father’s name Damashet and his mother’s name was Gunai or Gonabai. At the age of two, Namdev started repeating the name of Sri Vithal. Sri Vithal is a form of Krishna which is worshipped in Maharastra. At the age of five, he went to school, and his teacher asked him to write “Onama,” and Namdev wrote

**Sikh Scholar & Vice President of Newage Casting Co. USA*

“Sri Vithal,” so strong was his devotion to Vithal. Namdev was still relatively young when his parents left Narsi Bahmani (now known as Narsi Namdev) and settled in Pandharpur. In Pandharpur, there was a temple of Shri Vithal, and Namdev became its frequent visitor; Namdev grew up in Pandharpur, Maharashtra on the banks of River Bhima.

An incident took place early in his life, at the age of eight. One day while going out of town on some business, his father assigned Namdev the task of making the offerings at the temple of Aundha Nagnath (Nageshwaram). This was a very famous temple in the village and considered the eighth of the twelfth jyotir lingas in India, an important pilgrimage place. The following day, he took milk in a bowl, which has been freshly milked, and a pot of water as an offering called “Naivedya.” Namdev did realize that idols cannot partake in the offerings, but he later used the incident as a metaphor to describe his meeting with Almighty, which he captured in these words:

ਦੁਧੁ ਕਟੋਰੈ ਗਡਵੈ ਪਾਨੀ ॥ ਕਪਲ ਗਾਇ ਨਾਮੈ ਦੁਹਿ ਆਨੀ ॥

ਦੁਧੁ ਪੀਉ ਗੋਬਿੰਦੇ ਰਾਇ ॥ ਦੁਧੁ ਪੀਉ ਮੇਰੇ ਮਨੁ ਪਤੀਆਇ ॥

ਨਾਹੀ ਤ ਘਰ ਕੇ ਬਾਪੁ ਰਿਸਾਇ ॥

ਸੋਇਨ ਕਟੋਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿ ਭਰੀ ॥ ਲੈ ਨਾਮੈ ਹਰਿ ਆਗੈ ਧਰੀ ॥

ਏਕੁ ਭਗਤੁ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਬਸੈ ॥ ਨਾਮੇ ਦੇਖਿ ਨਰਾਇਨੁ ਹਸੈ ॥

ਦੁਧੁ ਪੀਆਇ ਭਗਤੁ ਘਰਿ ਗਇਆ ॥ ਨਾਮੇ ਹਰਿ ਕਾ ਦਰਸਨੁ ਭਇਆ ॥¹

Dhoodh ka Torai gaddavai paanee. Kapal gai naamai dhuh aanee.

Dhoodh peeau gobi(n)dhe rai. Dhoodh peeau mero man pateeaai.

Naahee ta ghar ko baap risai.

Suoin ka Toree a(n)mirat bharee. Lai naamai har aagai dharee.

Ek bhagat mere hiradhe basai. Naame dkeh narain hasai.

Dhoodh peeaaai bhagat ghar giaa. Naame har kaa dharasan bhiaa.

Namdev milked the brown cow and brought a cup of milk and a pot of water as an offering to God. “Please drink this milk, O my Sovereign Lord God. Drink this milk, and my mind will be happy. Otherwise, my father will be angry with me.” Pause. Taking the golden cup, Namdev filled it with the ambrosial milk and placed it before the Lord. The Lord looked upon Namdev and smiled. “This one devotee abides within my heart.” The offered milk was partaken (Namdev believes it was by God), and the

happy devotee returned home. Thus did Namdev come to receive the Blessed Vision of the Lord's Darshan.

The above is a literal translation; however, Prof. Sahib Singh thinks that this has a metaphorical representation. Where milk represents Naam, the cup represents the heart, and the father represents the soul.

Namdev was married early by his parents at age of eleven to Rajabai. Rajabai was the daughter of Govinda Sheti Sadavarte. They had four sons and a daughter. One day a holy man stole a merchant's money bag and falsely implicated Namdev. The merchant had taken off his clothes and the bag to have the bathe in the river, only to find the bag missing on return. The merchant could not think of attributing the theft to a person in religious garb. So, Namdev was charged with the robbery. Namdev's denials were of no avail, and he was flogged at the orders of the merchant. While Namdev was being punished, a storm raged, lifting the sheet on which the reputed holy man was sitting. The missing bag was found under the sheet. Namdev addressed the following verse to the hypocrite by calling a spade a spade in these words:

ਸਾਪੁ ਕੁੰਚ ਛੋਡੈ ਬਿਖੁ ਨਹੀ ਛਾਡੈ ॥ ਉਦਕ ਮਾਹਿ ਜੈਸੇ ਬਗੁ ਧਿਆਨੁ ਮਾਡੈ ॥
 ਕਾਹੇ ਕਉ ਕੀਜੈ ਧਿਆਨੁ ਜਪੰਨਾ ॥ ਜਬ ਤੇ ਸੁਧੁ ਨਾਗੀ ਮਨੁ ਅਪਨਾ ॥²
*Saap ku(n)ch chhoddai bikh nahee chhaaddai. Audhak maeh
 jaise bag dhiaan maaddai.
 Kaahe kau keejai dhiaan japa(n)naa. Jab te sudh naahee
 man apanaa.*

The snake sheds its skin but does not lose its venom. The heron appears to be meditating, but it is concentrating on the water. Why do you practice meditation and chanting when your mind is not pure?

Namdev found a worthy master in Visobha Khecher. Visobha Khecher explained to Namdev, "God is everywhere, but our sensory organs do not realize that." Visobha helped Namdev in his spiritual growth. He realized that all big and small, rich and poor, are God's equal creation. He started believing Lord in everything and everywhere. He gave up idol worship. His following words describe his new experience:

ਏਕੈ ਪਾਬਰ ਕੀਜੈ ਭਾਉ ॥ ਦੂਜੈ ਪਾਬਰ ਧਰੀਐ ਪਾਉ ॥
 ਜੇ ਓਹੁ ਦੇਉ ਤ ਓਹੁ ਭੀ ਦੇਵਾ ॥ ਕਹਿ ਨਾਮਦੇਉ ਹਮ ਹਰਿ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥³

*Ekai paathar keejai bhaau. Dhoojai paathar dhareeaa paau.
Joe oh dheau ta oh bhee dhevaa. Kahae naamadheau ham har kee sevaa.
One stone is lovingly decorated, while another stone is stepped upon.
If one is a god, then the other must also be a god. Says Namdev, I serve the
Lord (instead of worshipping one and stepping on the other).*

Namdev realized that one stone is reverently touched with the forehead while the other is stepped on. He added that my Guru had cleared these doubts, thus putting him on the path of devotion to the Lord. The following words shed further light on his new understanding:

*ਈਭੈ ਬੀਠਲੁ ਉਭੈ ਬੀਠਲੁ ਬੀਠਲੁ ਬਿਨੁ ਸੰਸਾਰੁ ਨਹੀ॥
ਥਾਨ ਥਨਤਰਿ ਨਾਮਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਤੂੰ ਸਰਬ ਮਹੀ॥⁴*

*E'eebhay beettal uobhbay beettal beettal bin sa(n)saar nahee.
Thaan thana(n)tar naamaa pranavai poor rahio too(n) sarab mahee.*

*The Lord is here, the Lord is there; without the Lord, there is no world
at all. Prays Namdev, O Lord, You are permeating and pervading all
places and interspaces.*

When Namdev was about twenty years, he met a great saint Jnanadev at Pandharpur. Jnanadev was also a disciple of Vishoba Khecher. Jnanadev was naturally attracted to Namdev as a great devotee of Vishoba. Jnanadev was very devastated by the death of Vishoba. He thought that traveling to places of pilgrimage will provide solace to his heart. He thought he would benefit from the company of Namdev, so he persuaded Namdev to go with him to all the holy places on pilgrimage. Namdev did not want to go, as he had lost interest in the worship of idols, bathing at places of pilgrimage or giving alms, etc. He shared his viewpoint as:

ਭੈਰਉ ਭੂਤ ਸੀਤਲਾ ਧਾਵੈ ॥ ਖਰ ਬਾਹਨੁ ਉਹੁ ਛਾਰੁ ਉਡਾਵੈ ॥⁵

Bhairau bhoot seetalaa dhavvai. Khar baahan auh chhaar auddaavvai.

*One, who chases after the God Bhairau, will turn to evil spirits,
and those who revere the goddess of smallpox are riding on a donkey and
just kicking up the dust.*

In the following line, he shared his own practice as:

ਹਉ ਤਉ ਏਕੁ ਰਮਈਆ ਲੈਹਉ ॥ ਆਨ ਦੇਵ ਬਦਲਾਵਨਿ ਦੈਹਉ ॥⁶

Hau tau ek ramieeaa laihau. Aan dev badhalaavan daihau.

I take only the Name of the One Lord. I have given away all other gods in

exchange for Him.

Still, Namdev agreed to accompany Jnanadev as he thought it would be a good opportunity for him to meet many pilgrims at these places and urge them about the futility of such hypocrisy. This became the most crucial period in the life of Namdev. Practically from this time, the two great saints seldom separated till death parted them. The pilgrimage extended to all parts of India and almost all holy places.

A Brahmin of Bidar invited Namdev to do Bhajan in his house. Namdev went there with a large following of devotees. The Sultan (Ruler), Muhammad Bin Tughlaq of Delhi, who was there, mistook them for rebel troops and sent General Kasi Pant against them. The general reported to the Sultan that it was only a religious party and pertinent details. He was informed that Namdev was a very elevated soul, and his touch had revived a dead Brahmin. The Sultan ordered that Namdev should be arrested, and he wanted to test the powers of Namdev. He asked Namdev to rouse the butchered cow to life, failing which to embrace Islam. Namdev has written the account in his own words as:

ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਛੈ ਸੁਨੁ ਬੇ ਨਾਮਾ ॥ ਦੇਖਉ ਰਾਮ ਤੁਮਾਰੇ ਕਾਮਾ ॥⁷

Sulataan poochhai sun be naamaa. Dhekhau raam tum(h)aare kaamaa.

The Sultan said, "Listen, Namdev: let me see the actions of your Lord."

Namdev pleaded that it was not in his power to do such a miracle as to revive a dead cow. Namdev's response infuriated Sultan further, and he ordered Namdev's arrest in these words:

ਨਾਮਾ ਸੁਲਤਾਨੇ ਬਾਧਿਲਾ॥ ਦੇਖਉ ਤੇਰਾ ਹਰਿ ਬੀਠੁਲਾ॥

ਬਿਸਮਿਲਿ ਗਉ ਦੇਹੁ ਜੀਵਾਇ॥ ਨਾਤਰੁ ਗਰਦਨਿ ਮਾਰਉ ਠਾਂਇ॥⁸

Naamaa sulataane baadhilaa. Dhekhau teraa har beettulaa.

Bisamil guoo dheh jeevai. Naatar garadhan maarau ttaa(n)i.

The Sultan got Namdev arrested and said, "Let me see your Beloved Lord." Pause. "Bring this dead cow back to life. Otherwise, I shall cut off your head here and now."

Although threatened, still Namdev's devotion did not waive. He declared that it was not possible; no one can revive a dead back to life. He added, "Nothing happens by my will. Everything happens as willed by God." The

bold response further enraged Sultan, who ordered that the elephant be sent to crush Namdev to death. Namdev's grief-stricken mother, scared for his safety, pleaded with her son to start saying "Khuda" instead of "Ram" to save his life. After all, there is only one God called with many different names. Namdev paints the grim picture of her pleadings in these words:

ਰੁਦਨੁ ਕਰੈ ਨਾਮੇ ਕੀ ਮਾਇ ॥ ਛੋਡਿ ਰਾਮੁ ਕੀ ਨ ਭਜਹਿ ਖੁਦਾਇ ॥⁹

Rudhan karai naame kee mai. Chhodd raam kee na bhajeh khudhai.

Namdev's mother began to cry, and she said, "Why don't you abandon your Lord Ram and worship his Lord Allah?"

Namdev was very disappointed at his mother for such a suggestion. He was prepared to disown his mother and to die. Namdev admonished her in these words:

ਨ ਹਉ ਤੇਰਾ ਪੁੰਗੜਾ ਨ ਤੂ ਮੇਰੀ ਮਾਇ॥ ਪਿੰਡੁ ਪੜੈ ਤਉ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਇ॥¹⁰

Na hau teraa poongaRaa na too meree mai. Pindd paRai tau har gun gai.

Namdev answered, "I am not your son, and you are not my mother. Even if my body dies, I will still sing the Glorious Praises of the Lord."

Namdev was unconcerned about his own life; he was upholding the freedom to practice one's faith and a right to worship. In the meantime, the elephant wild in rage came charging towards Namdev. Namdev described the spectacle in these words:

ਕਰੈ ਗਜਿੰਦੁ ਸੁੰਡ ਕੀ ਚੋਟ ॥ ਨਾਮਾ ਉਬਰੈ ਹਰਿ ਕੀ ਓਟ ॥

ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਕਰਹਿ ਸਲਾਮੁ ॥ ਇਨਿ ਹਿੰਦੂ ਮੇਰਾ ਮਲਿਆ ਮਾਨੁ ॥¹¹

Karai gaji(n)dh su(n)dd kee choT. Naamaa aubarai har kee oT.

Kaajee mulaa(n) kareh salaam. Ein hi(n)dhoo meraa maliaa maan.

The elephant charged him with his trunk, but Namdev was saved, protected by the Lord. The king mused, "The Qazis and the Mullahs bow down to me, but this (one) Hindu has trampled my honor (were the thoughts of Sultan)."

On getting close, suddenly elephant lowered his enormous trunk and gently touched Namdev's feet. Everyone watching the spectacle was in shock and surprise. In the meantime, the Hindus gathered there, got together, and petitioned the king; "Hear our prayer, O king! Here, take Namdev's weight in gold, and release him." The Sultan responded, "If I take the gold, then I

will be consigned to hell by forsaking my faith and gathering worldly wealth.” Now, Namdev, still with his feet in shackles, was loudly chanting his prayer of thankfulness by clapping his hands to keep the beat. Seven hours passed in this way, and then a miracle happened:

ਕਹਹਿ ਤ ਧਰਣਿ ਇਕੋਡੀ ਕਰਉ ॥ ਕਹਹਿ ਤ ਲੇ ਕਰਿ ਉਪਰਿ ਧਰਉ ॥
ਕਹਹਿ ਤ ਮੁਈ ਗਉ ਦੇਉ ਜੀਆਇ ॥ ਸਭੁ ਕੋਈ ਦੇਖੈ ਪਤੀਆਇ ॥¹²

*Kaheh ta dharan ikoddee karau. Kaheh ta le kar uopar dharau.
Kaheh ta muiee guoo dheau jeeaaai. Sabh koiee dhekhai pateeaai.*

The Lord said to him, “If you wish, I shall turn the earth sideways. If you wish, I shall turn it upside down. If you wish, I shall bring the dead cow back to life. Everyone will see, be convinced, and have faith.”

Namdev asked the severed head be set back on the neck of the cow. Namdev asked the cow’s rear legs to be tethered; its calf be brought near the cow, and then she was milked. A pot of milk was presented to the king. Namdev Ji describes the scenario in these words:

ਨਾਮਾ ਪ੍ਰਣਵੈ ਸੇਲ ਮਸੇਲ ॥ ਗਉ ਦੁਹਾਈ ਬਛਰਾ ਮੇਲਿ ॥
ਦੁਧਹਿ ਦੁਹਿ ਜਬ ਮਟੁਕੀ ਭਰੀ ॥ ਲੇ ਬਾਦਿਸਾਹ ਕੇ ਆਗੇ ਧਰੀ ॥¹³

*Naamaa pranavai sel masel. Guoo dhuhaiee bachharaa mel.
Dhoodheh dhuh jab maTukee bharee. Le baadhisaeh ke aage dharee.*

Namdev prayed and milked the cow. He brought the calf to the cow, and milked her. When the pitcher was filled with milk, Namdev took it and placed it before the king.

The Sultan and others were struck with amazement. Namdev had won the admiration of the Sultan and his royal entourage. The Sultan went back to his palace. But he had severe pain in the abdomen. Sultan sent a message of forgiveness to Namdev in these words:

ਕਾਜੀ ਮੁਲਾਂ ਬਿਨਤੀ ਫੁਰਮਾਇ॥ ਬਖਸੀ ਹਿੰਦੂ ਮੈ ਤੇਰੀ ਗਾਇ॥¹⁴

Kaajee mulaa(n) binatee furamai. Bakhasee hi(n)dhoo mai teree gai.

Through the Qazis and the Mullahs, the king offered his prayer, “Forgive me, please, O Hindu; I am just like a cow before you.

The Sultan asked for forgiveness and offered the revived cow as a token of his regards to Namdev. Namdev was not looking for any material gift from the ruler so he refused the offer. Further Namdev advised the Sultan:

ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਸੁਨਹੁ ਬਾਦਿਸਾਹ ॥ ਇਹੁ ਕਿਛੁ ਪਤੀਆ ਮੁਝੈ ਦਿਖਾਇ ॥
ਇਸ ਪਤੀਆ ਕਾ ਇਹੈ ਪਰਵਾਨੁ ॥ ਸਾਚਿ ਸੀਲਿ ਚਾਲਹੁ ਸੁਲਿਤਾਨ ॥¹⁵

*Naamaa kahai sunahu baadhisaeh. Eih kichh pateea mujhai dhikhai.
Eis pateea kaa ihai paravaan. Saach seel chaalahu sulitaan.*

Namdev said, "Listen, O king: I can forgive you on a condition. The objective of this condition is that you, O king, should walk on the path of truth and civil behavior (humility).

We saw above how Namdev had a conversation with God under challenging circumstances, and now let us see how he converses in the course of a regular day. Like an innocent child, he opens his hearts and pleads in these words:

ਮੈ ਕਉ ਤਾਰਿ ਲੇ ਰਾਮਾ ਤਾਰਿ ਲੇ ॥
ਮੈ ਅਜਾਨੁ ਜਨੁ ਤਰਿਬੇ ਨ ਜਾਨਉ ਬਾਪ ਬੀਠੁਲਾ ਬਾਹ ਦੇ ॥
ਨਰ ਤੇ ਸੁਰ ਹੋਇ ਜਾਤ ਨਿਮਖ ਮੈ ਸਤਿਗੁਰ ਬੁਧਿ ਸਿਖਲਾਈ ॥
ਨਰ ਤੇ ਉਪਜਿ ਸੁਰਗ ਕਉ ਜੀਤਿਓ ਸੋ ਅਵਖਧ ਮੈ ਪਾਈ ॥
ਜਹਾ ਜਹਾ ਧੂਅ ਨਾਰਦੁ ਟੇਕੇ ਨੈਕੁ ਟਿਕਾਵਹੁ ਮੋਹਿ ॥
ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਅਵਿਲਥਿ ਬਹੁਤੁ ਜਨ ਉਧਰੇ ਨਾਮੇ ਕੀ ਨਿਜ ਮਤਿ ਏਹ ॥¹⁶

Mo kau taar le raamaa taar le.

Mai ajaan jan taribe na jaanau baap beettulaa baeh dhe.

Nar te sur hoi jaat nimakh mai satigur budh sikhalaiee.

Nar te aupaj surag kau jeetio so avakhadh mai payee.

Jahaa jahaa dhooa naaradh Teke naik Tikaavahu moh.

Tere naam avila(n)b bahut jan audhare naame kee nij mat eh.

Carry me across, O Lord, carry me across. I am ignorant, and I do not know how to swim. O my Beloved Father, kindly give me Your arm. Pause. Next, describing the priceless advice he obtained from his master, he says, "One is transformed into an angel from a human instantly." He pleads that please give that medicine a person born of human flesh can conquer the heavens. Further, he pleads, please place me where You placed Dhruv and Naarad, O my Master. With the Support of Your Naam, so many have been saved; this is Namdev's understanding.

Legacy

In the above paragraph, he concluded with a prayer to carry him across. By these words, he is inspiring us to ask for such a divine grace. Namdev was a

pioneer of the radical bhakti school, which emphasizes achieving a direct, loving relationship with Brahman (the Supreme Personality of Godhead) through constant, sincere devotion. His legacy is reflected in these words:

ਹਿੰਦੂ ਪੂਜੈ ਦੇਹਰਾ ਮੁਸਲਮਾਣ ਮਸੀਤਿ ॥

ਨਾਮੇ ਸੋਈ ਸੇਵਿਆ ਜਹ ਦੇਹਰਾ ਨ ਮਸੀਤਿ ॥¹⁷

Hindu poojai dhehuraa musalamaan maseet.

Naame soiee seviaa jeh dhehuraa na maseet.

The Hindu worships at the temple, the Muslim at the mosque. Nam Dev serves that Lord, who is not limited to either the temple or the mosque.

These words succinctly sum up his unifying legacy to the masses divided in the name of religion. Each believing in the superiority of their practiced faith over the other faith yet could not see Almighty everywhere. Later in his life, he moved to Punjab and settled in Ghuman. He breathed his last there in 1350 CE, where a Gurudwara exists in his memory. An annual fair is held around mid-January (on dates of 1 and 2 Magh) to commemorate it.

Bibliography:

1. Sahib Singh, *Sri Guru Granth Sahib Darpan*, Volume 8, Jalandhar: Raj Publishers.
2. Kirpal Singh Chandan, *Bhagat Namdev Ji*, Sikh Missionary College.
3. Santokh Singh Kaith, *Sach De Loa*, Shromani Bhagat Namdev Ji Memorial Association.
4. www.Sikhithemax.org
5. https://www.sikhiwiki.org/index.php/Bhagat_Namdev

References:

1. *Sri Guru Granth Sahib*, 1163.
2. *Sri Guru Granth Sahib*, 485.
3. *Sri Guru Granth Sahib*, 525.
4. *Sri Guru Granth Sahib*, 485.
5. *Sri Guru Granth Sahib*, 874.
6. *Sri Guru Granth Sahib*, 874.
7. *Sri Guru Granth Sahib*, 1165.
8. *Sri Guru Granth Sahib*, 1165.
9. *Sri Guru Granth Sahib*, 1165.

10. *Sri Guru Granth Sahib*, 1165.
11. *Sri Guru Granth Sahib*, 1165.
12. *Sri Guru Granth Sahib*, 1165.
13. *Sri Guru Granth Sahib*, 1165.
14. *Sri Guru Granth Sahib*, 1166.
15. *Sri Guru Granth Sahib*, 1166.
16. *Sri Guru Granth Sahib*, 873.
17. *Sri Guru Granth Sahib*, 874.



SAKA GURDWARA SRI NANKANA SAHIB

*Dr. Harpreet Kaur**

The Sikh History is replete with examples of self-sacrifice for the sake of *Sikhi* and righteousness. Following the teachings of the Guru, the ardent devotees have not shrunk in performing their duties and have not surrendered even when the most heinous kinds of tortures were unleashed on them. They stood like a firm rock and remained steadfast in their deeds and principles.

Undying Legacy of the Gurus

Guru Nanak Dev ji's Bani prepared the people to be steadfast on the path of truth and love and not to bear exploitation and oppression:

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ
ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ

(Sri Guru Granth Sahib, 1412)

Jao tao parem khelan ka chao. Sir dhar tali gali meri ao.

It marag pair dharijai. Sir dijai kan na kijai.

If you desire to play this game of love with Me, then step onto My Path with your head in hand. When you place your feet on this Path, give Me your head, and do not pay any attention to public opinion.

Guru Arjan Dev Ji emerged as the vanguard to fight against the atrocious political system and unjust social order and religious bigotry of the rulers who were causing misery and suffering to the helpless people. The Guru rejected the offer of Emperor Jahangir to embrace Islam and readily chose to die rather than give away his faith. He laid the tradition of martyrdom in the Sikh history after being subjected to extreme torture and repression at the order of Jahangir. The martyrdom of Guru Arjan Dev prepared the Sikhs that the challenge of the fanatics backed by a repressive state power could not be met simply with a passive resistance. His sacrifice filled every Sikh's bosom with the same spirit and they were willing to sacrifice everything for righteousness. He achieved martyrdom and left a glowing trail of sacrifice in the defence of faith.

**Principal, Mata Sundari College for Women, University of Delhi.*

Guru Tegh Bahadur met the same fate from Aurangzeb, as his grandfather, Guru Arjan, had received from Aurangzeb's grandfather, Jahangir. The history was repeated after 68 years with the devout sacrifices of both the Gurus that infused a new vitality. The martyrdom of Guru Arjan and then of Guru Tegh Bahadur left no alternative before the Tenth Master, Guru Gobind Singh, then to resort to the armed struggle for annihilating evil and deterioration in the social and political fabric. Four *Sahibzadas* of Guru Gobind Singh presented an example of fearlessness and became martyrs whose names will be adorned in the history till eternity. *Khalsa* wherein all castes are blended on a democratic basis has manifested this fearlessness and the Sikh history is replete with unprecedented instances of valour and sacrifice. The undying spirit of Gurus and the ethical values so ardently espoused by our Gurus and the principles ordained in Sri Guru Granth Sahib are exhibited in the courage of the followers to be steadfast on the path of righteousness.

The Sikh history has witnessed *Ghallugharas* or holocaust or massacre with indiscriminate killing of Sikhs which is a manifestation of exemplary devotion and courage of the votaries of the Sikh faith. The people who have faced torture but did not leave the path of religion and stuck to the religious values have given their contribution directly or indirectly to retain our rich values. The Nankana Sahib Massacre, Jallianwala Bagh Massacre, Sri Panja Sahib Saka, Jallianwala Bagh Massacre, Komagata Maru Massacre and other Ghallughara (Holocaust) are examples of such oppressive brutal action and terror perpetrated on the community sending chills to one's spines. The ghastly acts of the merciless could not shake the resolute followers and the Sikh community even in the direst circumstances, firmly stuck to the principles taught by the Gurus, that is truly inspirational.

Guru Nanak Dev Ji travelled extensively binding people into a string of love and the subsequent Gurus kept the tradition outlined by him culminating into creation of Khalsa by Guru Gobind Singh preparing the masses to stand for righteousness against oppression. The *Gurdhams* attached with the memory of the Gurus were sacred places for the followers and numerous devotees thronged Gurdwaras and donated unreservedly. With time, the management of the Gurdwaras came into the hands of Mahants and they became the custodians of the holy Gurdwaras due to unlimited power and countless money amassed

by them. *Shere-e-Punjab*, Maharaja Ranjit Singh generously donated to establish grandeur of Gurdwaras and devoted money and efforts to locate *Gurdhams* which were historically related to the memories of the Gurus. He built and embellished many Gurdwaras. After Maharajas's rule, the British intervened in the management of Gurdwaras which rather suited many mahants and Nirmalas. These custodians of the Gurdwaras under the British patronage, started indulging in activities that were anti-religious, anti-social and anti-community. The situation appeared to be irretrievably lost, blurring the contours of the culture of *Sikhi*. These corrupt Mahants considered the ecclesiastical property of the Gurdwaras as their private property and they indulged in shameful and depraved activities resulting in utter confusion and discord in the Gurdwara management. "For many years, Sikh associations carried on civil litigation against the mahants" (*Singh, Khushwant, Vol. 2, 1977*). The Singh Sabha Movement aimed to purge from maladministration present in the Gurdwara management, displace corrupt mahants and free the Gurdwara land. The Gurdwara Reform Movement or the Akali Movement intensified during the 1920-1926 despite stiff resistance from the mahants.

Misdeeds of Mahant Narain Das in Gurdwara Nankana Sahib

Gurdwara Nankana Sahib reverberates its glorified past and the memories of child Guru Nanak unfolds in the memories of the devotees. Built by Baba Lakhmi Das and 'More probably by his grandson, Baba Dharam Chand (1523-1618) was known as *Kalu ka Kotha*, lit. house of (Mahita) Kalu, father of Guru Nanak" (*Singh, Harbans, 1997*). Maharaja Ranjit Singh built a grand building of Gurdwara and Phula Singh and Baba Sahib Singh Bedi donated land and did sewa of the holy gurdwara. The visible decline in the affairs of the Gurdwara was under the Udasi mahants and profane activities of mahants namely, Sadhu Ram and Kishan Das in the beginning of the 20th century made it worse for they indulged in drinking, womanizing, arranging dances by prostitutes and doing other sacrilegious and disgraceful activities inside the holy complex. Mahant Narain Das declared himself as mahant when Kishan Das was on death bed after stealing the keys of the Gurdwara and establishing his control over the affairs of the holy shrine. He promised to the Sangat that he would not carry on the lifestyle of his predecessors. However, like his shameless predecessors, he continued the disgraceful adulterous lifestyle.

Gurdwara Nankana Sahib had more than 19000 acres of fertile land where farming was done and its yield generated a lot of income. With this huge income in the hands of Narain Das, his power increased and he continued to commit appalling acts unfettered. Mahant Narain Das continued sacrilege of the holy abode from where Guru Nanak's light shone. He did all sorts of misdeeds and criminal activities like, hiring hooligans, equipping himself with arms and ammunition, storing flammable paraffin and changing the entrance gates of the Gurdwara like that of fortifications and making holes so that guns could be fired from there.

The scandalous acts of Mahant Narian Das shocked the entire Sikh Panth who stood united to issue strict warnings to mend his disgraceful acts in the holy premises. In October 1920, the issue of mismanagement and misdeeds was discussed by the Sangat at Dharowali village, Sheikhpura and they appealed to the government to remove him from the pontificate and purge the Gurdwara free from practices there that did not have any sanction in the Sikh faith.

But the audacious Mahant was unrelenting and he tried to scare the Sangat by exhibiting his hired goons before Sangat on Puranmashi day in October, 1920. For checking the Akalis from entering the sanctified premises, the incoming Sangat was selectively allowed. The efforts to check the Akalis were supported by the British and the Commissioner of Lahore, Mr. King shielded Mahant Narain Das and gave full support to counterfoil the Akali Movement. The Mahant ignored the advice of the Panth flouting all norms of decency and continuing unabated his shameless acts. The sanctity of Gurdwara Sahib was tainted by arranging singing of indecent songs and performances of vulgar dances inside the holy complex, which agitated the Sangat further. The young girls going to Gurdwara Sahib were not safe and the hired goons and priests would rape them. "Matters came to a head when, in 1918, two cases of molestation of women pilgrims were reported" (*Singh, Harbans, 1997*). Despite being reported and opposed, molestations of innocent girls were not stopped and no action was taken against the priests.

Saka Gurdwara Nankana Sahib, 1921

The grim episode of Saka Nankana or Nankana Sahib Massacre happened on February 20, 1921 when Mahant and his close mercenaries opened fire on the Akalis inside the pristine complex of *Gurdwara Nankana*

Sahib. The Udasi Mahant was unyielding despite several stern warnings issued from various quarters to mend his way of life but appalling acts did not halt. “The news was also published in the newspapers that Sikh Sabhas had passed *matas* exhibiting their displeasure and kept a demand before the government to remove him from the pontificate” (*Punjabi Tribune, 15 January 2021*). His acts were criticised on 23 January 1921 and 6 February 1921 at Sri Akal Takht Sahib. S. Sunder Singh Ramgarhia, President and S. Harbans Singh, General Secretary of Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee wrote an open letter to Narain Das to mend his ways. Even a committee was constituted to oversee the management of langar at Nankana Sahib. The prominent members of it were Teja Singh Samundri, Dalip Singh, Bhai Lakshman Singh, Bakshish Singh etc.

However, the incorrigible Mahant to counter his growing opposition, gathered his supporters on 7 February. He schemed to call the Sikh leadership at Gurdwara Nankana Sahib and then have them killed from his hired goons. The Sikh leadership came to know about this and a Mata was passed to upstage him and contain his corrupt practices. On 16 February 1921, a meeting was held at Gurdwara Khara Sauda and a plan of action to depose him was discussed on 3 March 1921. A decision was taken that the Jathas of Sangat would march to the holy place to liberate it from his clutches. However, the scheming mahant geared himself to counter them and so, Sikh Jathas were advised not to march till a conducive date was decided to execute the plan. Meanwhile, they heard that the Mahant’s visit to Lahore was on 20 February 1921 and hence, this date was chosen for this march by the Jathas under Bhai Kartar Singh Jhabbar and Bhai Lachaman Singh Dharowali who ignoring the warning issued by the Akali leaders wanted to proceed further. Bhai Kartar Singh Jhabbar and his Jatha agreed to stay back but Bhai Lachaman Singh Dharowali’s Jatha marched ahead. This Saheedi Jatha was joined by 50 more devoted and spirited Sikhs and their number became nearly 200.

The Jathas of Bhai Kartar Singh Jhabbar and Bhai Lachaman Singh Dharowali had to meet at Chanderkot Jhal but in absence of the Jatha of Bhai Kartar Singh Jhabbar, Bhai Lachhman Singh Dharowali declared to call off the further movement. Jathedar Tehal Singh took control of the Jatha and told them to stick to their action plan. Chaudhury Paul Singh Lyallpuri dissuaded them for the

SGPC had advised that the plan should be postponed. Even Jathedar Lachhman Singh tried to convince him but Jathedar Tehal Singh sticking to the original plan continued marching. They reached Nankana Sahib at Amritvela and took possession of the Gurdwara by marching towards the *Darshni Deori* and sat in *Parkash Asthan* and other places inside. Mahant Narain Das got the main entrance of Gurdwara Sahib closed. The *Jaikaras* of the Jatha were reverberating in Gurdwara Sahib but the Mahant instigated the hired goons and his own mercenaries to unleash an assault on the Jatha with lethal weapons like spears, swords, guns etc. From the rooftop of the adjacent building, fire was opened resulting in wanton killing of the Jatha rendering prayers. The bullets of the assaulters harmed the holy Sri Guru Granth Sahib Ji. “Outside the main gate, Narain Das, pistol in hand and his face muffled up, pranced up and down on horseback directing the operations and all the time shouting, “Let not a single long-haired Sikh go out alive”, all Sikhs were brutally killed and cut into pieces. Their leader, Bhai Lachhman Singh a tall and handsome Sikh from Dharowal, was struck down sitting in attendance of the Guru Granth Sahib (*Singh, Harbans, 1999*).

Bhai Dalip Singh, another prominent Gursikh tried to intervene to stop mahant from this wanton bloodshed but he was fired upon and fell dead. Bhai Waryam Singh was cut into pieces by mahant’s men. Exhibiting extreme barbarism, the dead were thrown into the potter’s kiln. The news of their heinous act of pulling the scattered dead bodies and consigning them to flames of firewood and kerosene oil and burning alive Bhai Lachhman Singh Dharowali after tying him to a Jand tree spread around quickly.

Many innocent Sikhs, even very young children barely seven years old were brutally massacred. The number brutally massacred in this bloody carnage were estimated between ‘82 to 156’. “As per evidence collected by the investigating agencies, at least 168 Sikhs were killed at Nankana Sahib on the 20th of February 1921. The Government told great lies about the massacre: at first, they reported the killing of just 20 Sikhs, then they increased the number to 67, and finally admitted the murder of 130 Sikhs. The police inspector Charan Singh had issued a report of the murder of 156 Sikhs; according to another report 168 Sikhs lost their lives. Not all the names could be traced; however, the SGPC tried to collect as many names as possible; only 86 names could be traced” (*Dilgeer, Harjinder Singh, 2011*).

Aftermath of Nankana Sahib Saka

The news of gruesome extermination of the Sikhs was sent by Sardar Uttam Singh by telegram with assistance of Sardar Karam Singh, Station Master at Nankana Sahib Railway Station. The police, local Sikhs and other Sikhs centres from Punjab intervened. Mr. Curry, Deputy Commissioner and Commissioner, Mr. King reached there, ordered the arrest of 20 Pathans and locked the gates of the Gurdwara Sahib. Army was deployed in the entire city.

However, the Shiromani Committee decided to confront their misadventure and the next day, Bhai Kartar Singh Jhabbar along with Jatha of armed 2200 Sikhs approached the holy site. The Governor of Punjab, Sir Edward Maclagan went there on 22 February to take stock of the grave situation. "In spite of Sir Edward's visit to the site of brutal crime, it soon became apparent that the bureaucracy in general had a sneaking sympathy with Narain Das and his accomplices. The police assembled evidence for prosecution, lethargically" (*Singh, Harbans, 1999*). But the administration after arresting the Mahant handed the Gurdwara keys to the Akali jathas. "However, the then Commissioner of Lahore, Mr. C.M. King had to order the arrest of the Mahant and his men. The Commissioner of Lahore hurried to the scene and with great alacrity handed over the keys of the shrine to a representative of SGPC" (*Singh, Khushwant, Vol. 2, 1977*). The management of Nankana Sahib was given to a 7-member committee under S. Harbans Singh, Vice President, SGPC. On 23 February, last rites as per the Sikh tradition were performed on the charred, mutilated and half-burnt bodies of the martyrs who laid their lives to liberate the precincts of Nankana Sahib from immoral acts of the mahant. Bhai Jodh Singh, Secretary, SGPC addressing the grief-stricken Sangat reminisced the sacrifices made by the Sikh Gurus and Bhai Hira Singh recited Sabad Kirtan. A *gurmata* was passed to reminiscence the martyrs of the massacre in the daily Ardas.

Many leaders paid tribute to the martyrs including the Governor of Punjab, Sir Edward Maclagan who visited Gurdwara Sahib on 22 February and Mahatma Gandhi, along with a few Muslim leaders namely, Shaukat Ali and Muhammad Ali paid homage on 3 March by visiting the site. Maharaja Duleep Singh's daughter, Princess Bamba Duleep Singh, along with Sir Jogendra Singh came to Gurdwara Sahib to express her sympathies.

The entire city was into shock waves and insecurity, fear and hunger prevailed in the residents of the city. “The massacre of the Sikhs had created a terror and awe and the residents of the city had fled the village; in their absence, many heads of the cattle had died of hunger and thirst; the Sikhs took the carcasses of the animals to the pool and also, made arrangements for the safety of the houses of the people who had a run away; the Sikhs also arranged public announcements all around to inform the residents to return” (*Dilgeer, Harjinder Singh, 2011*).

The day i.e., 5 April 1921 on which criminal proceedings against the Mahant and his goons started was solemnised as Martyrs Day and on 12 October 1921 judgment against them was passed. However, only a few of the guilty were given capital punishment or life imprisonment, rest of them were acquitted and sadly, the judgment against Mahant Narain Das was converted into life-imprisonment on 3 March 1921. The action of the administration was questionable and it rather convicted many Akali leaders. “The post-Nankana tragedy period saw mass-scale arrest of Akali workers under the Seditious Meetings Act, Arms Act and other provisions as if a reign of repression was let loose on them. Some of the Akali volunteers were even charged with dacoity, old cases were dug up against the revivalist Sikhs, and a large number of them were convicted” (*Singh, Sangat, 1995*).

Despite all these ordeals, this tragic episode gave a new vigour to the Gurdwara Reform Movement and the Udasi Mahants or the managers appointed by the Government were replaced and the Shiromani Gurdwara Prabandhak Committee (SGPC) management became the custodians of Gurdwaras disseminating Gurmat teachings from the holy shrines. Earlier, on 5 October 1920, Gurdwara Babe di Ber, Sialkot and on 12 October 1920, the Sikhs had taken over management of the Darbar Sahib and the Akal Takht Sahib, which had reinvigorated the Punjabi consciousness and Punjabi nationalism. “The Nankana massacre gave a great fillip to the Gurdwara reform movement” (*Singh, Sangat, 1995*). Proper adjuncts of the purity of worship contained in Sri Guru Granth Sahib were reinstated in the Gurdwaras in the next fortnight of the Nankana massacre. Almost twelve Gurdwaras were handed over to the Akalis and the management of *Janam Asthan* Gurdwara was given to the Sikhs through the efforts of the Tat Khalsa who strived that management

of the Sikh places should be as per the teachings of the Gurus. Subsequently, in the 1930s and 1940s, the complex and building of Gurdwara Sahib was embellished. To reminisce about Saka Nankana Sahib, Shaheed Sikh Missionary College, Amritsar under the aegis of Dharam Prachar Committee of the Shiromani Committee functions, which imparts skills to create Ragis and religious missionaries and every year, a Samagam in the memory of the martyrs who lost their lives in the bloody ordeal is organised.

So, Saka Nankana Sahib provided a much-needed impetus and reforms in the declining religious institutions. The pristine Sikh religious practices were reinstated and Shiromani Gurdwara Prabandhak Committee (SGPC) as a religious body was established and supported firmly by the votaries.

References:

1. Harbans Singh, *The Encyclopaedia of Sikhism*, Vol. 3, Patiala: Punjabi University, 1997.
2. Harbans Singh, *The Heritage of the Sikhs*, New Delhi: Manohar Publishers, 1999.
3. Harjinder Singh Dilgeer, *Rising out of the Ashes (1860-1925)*, Sikh History-4, The Sikh University Press, 2011.
4. Khushwant Singh, *A History of the Sikhs*, Vol. 2, New Delhi: Oxford University Press, 1977.
5. *Punjabi Tribune*, Friday, 15 January 2021.
6. Sangat Singh, *The Sikhs in History*, New Delhi: Uncommon Books, 1995.



ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਬਾਣੀ ਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ

ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਕਾਂਗ*

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 59 ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ 57 ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ, 15 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗਬੱਧ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤੱਤਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ-ਯਾਦ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਧਰਮ ਦੀ ਚਾਦਰ', 'ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਚਾਦਰ', 'ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ', 'ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ', 'ਸਿਰਲੱਥ ਯੋਧੇ', 'ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਪੁੰਜ', 'ਮਾਨਵੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ', 'ਧਾਰਮਕ ਸੁੰਤਰਤਰਤਾ' ਤੇ 'ਮਾਨਵਵਾਦੀ', 'ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਤਕ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ', 'ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਵੈਮਾਨ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ', ਇਕ ਵਿਰਲੇ ਸ਼ੌਮਣੀ ਪਰਮ ਪੁਰਸ਼ ਵਜੋਂ ਉਭਰੇ ਹਨ। 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ' ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸੈਨਾਪਤਿ ਕਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਇੰਜ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਹੈ:

ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ॥

ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਪੇ ਢਾਪੀ ਚਾਦਰ ॥

ਕਰਮ ਧਰਮ ਕੀ ਜਿਨਿ ਪਤਿ ਰਾਖੀ ॥

ਅਟਲ ਕਰੀ ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਸਾਖੀ ॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ 'ਸਾਖੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਕੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਚੌਧਈ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ:

'ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਫਿਰ ਗੁਰ ਭਯੋ । ਪਰਸਵਾਰਥ ਹਿਤ ਜਿਨ ਸਿਰ ਦਯੋ ॥

*ਕਲਜੁਗ ਮੈਂ ਬਡ ਸਾਕਾ ਕੀਯੋ । ਧਰਮ ਕਰਮ ਰਖ ਹਿੰਦੂਅਨ ਲੀਯੋ ॥*²

ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਲਸਾਨੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਾ-ਮਿਸਾਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁ-ਧਰਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਦੇ 'ਦੂਜੇਪਣ' ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਤਾਂ ਆਮ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਕੌਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅਗਲੇਰੀ ਪੀੜੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਬਣੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚੇਅਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਸ਼ਹਾਦਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਹਿੱਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਜਿਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲ ਰਹੀ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੂਜੇਪਣ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਲਈ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਮੀਰ ਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਧਿਰ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਖੜੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇ-ਇਨਸਾਫੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਰ ਧਿਰ ਆਪਣੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਆਰੋਪਿਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ 'ਸ਼ਹਾਦਤ' ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਗੌਰਵ ਤੇ ਸਰਬ-ਕਲਿਆਣ ਆਦਿ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਆਪਕਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਬਹੁ-ਧਰਮੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਧਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਇਥੇ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸਿਖ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਕੇਵਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂਆਂ, ਸੂਰਮਿਆਂ, ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਸਨੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਰੂਪ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਸੋ ਆਪਣੀ ਜਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੌਮ ਧਰਮ ਲਈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਉਚੇ ਸੁੱਚੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਮਰਨ ਨੂੰ ਸਿਖ ਸੂਰਮੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। 'ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹੱਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੈ ॥' 3 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਅਸੀਮ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਤਿਲਕ ਜੰਵੁ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕਾ ॥

ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ

ਧਰਮ ਹੇਤਿ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ॥

ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰੁ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ ॥'

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਛਟਮ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਦਾਦਾ, ਪੜ ਦਾਦਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ। ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ 1621 ਈ. ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਾਕਿਆਤ ਲੋਕ ਸਮੂਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜੋੜੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿਖ ਸਰੋਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਾਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਸਾਖੀ, ਪੋਥੀ ਤੇ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੂਰਾਨੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਝੁੱਕ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਰੇ 'ਸੰਕਟ ਹਰਨ', 'ਦੁੱਖ ਨਿਵਾਰਨ' ਦੇ ਬਚਨ ਉਚਾਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਥਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਤਨੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਕਿ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਤੁਹਾਡਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਕਹਿਲਾਏਗਾ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰੇਗਾ ਜਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਹੋਣੇ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੀਹ ਸਾਲ ਤੱਕ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਖੇ ਇਕ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਘੋਰ ਤਪੱਸਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਤੇ ਗੁਰ ਲਾਧੋ ਰੇ' ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਮ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲੋਕ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਾਰੇ ਸਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਚੋਂ ਹਵਾਲੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਦੀ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਗਤੀ ਭਾਵਨਾ, ਸਿਦਕ, ਸਬਰ, ਸਹਿਜ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 1635 ਈ. ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਲੜੀ ਤਾਂ 14-15 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਨਾਂਹ ਭੁਲਣ ਵਾਲੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਖਾਂ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤ ਮਿਲੀ ਸੀ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ 'ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਬੇਟੇ ਦੇ ਬੇਟੇ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ 'ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ' ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਜੋ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੇ ਉਮਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਨਾਨਕੀ ਜੀ' ਨੂੰ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਕਿ 'ਗੁਰਿਆਈ' ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਾਵੇਦਾਰੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀਂ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਗੁਰੂਗੱਦੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੇ ਕਾਇਮੀਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਤਾਂ ਧੁਰੋਂ ਹੀ ਨਾਜ਼ਲ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਡਾ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਨਾ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥਾਪ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹੱਕ ਰਖਦਾ ਹੈ'।⁵ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1644 ਈ. ਵਿਚ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ 'ਬਕਾਲਾ' ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ 1644-56 ਭਾਵ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ 1656-64 ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ, ਆਸਾਮ ਵਿਖੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ 'ਭੋਰੇ' ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਵਿਖੇ ਅਖੰਡ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਕਿੰਤੂ ਪਰੰਤੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਅਖੰਡ

ਸਮਾਧੀਆਂ ਲਾਉਣੀਆਂ, ਕੰਮ ਕਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੌਰੇ ਵਿਚ ਇਕਾਂਤਵਾਸ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਸਭ ਮਨਮਤ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਅਖੰਡ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਇਹ ਜੁੜੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੀ ਵਿਵੇਕ ਬਣਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਾਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਵਿਖੇ 1644 ਈ. ਤੋਂ 1656 ਤਕ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਹਵਾਲੇ ਸ਼੍ਰੋਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੇਤੀ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣਾ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ, ਕਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾਉਣਾ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤੇ ਵੀ ਲੁਕ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਜਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗੁੰਮ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਇੜਾ, ਪਿੰਗਲਾ, ਸੁਖਮਨਾ ਨਾੜੀਆਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਸਵੇਂ ਦੁਆਰ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਚੜਾਇਆ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਤੇ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸਮਾਂ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਵਲੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਭੋਗਣ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਲਈ ਮਰਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਵਜੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਭੌਰੇ (ਮਨ) ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਜੁੜੀ ਰਹੀ ਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਥਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਡਾ.ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਦੁਆਰਾ ਦਿਤੀ ਅਜਿਹੀ 'ਲੰਮੀ ਸਮਾਧੀ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਬਾਰੇ ਪਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ: "ਇਹ ਲੰਮੀ ਸਮਾਧੀ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਰੂਪ ਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਵਿਖੇ ਮੁਕੰਮਲ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹੋ ਅਵਸਥਾ ਰਹੀ। ਕੀ ਇਸ ਸਮਾਧੀ ਨੂੰ ਯੋਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸਮਾਧੀ ਸਮਝੀਏ? ਨਹੀਂ! ਕਿਉਂਕਿ ਯੋਗੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਸੰਸਾਰੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਬੇ-ਰੰਗ, ਬੇ-ਨਕਸ਼ ਅਤੇ ਬੇ-ਅਬਾਦ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਬੇਰਸੀ ਵੀ ਗਵਾ ਬੈਠਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਹਰਕਤ ਸੂਨਯ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਬੇਜਾਨ ਮੰਤਵ ਦੇ ਪਿਛੇ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਹ ਮੁੜ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋਚਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਹਉਮੈ ਭਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਕਹਿ ਕੇ ਵੀ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੁਲਝਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ ਸੁੰਤਤਰ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਉਲਝਦਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਬੁੱਧ ਦੀ ਨਿਰਵਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਨੀਆਵੀਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਵਜਦ ਦੇ ਸ਼ਖਸੀ ਸਵਾਦਾਂ ਵਰਗੀ ਵੀ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਮਾਧੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਮਲ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਉਤਾਰ ਸਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਆਂ ਕੋਹ-ਕੋਹ ਵਾਟਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹਮਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਸੀ। ਉਚੀ ਸੁਰਤ ਵਿਚ ਅੱਠੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੱਚ ਦੇ ਫ ਜਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸੀ। ਮਿਹਰ ਨੇ ਆਲਮ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪਛਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਰੁਮਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਬਸ ਖਾਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸੀ ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਲਿਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਜੋ ਇਕ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਸਮਾਧੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖਤ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਅਨਿਆਂ ਭਰਪੂਰ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਠੱਲ ਲਾਉਣ ਲਈ ਮਾਨਸਿਕ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਕਤ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿਰੜਤਾ ਦਿਖਾਈ ਜਾਵੇ।"6 ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਪਤਨੀ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਭਰਜਾਈ-ਹਰਿ ਜੀ, ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਥਰਾ, ਆਗਰਾ, ਏਲਾਹਾਬਾਦ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਤਿੰਨ ਨਦੀਆਂ ਗੰਗਾ, ਯਮਨਾ, ਸਰਸਵਤੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਨਾਰਸ ਤੇ ਪਟਨਾ ਵੀ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ 1661 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ 1662 ਈ. ਵਿਚ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਦ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ, ਜਿੱਥੇ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। 1664 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਗਏ ਕਿ 'ਬਾਬਾ ਬਸੈ ਗ੍ਰਾਮ ਬਕਾਲੇ'7 ('ਬਾਬਾ' ਸ਼ਬਦ ਅਜੇ ਵੀ 'ਗੁਰੂ' ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ 'ਬਾਬਾ' ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਝੂਠੇ ਦਾਵੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ 22 ਮੰਜੀਆਂ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਲਗ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਉੱਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇੰਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

*ਸਰਬ ਗੁਰ ਨਿਜ ਕੋ ਕਹਵਾਈ, ਬਾਈ ਬੈਠ ਮੰਜੀਅਨ ਲਾਈ
ਸਿਖ ਸਖਾ ਜੇ ਕੋ ਚਲ ਆਵੈ, ਬਾਈ ਚਵਰ ਸੋ ਭੇਟ ਚੜਾਵੈ ॥8*

ਅਜਿਹਾ ਵਰਣਨ ਹੀ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਤੇ 'ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ ਹੋਰ ਦਿਲਚਸਪ ਘਟਨਾ 'ਗੁਰ ਲਾਧੋ ਰੇ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਥੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੀ ਸਹੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰੀ ਵਪਾਰੀ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਨਾਲ ਘਟੀ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲਾ ਗੁਰੂ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਦਸਵੰਧ ਆਪਣੀ ਮੰਨਤ ਸਮੇਤ ਦੇਣ ਲਈ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਣਾ ਦਾ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਬੋੜਾ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 500 ਮੋਹਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਨਤ ਵੀ ਮੰਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁਸੀਬਤ ਟਲਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਭੇਟਾ ਕਰੇਗਾ ਕਿਉਂਜ਼ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅੰਤਰ ਯਾਮਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਆਪਸ ਵਿਚ ਡੂੰਘਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।^੧ ਸੋ ਜਦੋਂ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭੇਟ ਕਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਗੇ 22 ਮੰਜੀਆਂ ਮੰਸਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲਗੀਆਂ ਦੇਖ ਦਵੰਧ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਸਭ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨ ਲਈ ਕੇਵਲ ਦੋ-ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਵੀ ਉਹੀ ਦੋ ਮੁਹਰਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮੰਨਤ ਚੇਤੇ ਕਰਵਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੂਰੀ ਮੰਨਤ ਦੇਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਰੇ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਅਸਲ ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ'। ਸੋ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਲਭਣ ਦੀ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਝੂਠੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਡੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਇਸ ਸੱਚੀ ਭਾਲ ਤੋਂ ਬਾਦ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿਤਾ ਜੀ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ 44 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੱਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਮਾੜੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਘਰੋਗੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਧੀਰ ਮਲ ਨੇ ਸ਼ੀਹਾਂ ਮਸੰਦ ਰਾਹੀਂ ਬਕਾਲੇ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਤੇ ਅਗੇਂ ਉਹਦੇ ਪੁਤਰ 'ਹਰਿ ਜੀ' ਦੇ ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਮੰਸਦਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੰਸਦਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਧਿਰ ਵੀ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਮ ਰਾਏ ਵੀ ਗੱਦੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪੰਥ ਚੋਂ ਛੇਕੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਅਜੇਹੇ ਵਿਕਰਾਲ ਰੂਪ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਸਕੇ ਭਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਦੀ ਜੇਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਆਸੀਨ ਸੀ, ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਗਜ਼ਰੀ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਸੁੰਤਰਤ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਹੋਰ ਫੈਲੇ।

ਸੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਪਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਮੁੱਲ ਲੈਣਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਜਿਕਰ ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾਕਟਰ ਜੇ. ਐਸ ਗਰੇਵਾਲ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। 1664 ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ-ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਗੁਰਿਆਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਵਡੇ

ਹੌਸਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਮੁੱਲ ਲੈਣਾ ਸੀ।¹⁰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਸੀ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੇ ਘਰੇਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵੰਗਾਰ ਭਰੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਕਾਰਣ ਵੀ ਬਣੀਆਂ। ਡਾ. ਜੇ. ਐਸ ਗਰੇਵਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਗਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਤੇ ਪੁਤਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੜੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੁੜ ਏਕਤਾ ਦੇ ਧਾਗੇ ਵਿਚ ਬੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵਿਰੁਧ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਂ ਕਾਰਜ ਦੀ ਡਾ. ਜੇ.ਐਸ ਗਰੇਵਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਤੱਵ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਪੈਰਾਂਬਰ ਕਹਿਕੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂੰਨ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਮੌਲਵੀਆਂ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਸੀਹਤ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਸੰਦਗੀ ਘਟ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਹਰ ਦਿਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ੀ ਵਧ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੇ ਉਹ ਸਭ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲੈ ਆਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਵਿਚ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਕਰੇ ਕਿ ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਗੀਰਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੀ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸ ਉਤੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।¹¹ ਸੋ ਮਨੌਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸ੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇਣੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਡਾ.ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ 1666 ਈ. ਵਿਚ ਮਥੁਰਾ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੇਸ਼ਵ ਰਾਇ ਮੰਦਰ ਦਾ ਖੈਬਰ ਜੰਗਲਾ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। 1669 ਈ. ਵਿਚ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰਾਂ ਨੂੰ ਫੁਰਮਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਗਲਾਰਿਨ ਦਾ ਮੰਦਰ, ਬਨਾਰਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਮੰਦਰ, ਗੋਪੀਨਾਥ ਮੰਦਰ ਆਦਿ ਨਾਸ਼ ਕਰਕੇ ਮਸਜਿਦਾਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰਦੁਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਲਈ ਦਸਵੰਧ ਇੱਕਤਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਖਬਰਦਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਟੈਕਸਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਗੈਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਰੁਧ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਟੈਕਸ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1665 ਈ. ਵਿਚ ਬਣਾਈ ਗਈ ਨੀਤੀ ਤਹਿਤ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ 2.5% ਆਯਾਤ ਟੈਕਸ

ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ 5% ਟੈਕਸ ਉਗਰਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਤਕਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਹਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਬਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਪਹਿਲੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਦੂਜਾ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਧੇਰੇ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ ਜੋ ਇਹ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤ ਧਰਮ ਬਦਲਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਗੇ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਜਹਾਦ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰਨ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪੰਡਿਤ ਲੋਕ ਪੈਸੇ ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਸੋ ਅਜਿਹੀ ਹਨੇਰ ਗਰਦੀ ਦੇ ਮਹੌਲ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਚੁੱਪ ਕਿਵੇਂ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਏ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਭੈ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਦੇਣ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਖੁਦ-ਬਖੁਦ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨਾਂ ਹਨੇਰ ਤੇ ਜੁਲਮ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਭਿੜਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਵਿਰੋਧ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਹਿਜੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿਘਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਡਰੀ ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਆਲਮ ਵਲ ਨਹੀਂ ਧਕਦੇ। ਇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਵੀ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੀ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਜੇ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।¹² ਸਗੋਂ ਢਹਿੰਦੀ ਤੇ ਕੁਰਲਾ ਰਹੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸਤਾ ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਰਭੈ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਜਨਮ ਜਨਮ ਭਰਮਤ ਫਿਰਿਓ ਮਿਟਿਓ ਨ ਜਮ ਜੋ ਤ੍ਰਾਸੁ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨਾ ਨਿਰਭੈ ਪਾਵਹਿ ਬਾਸੁ ॥³

ਇਸ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਕਰ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਕਰੜੀ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਹੇਠ ਕਈ ਵਾਰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੱਕ ਅੱਤ ਦੇ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 1675 ਵਿਚ ਨਿਡਰਤਾ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਿਰਜਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ, ਲੋਕ ਹਿਤ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ, ਮਨੁੱਖਤੀ

ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ, ਸਬਲਤਾ ਦਾ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਸਿਰਜਿਆ ਉਹ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਯੋਧੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਸਿਰਜਿਤ ਯੋਧਾ ਆਤਮਕ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨਿ ਰੇ ਮਨਾ ਗਿਆਨੀ ਤਾਹਿ ਬਖਾਨਿ ॥¹⁴

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵਜੋਂ ਬਾਂਹ ਪਕੜਨ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸੁਆਸਾਂ ਤਕ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਜੁਟਾਉਂਦਾ ਹੈ:

-ਬਾਹਿ ਜਿਨਾ ਦੀ ਪਕੜੀਐ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਹਿ ਨਾ ਛੋੜੀਐ

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬੋਲਿਆ ਧਰ ਪਈਏ ਧਰਮ ਨਾ ਛੋੜੀਐ ॥¹⁵

-ਠੀਕਰਿ ਫੋਰਿ ਦਿਲੀਸਿ ਸਿਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਯਾ ਪਯਾਨ ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ ॥¹⁶

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਨੁਆਈਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਗੀ ਜਿਸ ਨੇ ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ, ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਇਸ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਰਮ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਖੋਲ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਥਿੜਕ ਗਈ। ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਸੂਫੀ ਸ਼ਾਇਰ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ :

ਭੂਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਕੀਤੇ

ਮੁਗਲਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ

ਕਿਤੇ ਚੋਰ ਬਣੇ ਕਿਤੇ ਕਾਜੀ ਹੋ ।

ਕਿਤੇ ਮਿੰਬਰ ਤੇ ਬਹਿ ਵਾਅਜੀ ਹੋ ।

ਕਿਤੇ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗਾਜੀ ਹੋ ।

ਆਪ ਆਪਣਾ ਕਟਕ ਚੜਾਈ ਦਾ ।

ਕਹੂੰ ਕਿਸ ਥੀ ਆਪ ਛਿਪਾਈ ਦਾ । (ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ)

ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਜੋ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 57 ਸਲੋਕਾਂ ਤੇ 59 ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੇ 15 ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਚੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਸੱਚਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਕੱਥ ਤੇ ਵੱਥ ਦੋਹਾਂ

ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਚਰਿਤਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਤਰਿਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਹੱਸ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ਉਪਰ ਫੈਲਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਪਾਰਗਾਮੀ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਮਾਨ-ਅਪਮਾਨ, ਹਰਖ-ਸੋਗ, ਆਸਾ ਨਿਰਾਸਾ ਦਾ ਆਪਸੀ ਅੰਤਰ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਅਜਿਹੀ ਪਾਰਗਾਮੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦੇ ਡਰ, ਭਉ, ਅਨਿਸਚੇ, ਤਨਾਓ, ਦਵੰਦ, ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਦੀ ਵਖਰੀ ਪਛਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੰਚ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮੁਖ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿੜ ਨਿਸ਼ਚੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:

-ਉਸਤਿਤ ਨਿੰਦਾ ਦੋਉ ਤਿਆਗੈ ਖੋਜੈ ਪਦੁ ਨਿਰਬਾਨਾ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਖੇਲੁ ਕਠਨੁ ਹੈ ਕਿਨਹੂੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਨਾ ॥⁷

-ਬਾਹਰਿ ਭੀਤਰਿ ਏਕੋ ਜਾਨਹੁ ਇਹੁ ਗੁਰ ਗਿਆਨੁ ਬਤਾਈ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਆਪਾ ਚੀਨੈ ਮਿਟੈ ਨ ਭ੍ਰਮ ਕੀ ਕਾਈ ॥⁸

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਚਿੰਤਨ ਅਮੂਰਤ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਵਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਜੁਗਤਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਰਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਬੱਧ ਹੈ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਵੰਗਾਰਾ ਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪਾਸ਼ਵਿਕਤਾ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਸਚਾਈ ਨਾਲ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਮੋਹ ਤੋਂ ਇਕ ਵਿੱਥ ਉਪਰ ਵਿਚਰਨ ਉਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਤਿਆਗ ਵਾਂਗ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਅਪਰਸਵਾਦੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮੱਤ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਪਰਸ ਤੇ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਵੀ ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਨ ਅਧੀਨ ਰਖਣ ਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਲੋਭ ਤੋਂ ਹੱਟ ਕੇ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੋਗੀ ਜਤਨ ਕਰਤ ਸਭਿ ਹਾਰੇ ਗੁਨੀ ਰਹੇ ਗੁਨ ਗਾਈ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਏ ਦਇਆਲਾ ਤਉ ਸਭ ਬਿਧਿ ਬਨਿ ਆਈ ॥⁹

ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਮਲ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ

ਮੁਗਲ ਅਤਿਆਚਾਰ, ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਤਸ਼ਦਦ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਹ ਸਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਹੀ ਇਕ ਸੂਝਵਾਨ ਮਨੁੱਖ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭੈ ਰਹਿਤ ਤੇ ਬਲ ਪੂਰਵਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਤਮਿਕ ਖਿੜਾਉ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਖਰ ਇਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਭੈ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਦੋਂ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਲ ਭੈ ਭੀਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਡਰਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤਨ, ਮਨ, ਧਨ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤਨ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ ਸੂਰਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਤਸ਼ਦਦ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਵੈ ਇਛਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਨਿਰ ਸਵਾਰਥ ਹੋ ਕੇ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਜਾਗਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ' ਵਿਚ ਸੀਸ ਅਰਪਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਪਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੁਸ਼ਟ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਲਈ ਜ਼ਫ ਰਨਾਮਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵੈਰਾਗ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਸਤਕ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਭ ਭਾਗ ਜਾਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਨੁ ਰੇ ਮਨਾ ਤਿਹ ਨਰ ਮਾਥੈ ਭਾਗੁ ॥^{੨੦}

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਜਿਹੇ 'ਭਗਤ' ਬਾਰੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਉਹ ਭੈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਭੈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਸਵੈ-ਮਾਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਾ ਤੇ ਸਵੈ ਮਾਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਬੋਲ: ਦੋਵੇਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਵੈਰਾਗਹੀਨ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਤਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਫਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਬਰਜਸਤ ਪਹਿਰਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥੱਲੇ ਬਲ ਹੀਣ ਤੇ ਬੰਧਨ ਗ੍ਰਸਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਵੈਰਾਗ ਮਈ ਜੀਵਨ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਲੋਕ ਦੋਨਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਲਹੀਨ ਤੇ ਬਲਪੂਰਵਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਤਰਕ ਯੁਕਤ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

- *ਬਲ ਛੁਟਕਿਓ ਬੰਧਨ ਪਰੇ ਕਛੁ ਨ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ॥*

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਬ ਓਟ ਹਰਿ ਗਜ ਜਿਉ ਹੋਹੁ ਸਹਾਇ ॥^{੨੧}

- *ਬਲੁ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ॥*

ਨਾਨਕ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੈ ਹਾਥ ਮੈ ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਤ ਸਹਾਇ ॥^{੨੨}

ਸੋ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਕਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਕਲਪ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਕ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਵੈਰਾਗ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਵੈਰਾਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ

ਨੀਵੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਵੱਲ ਲਾਉਣਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਤੇ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਸਚੇ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਵੱਡੀਆਂ ਮੰਜਲਾਂ ਸਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਹੱਸ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਸੀ।

ਹਵਾਲੇ:

1. ਸੈਨਾਪਤਿ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੋਭਾ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ), ਪੰਨਾ 62.
2. ਭੰਗੂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ (ਸੰਪਾ.), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2005, ਪੰਨਾ 61.
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 580.
4. ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਜਿਲਦ 13-14.
5. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ, ਸਹਿਜੈ ਰਚਿਓ ਖਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ 219.
6. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 219.
7. ਓਹੀ ਪੰਨਾ 217.
8. ਕਵੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ, ਬੰਦ 88, ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਰਲਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2018.
9. ਜੇ.ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ, 'ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਪੈਰਬਰ', ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ : ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਕਲਾ ਤੇ ਬਾਣੀ, ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.)
10. ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 11-12.
11. ਭੰਗੂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, 'ਸਾਖੀ ਨੌਰੰਗ ਕੀ', ਪੰਨਾ 62.
ਹੁਤੋ ਨੌ ਰੰਗੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਯੋ ਤਖਤ ਬਹਨ ਸੋ
ਨਾਲ ਤੁਰਕ ਕਰੋ ਸਭ ਹਿੰਦੂਅਨਸੂਬੈ ਬਾਈਅਨ ਭਾਲ'
12. ਜੋ ਤੁਮ ਹੋ ਕਿਛੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਗੁਰੇ
ਭੂਬਤਿ ਰਖੋ ਹਿੰਦੁਵਾਇਨ ਪੂਰੇ
ਨਹੀ ਤੋ ਤੁਰਕ ਤੁਹਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਹਾਵੈ ।
ਤੁਹਿ ਤੇ ਪਿਛੈ ਹਮ ਦੀਨ ਮੋ ਆਵੈ ।
ਤੁਮ ਛਤ੍ਰਿ ਹੋ ਖੜਗ ਉਠਾਵੋ ।
ਸਭ ਹਿੰਦੂਅਨ ਕੋ ਗਲੈ ਲਗਾਵੋ ॥ ਓਹੀ, ਪੰਨਾ 64.
13. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 1426.
14. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 1426.
15. ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ, ਹੰਸ ਚੋਗ.
16. ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, 15.

17. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 219.
18. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 684.
19. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 219.
20. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 1426.
21. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 1429
22. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, 1429.



ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ

ਸ. ਜਗਰਾਜ ਸਿੰਘ*

‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ’ ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਲ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ’। ਜਿਸ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜਨਮ ਤੋਂ ਮਰਨ ਤੱਕ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕਰਨਾ, ਆਏ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ, ਰੋਗੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਫ਼ਾਖਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਕ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਜਿਥੈ ਜਾਇ ਬਹੈ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੋ ਥਾਨੁ ਸੁਹਾਵਾ ਰਾਮ ਰਾਜੇ॥ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਉਸਾਰੇ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਅਥਾਹ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਉੱਥੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪਈਆਂ।² ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

1. **ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ**- ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਥਾਵਾਂ ‘ਤੇ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਗੁਰਧਾਮ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਹੈ।

2. **ਸਥਾਨਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ**- ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਮੂਜਬ ਉਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਗਿਣੇ-ਚੁਣੇ ਲੋਕ ਕਰਦੇ ਹਨ।³

ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਬਾਂਗਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ

* ਖੋਜਾਰਥੀ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1621 ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ, ਪਿਤਾ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। 44 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ 11 ਅਗਸਤ, 1644 ਈ. ਵਿਚ ਆਪ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਵਜੋਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ 10 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਥੇਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ 19 ਜੂਨ, 1665 ਈ. ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ 'ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ' ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਇਹੀ ਨਗਰ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਕ ਤੋਂ ਅਧੀਕ ਵਾਰ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਲੰਘੇ ਸਨ।⁴ 19 ਜੂਨ, 1665 ਈ. ਨੂੰ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਨਗਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਭਾਵ ਚੁਮਾਸਾ⁵ ਉੱਥੇ ਹੀ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਗਭਗ ਛੇ ਸਾਲ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ 1672 ਈ. ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਹ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਵਿਖੇ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਵਿਸਾਖੀ ਮਨਾਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਬੰਗਾਲ ਤੇ ਅਸਾਮ ਤਕ ਦੇ ਕਰੀਬ ਕਰੀਬ ਸਮੁੱਚੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੰਨੀ ਲੰਮੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ।⁶ 1673 ਈ. ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਬਾਂਗਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਦੌਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਡਾਕਟਰ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੂਰਬ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ 1673 ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ।⁷ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦੌਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 1664-65 ਈ. ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਖੇਮਕਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਲੰਘ ਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਧਮਧਾਨ ਨਗਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਫਿਰ ਕੀਰਤਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਨਗਰ ਚੱਕ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।⁸

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਹ ਪਰਚਾਰ ਦੌਰੇ ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦੇ ਅਰਸੇ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਲਗਭਗ ਹਰ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਿੰਡ ਆਪਣੀ ਚਰਨ-ਧੂੜ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤੇ ਸਨ।⁹ ਮਾਲਵਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ।¹⁰ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਤੇ ਸੱਤਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਮੁੱਢਲਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪੈਰ ਜਮ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ

ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ।¹¹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼, ਸੱਚ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਸਥਾਪਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨਾ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਭੈ ਤਿਆਗ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਐਸੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਈ ਖੂਹ ਲਗਵਾਏ ਸਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਲੱਗੇ ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੀਣ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੱਪੜਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਣ ਬਹੁਤ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਹਉਮੈ ਵੱਸ ਕੋਈ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹੇ ਬਗ਼ੈਰ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਦੁੱਧ, ਗੁੜ ਆਦਿ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤਰ ਇਹ ਪਦਾਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪਦਾਰਥ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।¹² ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਲਵਾ ਤੇ ਬਾਂਗਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਲ ਜਿੰਨਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਡੇਢ ਵਰ੍ਹੇ (1673-1675 ਈ.) ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਧਿਕਤਰ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।¹³ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ।

ਗਾਗਾ

ਗਾਗਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਲਹਿਰਾ ਹੈ। ਲਹਿਰਾ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਡੇਢ ਕਿ. ਮੀ. ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਹਿਰਾ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਰ ਲਹਿਰਾ ਨਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਗਾਗਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਗਾਗਾ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵੀ ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਦੇ ਸੰਯੁਕਤ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਆਦਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ ਤੋਂ 11 ਕਿ. ਮੀ. ਦੂਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਨਾਮ-ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਰੋਡ ਉੱਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟਵਾਂ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿਚ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ'

ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਇੱਕ ਫਰਲਾਂਗ 'ਤੇ ਇੱਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਰੁਕੇ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਉਸ ਢਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ ਰਟਨ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪੋਥੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਬਰ੍ਹੇ, ਬੱਛੋਆਣਾ ਅਤੇ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗਾਗੇ ਆ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸਿੱਖ ਘਾਸ ਨੂੰ ਗਏ। ਰੰਗੜਾਂ ਤੇ ਬਰਖੇਸੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਛੇਤੇ ਫਾਟੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਕੂਚ ਕਰ ਚੱਲੇ। ਉਨੀ ਹੱਥ ਜੋੜਿ ਕੇ ਟਿਕਾਏ, ਬਹੁਤ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਹੋਏ।¹⁴ ਗਾਗੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਕੌਰੜ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਬਖ ਸ਼ਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। “ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ‘ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠੇ ਸਨ।¹⁵

ਇਸ ਸਥਾਨ ਉਤੇ “ਸੰਨ 1848 ਈ. ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਉਸਰਵਾਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਨਾਭਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਨ 1876 ਈ. ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਨ 1975 ਈ. ਇਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।¹⁶ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ 750 ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਹੈ, ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ।¹⁷ ਪ੍ਰੰਤੂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਂ 108 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, 200 ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਹੇਠ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ’ ਦੇ 87 ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਦੁਸਹਿਰੇ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਅਤੇ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਬੱਗੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਨੂੰ 200 ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰਖੇਸੀ ਪਰਿਵਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਬਰਖੇਸੀਆਂ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ

ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ, ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਜਿਥੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਖਲ-ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਕਿ.ਮੀ. ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਦੁਆਰਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ, ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ 9 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ, ਜਾਖਲ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ 11 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਲੇਹਲ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ 5 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ‘ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਘਰ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਲਵਾ-ਬਾਂਗਰ ਖੇਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਆਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਤੋਂ ਬਰ੍ਹੇ, ਬੱਛੋਆਣਾ, ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਗਾਗਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਧਮਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰੁਕੇ ਸੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ

ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਇੱਤਯਾਦਿਕ ਬਹੁ ਬਿਨੈ ਬਖਾਨੈਂ। ਲਖਿ ਗਵਾਰ ਤਿਨ, ਗੁਰ ਨਹੀਂ ਮਾਨੈ।

ਰਾਖਯੋ ਤੀਨ ਦਿਵਸ ਗੁਰ ਡੇਰਾ। ਗੁਰਨੇ ਗ੍ਰਾਮ ਬਿਖੈ, ਚਲਿ ਫੇਰਾ॥25॥⁸

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ’ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ, ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਤਸੀਲ ਸੁਨਾਮ, ਥਾਣਾ ਮੂਣਕ ਵਿਚ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਇੱਕ ਫਰਲਾਂਗ ਪੁਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਸ ਛੋਟਾ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ 300 ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ 10 ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵੱਲੋਂ ਹੈ।¹⁹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰਨੇ ਕਲਾਂ ਦਾ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਡੇਢ ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ 3 ਮਾਰਚ, 2000 ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਬਣਵਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਡੇਢ ਏਕੜ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਨਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਦੁਸਹਿਰੇ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲੇਹਲ ਕਲਾਂ

ਪਿੰਡ ਲੇਹਲ ਕਲਾਂ, ਮੂਣਕ-ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਦੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਇਹ ਪਿੰਡ 10 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਅਤੇ ਮੂਣਕ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ 8 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਹੈ। ਲੇਹਲ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਲੇਹਲ ਖੁਰਦ ਉੱਤਰ ਵੱਲ 6 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ‘ਤੇ ਹੈ। ਨੇੜ-ਨੇੜ ਸਥਿਤ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਲੇਹਲ (ਲੇਹਲ ਕਲਾਂ) ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਲੇਹਲ (ਲੇਹਲ ਖੁਰਦ) ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਸ਼ਹੀਦ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਦੇਹਲਾ ਸੀਹਾਂ ਇੱਥੋਂ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ 4.5 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਹਲ ਕਲਾਂ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖ਼ਾਸ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਬਾਹੀ ਵੱਲ ‘ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ’ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਨੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਇੱਕ ਰੇਤਲੇ ਟਿੱਬੇ ਉੱਤੇ ਰੁਕੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਇਕ ਅੜਕ ਨਾਂ ਦੇ ਕਿਸਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਅੜਕ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੀ ਵੰਸ਼ ਹੀ ਅੱਜ ਪਿੰਡ ਵਿਚ

ਵੱਧ-ਫੁੱਲ ਰਹੀ ਹੈ।²⁰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਾਬਾ ਅੜਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਫਸਲ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇੱਥੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਰੁਕ ਕੇ ਬਾਬਾ ਅੜਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਮੂਣਕ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਜਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ 'ਅੜਕ' ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਬਿਰਧ ਕਿਸਾਨ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਧਾਰਣ ਜਿਹਾ ਸਮਾਰਕ ਬਣਾਇਆ। ਸੰਨ 1883 ਈ. ਵਿੱਚ ਧਮਧਾਨ ਦੇ ਮਹੰਤ ਭਾਈ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਵਾਇਆ। ਸੰਨ 1980 ਈ. ਵਿੱਚ ਇਸ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਪਰਿਸਰ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਅੜਕ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਹੁਣ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਾਬਾ ਅੜਕ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਕਰਦੇ ਹਨ।²¹

ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਕੰਮ ਲਗਭਗ 2015 ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਜੋਤੀਸਰ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਿਸਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਜਿੱਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਲਗਭਗ 28 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦਸਵੀਂ ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਗੁਰਪੁਰਬ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ।

ਮੂਣਕ

ਮੂਣਕ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਕਸਬਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟਵਾ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲਗੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ, ਇਹ ਸ ਹਿਰ ਜਾਖਲ-ਪਾਤੜਾਂ ਰੋਡ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਜਾਖਲ ਅਤੇ ਟੋਹਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮੂਣਕ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਖਲ ਤੋਂ 8 ਕਿ. ਮੀ., ਪਾਤੜਾਂ ਤੋਂ 23 ਕਿ. ਮੀ. ਅਤੇ ਟੋਹਾਣਾ ਤੋਂ 13 ਕਿ. ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਮੂਣਕ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇਕ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵੱਲੋਂ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਇਕ ਕਿਲਾ ਵੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਖੰਡਰਾਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਿਲਾ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਸੀ।²² ਸਥਾਨਿਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਿਲਾ ਮੁਗਲ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ' ਹੈ। ਮੂਣਕ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਮੈਨ ਜਾਖਲ-ਪਾਤੜਾਂ ਰੋਡ ਉਪਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਕੋਰੜ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਸ ਕਸਬੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਮਹੰਤ ਕਰਦੇ ਆਏ ਸਨ। ਸੰਨ 1953 ਈ. ਵਿੱਚ

ਸਰਦਾਰ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ ਅਤੇ 1971 ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਧਾਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।²³ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ 85 ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪੈਂਟੇ ਦੇ ਏਕੜ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਢਾਈ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੂਣਕ ਵਾਸੀ ਸ੍ਰ. ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਲਗਵਾਈ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਮੱਸਿਆ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਉਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮਕੋਰੜ ਸਾਹਿਬ

ਪਿੰਡ ਮਕੋਰੜ ਸਾਹਿਬ, ਮੂਣਕ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ 7 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਦੇ ਟੋਹਾਣਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ 10 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਧਮਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇੱਥੋਂ ਅੱਗੇ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ 12 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਹਰਿਆਣਾ ਸਟੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ-ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਪਿੰਡ ਮਕੋਰੜ ਸਾਹਿਬ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਦੇ ਐਨ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਘਰ ਖਾਸ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਮੂਣਕ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮੂਣਕ ਤੋਂ ਧਮਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਵਿੱਤਰ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜ਼ਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਪਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਬਾਰੇ ਸਾਖੀ ਪੋਥੀ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ।²⁴ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਾਗਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਉਤੇ ਪਛਤਾਉਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਖਿਮਾ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਖ ਸ਼ਦੇ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।²⁵ ਇਥੋਂ ਅੱਗੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਮਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ 1946 ਈ. ਵਿਚ ਇੱਥੇ ਇਕ ਥੜ੍ਹੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਹੰਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਥੜ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰਾਜਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਸੀ। 1953 ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਰਦਾਰ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੇਜੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।²⁶ 1971 ਈ. ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ' ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 85 ਅਧੀਨ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਬਾਬਾ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕਾਰ ਸੇਵਾ

ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ 2008 ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਤਕਰੀਬਨ 3 ਏਕੜ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ, ਯਾਤਰੂਆਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਕਮਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਿਆਂ, ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਦਫਤਰ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ 10 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਹਰ ਪੰਚਮੀ ਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਸੰਗਰਾਂਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਦੀਵਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਕਲਾਂ

ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਕਲਾਂ, ਭੀਖੀ-ਸੁਨਾਮ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਚੀਮਾ ਤੋਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਉੱਤਰ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਤਕਰੀਬਨ 5 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਰਾਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭੀਖੀ ਤੋਂ ਇਹ 20 ਕਿ.ਮੀ. ਪੂਰਬ-ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਅਤੇ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ 16 ਕਿ.ਮੀ. ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਪੱਛਮ ਵੱਲ 3 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਝਾੜੋਂ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਝਾੜੋਂ ਵਿਖੇ ਪਾਏ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਕਲਾਂ ਦਾ ਡਾਕਘਰ ਖਾਸ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਨਾਮ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸੰਮਤ 1980 ਬਿ. ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ 1923 ਈ. ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਦੋਂ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪੁਟਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਥੜ੍ਹਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਲੋਕ ਇਸ ਥੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।²⁷ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਉੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਾਲ 50 ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ।²⁸

ਕਣਕਵਾਲ ਭੰਗੂਆਂ

ਪਿੰਡ ਕਣਕਵਾਲ ਭੰਗੂਆਂ, ਭੀਖੀ ਤੋਂ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਵੱਲ 20 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਗੰਢੂਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ 6 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੁਨਾਮ, ਭੀਖੀ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਗਾਰਾ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖਾਸ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਨਾਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਥੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੋ ਫਰਲਾਂਗ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਨਜ਼ਦੀਕ ਵਗਦੇ ਸੂਏ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।²⁹ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਮਦ ਬਾਰੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਦੀ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਸੰਨ 1921 ਈ. ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।³⁰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਜੰਡ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਆਦਿਕ ਦਿਹਾੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨ ਸਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਕਮਰੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਗੰਢੂਆਂ

ਪਿੰਡ ਗੰਢੂਆਂ, ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮਾਲਵਾ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਭੀਖੀ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ 26 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ 11 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਲਹਿਰਾਗਾਗਾ-ਸੁਨਾਮ ਰੋਡ ਤੋਂ ਇਹ 5 ਕਿ.ਮੀ. ਪਿੱਛੇ ਹਟਵਾਂ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖ਼ਾਸ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਸੁਨਾਮ ਹੈ।

ਗੰਢੂਆਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਜੀ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਸੀ। ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ 1634 ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਦਿਖਾਏ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮੰਗਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੱਸੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਗੰਢੂਆਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੇਰੀ ਉਮਰ ਵੱਡੀ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਸਾਡੀ ਉਮਰ ਛੋਟੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਪਰ ਤੇਰੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਜਦੋਂ ਤੇਰਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਨੌਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂਗੇ।

ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਭੀਖੀ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭੀਖੀ ਤੋਂ ਕਣਕਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਗੰਢੂਆਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਪਸ ਭੀਖੀ ਪਿੰਡ ਪਰਤੇ। ਜਿਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਸੰਨ 1937 ਈ. ਵਿਚ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।³¹ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਸੰਨ 1997-99 ਵਿਚ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਦੋ ਏਕੜ ਵਿੱਚ ਹੈ। 2007 ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਮਰੇ ਸਨ। ਫਿਰ 2015 ਵਿੱਚ 'ਭਾਈ ਮੁਗਲੂ ਜੀ ਲੰਗਰ ਹਾਲ' ਬਣਾ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ 44 ਏਕੜ

ਜਮੀਨ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ 'ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੰਗਤ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ' ਦੇ 87 ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਮੂਲੋਵਾਲ

ਮੂਲੋਵਾਲ, ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਬਰਨਾਲਾ-ਧੂਰੀ ਰੋਡ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਬਰਨਾਲਾ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ 20 ਕਿ. ਮੀ. ਅਤੇ ਧੂਰੀ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ 12 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਡਾਕਘਰ ਖ਼ਾਸ ਅਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਧੂਰੀ ਹੈ। ਮੂਲੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਥੇ ਦੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਮਿੱਠਾ ਖੂਹ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ, ਦਸਵੀਂ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਮਾਲਵਾ-ਬਾਂਗਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੈਫਾਬਾਦ (ਬਹਾਦਰਗੜ੍ਹ), ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਨਗਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੂਲੋਵਾਲ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। "ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ 1670 ਈ. ਵਿੱਚ ਰਾਜੋਮਾਜਰਾ ਤੋਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੂਹ ਕੋਲ ਠਹਿਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਲ-ਪਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਖਾਰਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਜਲ ਕਿਤੋਂ ਹੋਰ ਲਿਆਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਖੂਹ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਝਾੜੀਆਂ ਹਟਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਖੂਹ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨੌਂ ਹੋਰ ਖੂਹ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਝੰਗੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ।³² ਨਜ਼ਦੀਕ ਇੱਕ ਛੱਪੜੀ ਸੀ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੰਡ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਾਲੂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਖੂਹ ਦਾ ਜਲ ਮਿੱਠਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਮਿੱਠਾ ਖੂਹ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਰਟਨ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪੋਥੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਨੌਂ ਦਿਨ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।³³ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਥੋਂ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡਾਂ ਕਾਂਝਲਾ, ਜਹਾਂਗੀਰ, ਬੱਬਨਪੁਰ ਰਾਜੋਮਾਜਰਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਜ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਵਸਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੂਲੋਵਾਲ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਇੱਕ ਚੌਧਰੀ ਗੋਇੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਸੱਤ ਘਰ ਸਨ ਪਰ ਖੂਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੱਲੇ ਗੋਇੰਦੇ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਤੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹੀ ਪਗੜੀਆਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।³⁴ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੋਇੰਦਾ (ਗੋਂਦਾਂ) ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਥਾਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿਥੇ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ,

ਉਥੇ 1825 ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ (1798-1845) ਆਫ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ 50 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਜਗੀਰ ਲਾਈ। 1944 ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਣੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਹਾਲ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿਰਾਜਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ 1960 ਵਿੱਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਇਆ।³⁵ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਸਨਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਹੇਠ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 85 ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਕਾਂਝਲਾ

ਪਿੰਡ ਕਾਂਝਲਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ 12 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਅਤੇ ਧੂਰੀ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਦੱਖਣ ਵੱਲ 13 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਖ਼ਾਸ, ਤਹਿਸੀਲ ਧੂਰੀ ਹੈ। ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੀ ਸੀ।³⁶ ਤਿੰਨੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਝਿੜਾ ਸਾਹਿਬ' ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਝਿੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ 200 ਮੀਟਰ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਤਿੰਨੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉਤੇ ਆਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਥੇ ਵੀ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਕੋਹੜ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੋਹੜ ਦੇ ਬਿਮਾਰ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਥੇ ਆਪ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੋਹੜੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ।³⁷ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾ ਬੱਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੰਨ 1912 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਦਾ ਨੀਂਹ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ 1936-37 ਈ. ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੰਤ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਮੁਕੰਮਲ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਸਨਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ, ਯਾਤਰੂਆਂ ਲਈ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ 35 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨੋਟੀਫਾਈਡ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 87 ਅਧੀਨ ਹੈ। ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਦਿਨ ਜੋ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਫਰਵਰੀ ਅਤੇ ਅਗਸਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਬੜੇ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ ਵਜੋਂ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।³⁸

ਰਾਜੋਮਾਜਰਾ

ਰਾਜੋਮਾਜਰਾ, ਕਾਂਝਲਾ, ਕੱਟੂ, ਮੂਲੋਵਾਲ ਆਦਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ-ਨੇੜੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਠਹਿਰੇ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।³⁹ ਪਿੰਡ ਰਾਜੋਮਾਜਰਾ, ਧੂਰੀ-ਬਰਨਾਲਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ 1 ਕਿ.ਮੀ. ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਦੁਆਰਾ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਮੂਲੋਵਾਲ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ 7 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਧੂਰੀ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵੀ 7 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਰਕ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਸੰਤ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਤੂਆਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਹਾਲ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਖੂਹ ਅੱਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਹਾਲ ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਸਥਾਨ' ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ 10 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਪਿੰਡ ਵੱਲੋਂ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।⁴⁰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਬਾ ਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਸੀ।

ਆਲੋਅਰਖ

ਪਿੰਡ ਆਲੋਅਰਖ, ਨਾਭਾ-ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਸੜਕ ਉੱਪਰ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਦੋ ਕੁ ਫਰਲਾਂਗ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਖਾਨਾ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਜ਼ਿਲਾ ਸੰਗਰੂਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਥੇ ਇਕ ਸੰਘਣੀ ਝਿੜੀ ਅਤੇ ਖੂਹ ਉੱਪਰ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਸੰਤ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਸੰਤ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇੱਥੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ।⁴¹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਣੀਕੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਇੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਆਲੋਅਰਖ' ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਕੇਵਲ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਨ 1909 ਈ. ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਦੇ ਹਨ।⁴² ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਵੱਲੋਂ 125 ਵਿੱਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਲਗਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ 87 ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ

ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ, ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ 19 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਸਮਾਣਾ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ 23 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗਰੂਰ-ਪਟਿਆਲਾ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਇਕ ਪੁਰਾਤਨ ਕਸਬਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇਕ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਨਾਂ ਢੋਡੇ ਸੀ ਪਰ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇੱਥੇ ਕਿਲਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਓਸ ਕਿਲੇ ਦਾ ਨਾਂ ਭਵਾਨੀ (ਦੇਵੀ) ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਪਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।⁴³

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਯਾਤ੍ਰਾ ਵੇਲੇ ਆਲੋਚਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ ਅਤੇ ਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੂਰਬ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਦੋ ਪਿੱਪਲਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਉਥੇ ਥੜ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1916 ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਦੀ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਈ ਗਈ, ਜੋ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ' ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ ਬਾਦ ਵਿਚ ਵਿਸਤਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਨਕ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।⁴⁴

ਫੱਗੂਵਾਲਾ

ਪਿੰਡ ਫੱਗੂਵਾਲਾ, ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ-ਸੰਗਰੂਰ ਰੋਡ ਉਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੱਛਮ ਵੱਲ 5 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ ਵੱਲ 16 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਡਾਕਘਰ ਤੇ ਤਹਿਸੀਲ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ 1 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੁਨਾਮ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ "ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵੇਲੇ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਥੇ ਥੜ੍ਹਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਉੱਤੇ ਬਸੰਤ ਪੰਚਮੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਲੱਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਸੰਨ 1960 ਈ. ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਇਮਾਰਤ ਬਣਵਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਪਰਿਸਰ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ ਲਈ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਰੋਵਰ ਵੀ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ।⁴⁵ ਵਰਤਮਾਨ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਪੁਰਾਣੀ ਨੀਂਹ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ-ਧਾਮ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਹੈ। ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਹੀ 'ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ' ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕਮਰੇ ਬਣੇ ਹਨ। ਨੋਟੀਫਾਈਡ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ 14 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 87 ਅਧੀਨ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਤੇ ਭਾਰੀ ਜੋੜ-ਮੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।⁴⁶

ਨਾਗਰਾ

ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਾਗਰਾ ਪਿੰਡ, ਸੁਨਾਮ-ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਰੋਡ ਉੱਪਰ 2 ਕਿ.ਮੀ. ਲਿੰਕ ਰੋਡ ਰਾਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਮਹਿਲਾ ਤੋਂ 8 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਪੂਰਬ-ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਸਥਾਨਕ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇੱਥੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅੱਜ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦੱਖਣੀ ਬਾਹੀ ਵੱਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਅਕਾਲ ਬੁੰਗਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ' ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਮਾਲਵਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਫੇਰੀ ਦੌਰਾਨ ਫੱਗੂਵਾਲਾ ਅਤੇ ਘਰਾਚੋਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਥੋਂ ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਪਿੰਡ ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਾਵਨ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ 'ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁੱਖ ਸਾਗਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ' ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ, ਤਸੀਲ ਥਾਣਾ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੱਗੂਵਾਲਾ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੱਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਸਭ ਢਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ 10 ਮੀਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ।⁴⁷

ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ

ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ, ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਟੱਲ ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਵੱਲ 23 ਕਿ.ਮੀ., ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ 11 ਕਿ.ਮੀ. ਅਤੇ ਦਿੜ੍ਹਬਾ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ 16 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ। ਸੰਗਰੂਰ, ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ, ਦਿੜ੍ਹਬਾ ਅਤੇ ਸਮਾਣਾ ਦੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਘਨੌੜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਵੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਰਾਜਪੂਤ ਰੰਗੜਾਂ ਦੀ ਘਨੌੜ ਜੱਟਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਘਨੌੜ-ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਟੱਲ ਲਮਕਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਾਹਰਲਾ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਟੱਲ ਨੂੰ ਖੜਕਾ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਂ ਟੱਲ-ਘਨੌੜ-ਜੱਟਾਂ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ।⁴⁸ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਪਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। "ਇਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਨਹਿਰ ਦੇ ਉਪਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ 1933 ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਲੋਕਲ ਕਮੇਟੀ ਇਸ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਹੈ।⁴⁹ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਜ਼ਾਮਤ ਸੁਨਾਮ, ਤਸੀਲ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ, ਥਾਣਾ ਦਿੜ੍ਹਬਾ ਵਿਚ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮ ਪੱਛਮ ਪਾਸ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ

ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਦਰਬਾਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।⁵⁰

ਦਿੜਬਾ

ਦਿੜਬਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਕਸਬਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗਰੂਰ ਤੋਂ ਪੂਰਬ-ਦੱਖਣ ਵੱਲ 25 ਕਿ.ਮੀ. ਦੂਰ ਅਤੇ ਪਾਤੜਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ 15 ਕਿ.ਮੀ. ਦੀ ਦੂਰੀ ਉਤੇ, ਸੰਗਰੂਰ-ਪਾਤੜਾਂ ਰੋਡ ਉਪਰ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦਿੜਬਾ ਸ਼ਹਿਰ, ਸੰਗਰੂਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਇਕ ਤਹਿਸੀਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਉੱਚੀਆਂ-ਉੱਚੀਆਂ ਚੈੜਾਂ (ਟਿੱਬੀਆਂ) ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਚੈੜਾਂ ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ ਦਿੜਬਾ ਪਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਇਥੇ ਇਕ ਢਾਬ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬਰੋਟਿਆਂ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਪਿੱਛੋਂ ਇਸੇ ਹੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੈਤਿਆਣਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ ਹੈ। ਸੈਤਿਆਣਾ ਇਸ ਢਾਬ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਨਾਂ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।⁵¹ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਗੁਰੂ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।⁵²

ਸੰਨ 1955 ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਸੰਨ 1978 ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਸਰੋਵਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪਰਿਸਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਲਈ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਕੁਝ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਘਰ ਹਨ। ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨਾਲ 7 ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਰਾਹੀਂ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਮੇਟੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨੌਟੀਫਾਈਡ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਦੇ ਸੈਕਸ਼ਨ 87 ਅਧੀਨ ਹੈ।⁵³

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ:

1. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, *ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼*, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2005, ਪੰਨਾ 608.
2. *ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼*, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅਕਤੂਬਰ 2001, ਪੰਨਾ 10.
3. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 26.
4. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ, ਸਾਖੀ 21 ਤੋਂ ਸਾਖੀ 27 ਤੱਕ, ਭਾਈ ਸੂਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੌਂਸ਼ਿਯ, *ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ*, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ (ਸੰਪਾ.), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, 2020.
5. ਚੁਮਾਸਾ, ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਰਸਾਤ (ਵਰਖਾ) ਦੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਇਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਹਾੜ੍ਹ, ਸਾਉਣ, ਭਾਦੋਂ, ਅਸੂ।
6. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, *ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1976, ਪੰਨਾ 49.
7. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ (ਸੰਪਾ.), *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀਵਨ, ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਰਚਨਾ*, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ: ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 996, ਪੰਨਾ 24. (ਫੁੱਟ ਨੋਟ 3)

8. ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ, ਸਾਖੀ ਨੰ. 21, 22, 23, 24, ਭਾਈ ਸੂਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੌਂਸ਼ਿਯ, ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ (ਸੰਪਾ.), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸਿੰਘ ਬੁਦਰਜ, 2020.
9. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 9.
10. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ ਓਹੀ।
11. ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਚਨਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1976, ਪੰਨਾ 27.
12. ਪਰਮਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ-ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼-ਆਗਮਨ ਪੁਰਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ (ਲੇਖ), ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਟਾਈਮਜ਼ (ਅਖਬਾਰ), 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 2021
13. ਏ. ਸੀ. ਅਰੋੜਾ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 1469-1799, ਜਲੰਧਰ: ਪ੍ਰਦੀਪ ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ, 2006, ਪੰਨਾ 120.
14. ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਰਟਨ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪੋਥੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, 2009, ਪੰਨਾ 35.
15. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬੇਦੀ', ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2016, ਪੰਨਾ 151.
16. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ, 2005, ਪੰਨਾ 588.
17. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2010, ਪੰਨਾ 927.
18. ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਜਿਲਦ ਦਸਵੀਂ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪਟਿਆਲਾ: ਭਾਸਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, 2011, ਪੰਨਾ 4129.
19. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2010, ਪੰਨਾ 956.
20. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 56.
21. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ, 2005, ਪੰਨਾ 1547.
22. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 53. ਹੋਰ ਵੇਖੋ, ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ, ਪਟਿਆਲਾ, 2005, ਪੰਨਾ 1444.
23. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ, 2005, ਪੰਨਾ 1444.
24. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 53.
25. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ, 2005, ਪੰਨਾ 1384.
26. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 54.

27. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 68.
28. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2009, ਪੰਨਾ 405.
29. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 66.
30. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, *ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼*, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2005, ਪੰਨਾ 449.
31. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 579.
32. ਉਕਤ, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ 1448.
33. ਤਿਸ ਨਗਰੀ ਨੇ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਰੀ। ਨੌਂ ਦਿਨ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ ਤਿਥੇ। *ਮਾਲਵਾ ਦੇਸ਼ ਰਟਨ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪੋਥੀ*, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, 2009, ਪੰਨਾ 24.
34. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 73-74.
35. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬੇਦੀ', ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2016, ਪੰਨਾ 353.
36. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 72-73.
37. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 73.
38. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬੇਦੀ', *ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼*, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2016, ਪੰਨਾ 118.
39. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 72.
40. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬੇਦੀ', ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2016, ਪੰਨਾ 365.
41. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 49.
42. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, *ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼*, ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2005, ਪੰਨਾ 123.
43. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 50.
44. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, *ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼*, ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪਟਿਆਲਾ: ਗੁਰ ਰਤਨ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, 2005, ਪੰਨਾ 1339-40.
45. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 1197.
46. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬੇਦੀ', *ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼*, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2016, ਪੰਨਾ 284.
47. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼*, ਜਿਲਦ ਤੀਜੀ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2011, ਪੰਨਾ 1560.

48. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 50-51.
49. ਉਕਤ, ਪੰਨਾ 51.
50. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼*, ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2010, ਪੰਨਾ 1014.
51. ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, *ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮਾਰਗ ਪੰਜਾਬ*, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1997, ਪੰਨਾ 52.
52. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, *ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼*, ਜਿਲਦ ਤੀਜੀ, ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2011, ਪੰਨਾ 1446.
53. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਬੇਦੀ', *ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੋਸ਼*, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, 2016, ਪੰਨਾ 238.



GURBANI TRANSLATIONS: THE ART AND CHALLENGES EXPLICIT IN BOOKS FROM

Reviewer: Harbans Lal, Ph.D., D. Lit (Hons)

Reviews of Books:

1. *Understanding Nitnem: Jup, Sodar, and Sohela*. 308 pages.
2. *Understanding Sidh Goshat*. 271 pages.
3. *Understanding Anand*. 162 pages.
4. *Understanding Asa Di Vaar*. 289 pages.
5. *The Hijacking of Sikhi*. 420 pages.

Author: Karminder Singh Dhillon

Availability: <https://sikhivicharforum.org/store/>

Any review of new books that translate the verses of Sri Guru Granth Sahib (SGGS) must first describe the vacuum they fill.

An in-depth look at the most recent Gurbani translations gives rise to several concerns, issues, and approaches. Most render Guru Nanak's messages as regurgitations of the missives already in vogue in India's religious traditions and teachings. Most old concepts mentioned in Gurbani remained intact in most translations to date. The examples are: mantras, heavens, hell, lives after death, transmigration of the soul, angels of death, *dharma raj*, place of ancestors, *dasam duar*, and dozens of other concepts, stories, and rituals concocted by clerics or priests.

However, a few scholars did realize that if Gurbani merely meant to regurgitate what was already in the existing religious texts, then what was the real need of Guru's spending years of work to compose Gurbani? Or what was the absolute necessity for Gurus to take birth or their promoting the path of *Sikhi*?

Some recent scholars started looking for the answers to the above questions. They believed in Sikhi and Guru Nanak's uniqueness and that of his successors and thus the message of the Gurbani hymns or Sabd. They realized that there are definite approaches, methods, and manners in which Guru's

teachings must be unique and so understood. Their research, then, discovered the newness in Gurbani.

The purpose of this book review is to write a tribute to one of today's true Gurbani translation luminaries, Dr. Karminder Singh Dhillon. Dr. Dhillon writes and regularly speaks on Gurbani matters. He is currently the Joint Editor of *The Sikh Bulletin* and a Board member of *Sikhi Vichar Forum*. This review of mine is a composite review; the book titles are explicit about what is specified in each book.

Dr. Dhillon took the challenge of Gurbani translation with several highly desired and revolutionary tributes. He recently published five books that translate certain sections of *Sri Guru Granth Sahib*. They are *Understanding Nitnem: Jup, Sodar, and Sohela*; *Understanding Sidh Goshat*; *Understanding Anand*; *Understanding Asa Di Vaar*; and *The Hijacking of Sikhi*.

Gurbani translations by Karminder will open your eyes to the principles, the methods, the processes, and the intricacies of translating the Gurbani into language that communicates clearly, accurately, and powerfully to readers of many countries and many cultures. It will deepen your understanding of and appreciation for the priceless gift of Guru's written Word. The books are in English – a language of the great majority of the current world population and indeed the educated Sikhs. Dr. Dhillon employed the following approaches extensively to accomplish the translations under review.

Gurbani Grammar

I remember my student days when I used to listen to Bhai Jodh Singh's lectures and Prof. Sahib Singh in Khalsa College Amritsar that harped on the use of Gurbani grammar while translating Gurbani. It is their motivation that I took college courses in Sanskrit Grammar, which is extensively used in Gurbani.

Even when Prof Sahib Singh published his ten volumes of Gurbani translation, the English translations were not yet based on the same guidelines. The proof on hand is Dr. Sant Singh's translation, which most diligently derived his translation from the then existing non-grammar based English translations of *Sri Guru Granth Sahib*. Not knowing Gurbani Grammar himself, he could not take advantage of the newer approaches.

From Literal to Spiritual

Dr. Dhillon successfully crossed over from the literal translation to the

spiritual translation in his recent books. He argues that the spirituality of Gurbani does not have a language intrinsic and inherent to it. The objective and focus of the messages of Gurbani are to bring about a realization of the Creator within the human conscience. The language of our daily usage may not have the required vocabulary for the core Gurmat concepts, for its process, outcome, and objectives. This objective, then, is the challenge that Dr. Dhillon accepted.

He crossed over from the literal and to the domain of spiritual messages. It necessitated a substantial intellectual leap from the little pond's banks to the other side where the vibrant and intended spiritual messages lied. Such is a task that is arduous and challenging, but the composers of Gurbani were aware of those difficulties. Thus, they provided necessary milestones and signboards along our spiritual journeys within Gurbani to ensure we get to the envisioned messages' intended destinations. Our task is to look for them to assist us in our understanding. Dr. Dhillon successfully took that into account.

The Rahao Principle

The second principle that Karminder used in his translations of Gurbani is the Rahao Principle. The basic premise here is that the Rahao verse or its equivalent is critical in interpreting or attempting to understand Gurbani.

Translated literally, Rahao means pause. But such a translation begs the question: Pause for what purpose? The attempted answer is to pause to allow contemplation and research to get to the central message of the Sabd and transform the literal message into the spiritual message. Rahao also may serve as the title of the subject of the SABD.

First Person Interpretation

Most Gurbani is composed in first-person terms and is thus, in essence, a narrative of the experiences, processes, choices, consequences, and outcomes for the writers themselves. Guru Nanak walked the journey of realization and gave us the path of Sikhi. Thus, Gurbani translations must be interpreted in the terms, the messages referring to me as the reader, for me as a Sikh of Gurbani, and not for someone out there. Our failure to grasp this principle has led to defective translations.

Using Gurbani to Translate Gurbani

The Sri Guru Granth Sahib is a voluminous text. Its subject matter is devoted to revolutionizing humankind's spiritual quest. Such a volume will

require the extensive use of spiritual concepts, beliefs, idioms, metaphors, etc., that were already within the use and within the psyche of spiritual seekers of the time. They had to be used but explicitly with new meanings and understanding to fit the new spiritual paradigms of Sikhi and Gurmat. Thus, the redefining of the existing concept must be made available within the voluminous text that is the Sri Guru Granth Sahib, not outside. Our gurus so did it. Thus, the spirituality of the Sri Guru Granth Sahib was not permitted to revert to the old meanings of the concepts and beliefs. Dr. Dhillon strictly adhered to translating Gurbani with the definitions and concepts as detailed and expounded within Sri Guru Granth Sahib.

Recommendation

These remarkable volumes under review marshal the understanding of the Gurus' teachings. These books shed so much light on Gurbani translation in so accessible a fashion. This compendium gives scholars, students, and interested readers an unprecedented grasp for a new respect for the diligence, knowledge, and care required to produce a meaningful, beneficial and accurate translation. Gurbani and the Gurbani researchers' readers will find a rich and hitherto unavailable treasure of knowledge about their interests.



Book: Sakhi Sikh Rehat Maryada Ji Ki

Author: *Gurcharanjit Singh Lamba, New York, USA*

Reviewer: Bhai Harbans Lal, Ph.D.; D.Litt.

Published by: Sant Sipahi LLC (USA)

Distributors: Singh Brothers, S.C.O. 223-24. City Center. Amritsar-143001 – INDIA

Price: Indian rupees 550 and US Dollars 15.

The book under review, *Sakhi Sikh Rehat Maryada Ji Ki*, contains a narration, an extensive commentary, and the day-by-day accounts of how the present version of the Sikh Maryada was brought into existence.

There are several previous book narrations of *rehatname* but they are each derived and written by a single author. Also, they are only narratives. In contrast, *Gurcharanjit Singh* made a radical departure towards stating the real advances of the processes used in constructing the current *Rehat Nama*. Further, in contrast to others, the *Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee* (SGPC) *Rehat Maryada* is the Rehat for the whole Sikh nation that included also others than Khalsa.

The writer, Sardar Gurcharanjit Singh Lamba is an attorney by training but has been an activist on Sikh issues particularly related to the evolution of the Sikh message through the glorious history of the Sikhs.

I met Sardar Lamba during our youth days in India when we were both activists in the All-India Sikh Students Federation (AISSF). I found him very committed to the Sikh causes and particularly the functioning of the SGPC and *Akal Takhat*. To know why the Sikh leadership felt the necessity of formulating the *Rehat Maryada*, you must go back to the days when its necessity seems to have been felt.

In 1849 British annexed the Northern Indian subcontinent that the Sikhs considered as their kingdom and their homeland. This annexation became a visible embarrassment among Sikhs, and they tended to easily

succumb to religiosity available elsewhere for their identity. Hindu radicalism visibly began to take advantage of the situation by engaging in exploitation of the Sikhs' recession. Hindu fanatics found the opportunity to suck Sikhs into their religious practices.

For illustration, in 1897, in a large public meeting at Lahore, the *Sanatanist* Hindus passed a resolution that the Sikhs were a part of the Hindu community. The *Bharat Dharm Mahamandal* took notice of this issue and passed a resolution in a meeting at Delhi, asserting that the ten Gurus of the Sikhs from Guru Nanak to Guru Gobind Singh were revivalists of Hindu Dharma.

Further, Hindu statutes including a *Shivling* and others began to reappear in the circumambulatory passage (*parikrama*) of the Golden Temple. Similarly, a painting showing Guru Gobind Singh standing with folded hands before the Hindu Goddess asking for *Amrit*, an elixir of life, began to appear in the historical Sikh Gurudwaras.

The Sikh leadership of the time reacted. They felt a necessity to formulate the Sikh religiosity, often contra to the Hindu religiosity, as a wall between the Sikhs and those who were not. In the book under review, Sardar Lamba details how the Sikh leadership took almost a century to come up with the document now known to be the *Sikh Rehat Maryada* as authored by SGPC. Mind you this is different than re-writing of the Sikh history. That task is left to the scholars appointed by the Sikh institution of higher education. In contrast, the *Sikh Rehat Maryada* was formulated by the Sikh clergy with the help of the Sikh academicians of those days.

Sardar Lamba starts from January October 1910 when Chief Khalsa Diwan asked a special committee to formulate a *Sikh Rehat*. In March 1915, Chief Khalsa Diwan published a description of the Sikh religiosity. However, the formulation of the current *Rehat Maryada*, then labeled *Roho Reeti*, began with a meeting on March 13-15, 1927, and ended with the report to SGPC on February 3, 1945. SGPC then accepted the report in its general body meeting and gave it the title of *Sikh Rehat Maryada*. I take pride in becoming a part of its history in that, when the *Maryada* was first printed as hard copies at Guru Ram Das Printing Press, in March 1945, late Principal Satbir Singh and I were asked to read and correct

the final proof to catch and correct the type-setting errors. It was the occasion when AISSF was meeting in Amritsar to formulate its bylaws at its annual general body meeting.

Sardar Lamba narrates all *Rehat Maryada* meetings concerning their attendees and the proceedings. One may notice that all attendees were required to be practicing rehat of the *khande-di-pahul* as was practiced at that time. Only one *sehajdhari* Sikh attended that too only once. Representatives from the USA and Burma were among those who attended the meetings. All suggestions and amendments were recorded. There was the rule of 90% agreement before any amendment was accepted for incorporation.

The book gives 118 keywords at the end to search in the book of 465 pages. In the second part of the book, the author narrates the religious procedures to follow as they are derived from the language used in the final document.

The author religiously adhered to the hard evidence on how, who and when? He does not miss any detail including the evolution of the color of the Sikh flag. I feel disturbed when I notice the tendency of using the RSS 's *bhagwa* or saffron color of the flag today being hurled on some gurdwaras in the west or in the east. Author religiously observed to the hard evidence on how and when the saffron color of the flags hoisting on our gurdwaras replacing the *Basanti* color prescribed in the Rehat. While discussing the final text, the author emphasizes that a Sikh in *Rehat Maryada* was defined by one's implicit and explicit faith in the teachings of the gurus as imbibed in Sri Guru Granth Sahib. That was the only criterion not to be ever compromised.

The book is recommended for not only general readings but for research scholars and academicians; all those interested in the implicit and explicit religiosity of a Sikh's religious life will benefit. It will also serve as a resource for those interested in comparative religious studies, and those interested in the colonial influences on the practices of the Sikh religion. Graduate students and established scholars will equally benefit.



CONTRIBUTORS

1. Dr. Bhai Harbans Lal
Department of Pharmacology and Neuroscience, University of North Texas Health Sciences Center at Fort Worth, USA.
2. Dr. Balkar Singh
34, Urban Estate, Phase-I, Patiala
3. Dr. Gursangatpal Singh
#409, Phase-II, Urban Estate, Dugri, Ludhiana.
4. Dr. Devinder Pal Singh
Center for Understanding Sikhism, 215 M. V. Blvd., Mississauga, Ontario, Canada.
5. Bhupinder 'Bo' Singh
Houston, USA.
6. Dr. Harpreet Kaur
G-18, Kirti Nagar, Near IDBI Bank, New Delhi.
7. Dr. Jaspal Kaur Kaang
F 34, Campus Punjab University Chandigarh.
8. Jagraj Singh
Vill. Slemgarh, Teh. & P.O. Munak, Distt. Sangrur.



SOME OF THE PUBLICATIONS OF GURU NANAK FOUNDATION

ENGLISH

1. Guru Nanak, His life, Time & Teachings, by Gurmukh Nihal Singh, foreward by Dr. Zakir Hussain and introduction by Dr. S. Radhakrishnan.
2. Selections from the Holy Granth by Prof. G.S. Talib.
3. Nitnem: English version by Prof. G.S. Talib.
4. Berkley Lectures on Sikhism by Prof. Harbans Singh.
5. Guru Nanak: His life was His Message by Prof. B.S. Anand.
6. The Tenth Master by Justice Pritam Singh safer.
7. The Sikh Ideology by Sardar Daljit Singh.
8. Perspectives on Sikh Studies by Sardar jagjit Singh.
9. Guru Nanak's Religion by Dr. Trilochan Singh.
10. Life of Guru Nanak by G.S. Mansukhani.
11. Teachings of Guru Nanak by Dr. Bhai Jodh Singh.
12. A Life-Sketch of Guru Nanak by Dr. Hari Ram Gupta.
13. Founders of Sikh Religion by Prof. Jagdish Singh.
14. Guru Nanak's Religious Pluralism and Sri Guru Granth Sahib by Dr. Bhai Harbans Lal & Dr. Roshan Attrey.
15. Interfaith Dialogues A Sikh Perspective by Dr. Hardev Singh (Edi.)

PUNJABI

16. Nirbhau Te Nirver Samaj by Principal Surjit Singh Bhatia.
 17. Amar Sakhian by Principal S.S. Amol.
 18. Anmol Sakhian by Prof. Jagdish singh.
 19. Dharmik Parampara Te Guru Nanak by Bibi Pritam Kaur.
 20. Guru Gobind by Pritam Singh Safeer.
 21. Toon Hi Toon Hi by Baljit Kaur Tulsi.
 22. Sarab Kali Satguru Nanak Dev by Dr. Bhai Vir Singh.
 23. Guru Mehal Te Hor Bibian by Dr. Mohinder Kaur Gill.
 24. Guhaj Rattan by Singh Sahib Prof. Manjit Singh.
-

25. Nanak-Chintan Pichokar, Parkash ate Bhumika by Dr. Balkar Singh.
26. Sidh-Gosti Sarup ate Sandharabh by Dr. Jasbir Singh Sabar (Edi.).
27. Bhai Nanad Lal Vichar Kosh by Dr. Mohubat Singh & Dr. Kulwinder Singh.

HINDI

28. Guru Nanak: Jiwan, Yug Shikhayen by Gurmukh Nihal Singh.
29. Guru Nanak Ka Sikh Dharam by Dr. Trilochan Singh.
30. Guru Nanak Ki Shikshayen by Dr. Bhai Jodh Singh.
31. Guru Nanak: Jiwan Parsang by Maheep singh.
32. Sikh Darshan: Dr. Subash Chander Sachdeva.

BENGALI

33. Guru Nanak Gatha by Shri Jatinder Mohan Chattopadhyia.

GUJARATI

34. Guru Nanak Ka Dharam by Dr. Trilochan Singh

*For details please contact or write to the Hony. Gen. Secretary
Guru Nanak Foundation, Near Qutab Hotel & J.N.U.
New Delhi-110067, Phone: 26964353.*

Form IV
(See Rule 8)

Place of Publication : Guru Nanak Foundation, New Delhi

Periodicity of publication : Twice a Year

Printer's Name : S. Ranjit Singh, New Delhi

Nationality : Indian

Address : Guru Nanak Foundation, New Delhi - 110067

Publisher's name : as above

Editor : Dr. Aspreet Kaur

Nationality : Indian

Address : Guru Nanak Foundation, New Delhi - 110067

Name & address of owner : Guru Nanak Foundation, New Delhi

I, Ranjit Singh, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Hony. General Secretary
Guru Nanak Foundation,
New Delhi - 110067

Our Founder



Panth Rattan Late Sardar Dr. Inderjit Singh

ISBN 81-9483263-8



9 788194 832638

■ 100/-

GURU NANAK FOUNDATION, NEW DELHI

15-16 Institutional Area, Near JNU And Qutab Hotel, New Delhi-110067